Den Danske Bonde og Friheden.

Förord till den elektroniska utgåvan

Under arbete...

DEN DANSKE BONDE

OG FRIHEDEN.

*

OTTE FOREDRAG OVER BONDESTANDENS FORTID

HOLDTE INDEN HUNDREDAARSFESTEN FOR FRIGJØRELSEN

AF

JOHANNES C. H. R. STEENSTRUP.

*

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF RUDOLPH KLEIN.

1888.

DEN DANSKE BONDE

OG FRIHEDEN.

DEN DANSKE BONDE

OG FRIHEDEN.

om rotnut om miiisums fortid

HOLDTE INDEN HUNDREDAARSFESTEN FOR FRIGJØRELSEN

AP

JOHANNES cTfrlHTEENSTRUP.

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF RUDOLPH KLEIN. 1888.

k) >-? / XI

Kjøbenhavn. I. Cohens Bogtrykkeri.Forord.

Som Enhver strax vil se, have disse Foredrag ikke til Formaal at skildre Bondestandens Historie fra de ældste Tider indtil Frigjørelsen paa nogen udtømmende Maade. De have til Hensigt at give Hovedsynspunkter og at fremdrage forsømte Betragtninger over Bondens Fortid, og de sigte alle mod ét Maal:

at komme bort fra en vis, klynkende Anskuelse af Fortiden og især af vor indre Udvikling, hvorefter danske Mænd ikke ret tør se Landets Fortid omtrent paa noget Tidspunkt i Ansigtet, og det især fordi der formentlig møder os Synet af forsætlig Undertrykkelse og uheldige Love. Danmark fortjener ingenlunde saaledes at udpeges som Urettens eller den ukloge Styrelses Land, og om det end er vitterligt, at Bonden har oplevet en Underkuelses Tid, har man ikke Ret til at antage, at denne varede gjennem Aarhundreder.

Hovedgrunden til at en saadan Anskuelse er bleven raadende, er den, at vi altfor ofte have lagt en Nutids Maalestok til Grund, uden at bemærke Forskjellen mellem før og nu; man har alt for lidt spurgt, om da vore Tilstande stode tilbage for den almindelige Udvikling iEuropa, om vi ikke snarere fulgte dennes Veje eller maaske endog gik forud for den. Og saaledes kom da tilsidst den Opfattelse til at være raadende, at Danmark særlig var Landet med de brodne Kar.

Det er denne grundurigtige Opfattelse, som jeg har villet bekjæmpe og som jeg har ment, at vi burde opgive, inden vi fejre Festen for Bondestandens Frigjørelse; særlig fra dette Standpunkt set har jeg fortalt om Bøndernes Historie igjennem Tiderne og om Frigjørelsen. —

De her givne Skildringer ere beregnede paa Hvermand, men de bygge paa strængt videnskabelige Undersøgelser. Man vil bag i Bogen finde Henvisninger til selve Kilderne, til Andres Undersøgelser over dette Æmne, lige som ogsaa til de Afhandlinger i lærd Form, som jeg har offentliggjort andensteds.

Januar 1888.

Johannes Steenstrup.Indhold.

Eørste Foredrag.

Demokratiske Højsletter og Lavlande.

Højstærede Tilhørere!

Vi skulle om kort Tid fejre en Fest, som i bedste Forstand maa kaldes en Folkefest, i Anledning af den Frigjørelse, som for hundrede Aar siden overgik hele vort danske Borgersamfund. Ganske vist udgjør Bondestanden kun en Del af Samfundet, om end den største, men de andre Stænder havde kæmpet for at skaffe Bønderne Friheden, og alle Samfundsklasser have følt det som en uendelig Lykke, at Jordens Dyrkere vandt Selvstændighed og Uafhængighed. Det ligger da nær at kaste Blikket tilbage paa Tiden inden Frigjørelsen. Vi ønske jo dog ikke tankeløst at deltage i Festen, men ville vide, hvilke Lænker det var som brast 1788 og hvor stærkt og hvor længe de havde snæret og bundet. Ved Bondefrigjørelsen i det nævnte Aar eller rettere ved den store Række af Lovbud og Befalinger, som Kronprins Frederik efter modent Overlæg med indsigtsfulde og ædle Mænd i Løbet af en Snes Aar lod udgaa, omskabtes helt vort Samfund. En Ordning af Jorddyrkningen, som havde varet maaske nogle Aartusinder, en Driftsmaade for de store Godser, som havde bestaaet i flere Aarhundreder, Pligter og Byrder, som vare Rester af Middelalderens

Statsordning, ikke mindre end Tvang og Baand, som først Enevælden eller endog de allerseneste Aaringer havde skabt — alt dette omstyrtedes ved hine Loye, som i lige Grad fældede den gamle og den nye Ufrihed. For en Betragtning af Bondens ældre Historie vil det aabenbart være særlig vigtigt at forfølge, hvorledes Ufriheden er voxet sin langsomme Væxt for tilsidst at brede sig over alle Forhold — og dette vil derfor være Gjenstand for de Foredrag, som jeg idag begynder.

Naar Talen er om Bøndernes Historie og om Frihedens Historie, staa vi imidlertid ved et Æmne, som hidtil har været Gjenstand for en højst urigtig og uretfærdig Behandling. Der er heller ikke mindste Grund til at lægge Skjul paa at Hovedmanden for at en saadan fejlfuld Opfattelse af Fortiden har været raadende, er en af vor Historieskrivnings mest fortjente Mænd C. F. Allen. Hans berømte Haandbog i Danmarks Historie og hans Lærebog ere komne til at understøtte Tendentser, som ganske sikkert vare hans Natur meget imod. Allerede hurtigt efter at han havde skrevet sin Haandbog, gjorde C. Paludan-Muller ligesom ogsaa en tydsk Historiker * opmærksom paa Forfatterens baade urigtige og uheldige Synspunkter for Betragtningen af de indre Forhold, ja man kan sige hans fejlagtige Grundsyn paa Nationens Udvikling, og de udpegede, hvorledes dette blandt andet skrev sig fra den Mangel paa universalhistorisk Aand, som var et Særmærke for hans iøvrigt saa grundige og paalidelige Skildring af vort Lands Historie. Men Allen, hos hvem Lyst til at fastholde tagne Standpunkter næppe lader sig bestride, rettede Intet i de mange følgende Udgaver, tvertimod vedblev det Tilbageblik paa Danmarks Fortid, som han har føjet til sin Bog, stadig at hævde hans Betragtningsmaade.

Og dette Tilbagebliks Hovedtanke er den, at vi siden Stænderforsamlingerne bleve oprettede 1834 og især sidenG. F. Allens Syn paa Stændernes Historie. 3

den frie Forfatning blev os tilstaaet 1848 have vundet den Folkefrihed tilbage, som bestod i Oldtiden og som da var saa at sige Landets Grundlov. De fribaarne Bønder, den Gang den eneste Stand i Landet, vare Lovgivere paa Tinge, og de afgjorde selv som Dommere deres Retstrætter. I Middelalderen trængte imidlertid Gejstlighed og Adel sig frem paa de frie Bønders Bekostning, og „Fortidens hæderlige Bondestand, svækket og ødelagt ved blodige indvortes og udvortes Krige, var bleven Vorned og Træl". Kong Christian II. vover vel en Dyst for de undertrykte Bønder og Borgere, men uden Held, og Adelen fremstaar efter Kampen kun med saa langt større Vælde. Denne Magt blev vel ved Borgerstandens og Gejstlighedens Tilslutning til Kongen brudt 1660, men derved var borgerlig Lighed ikke naaet. „Bonden forblev Træl som før; kun at han senere blev kaldt Stavnsbunden i Stedet for Vorned.* Først den stigende Oplysning i det 18de Aarhundrede fremkaldte en levende Deltagelse for Bondens Stilling, hvad der 1788 satte sin store Frugt i Bondestandens Frigjørelse. I de raadgivende og lovgivende Forsamlinger sidder han nu ved de andre Stænders Side.

Denne Skildring kan man gjerne kalde sand — for hvert enkelt Udtryk deri kan maaske gives et vist Forsvar — og dog maa man betegne den som fejlagtig i sit Hovedsyn. Forfatteren, som føler saa varmt for de lavere Stænder, er uden selv at mærke det kommen til at vælge et vidt forskjelligt Standpunkt for sin Betragtning af Oldtiden og af Nutiden, saaledes som vi strax skulle se. Mine Tilhørere ville fremdeles lægge Mærke til, hvorledes Allen allerede i Middelalderen har trukket Bondestanden ned til den ulykkelige Trællestilling, saa at man skulde synes, at længere kunde han dog vel ikke synke. Ogsaa paa mange andre Punkter raader der hos

Allen en højst uretfærdig Betragtningsmaade, saaledes som der oftere vil blive paavist i det Følgende.

Det er mod denne Opfattelse, som er gjentaget af Forfattere i Hundredetal og som i mange historiske Skildringer er bleven belyst i Enkeltheder med end stærkere Farver, at jeg retter mit Angreb — og jeg vil i denne Time beskjæftige rnig med Bondens Stilling i Oldtiden.

Ligesom man i Geografien skjælner mellem de lave Slettelande og Højsletterne, saaledes forekommer det mig uundgaaeligt nødvendigt i statsretlig Forstand at udskille det demokratiske Sletteland fra den demokratiske Højslette. Ja, det tør siges, at naar vi, som jo jævnlig sker, paaberaabe os Oldtidens Demokratier til Bedste for vor moderne demokratiske Udvikling, da gjøre vi os skyldige i at forvexle to vidt forskjellige Forhold. Der er ganske vist ofte mindet herom, men dog gjentages denne Urigtighed bestandig. Naar det er meget ukorrekt at kalde Thibet eller et andet asiatisk Plateau, hvor umaadelige dets Flader end ere, for et lavt Sletteland, efterdi disse Højsletter ligge en halv Snes Tusind Fod over Havets Overflade og derfor have et helt andet Klima, andre Væxter og en anden Kultur end Sletterne omkring Flodernes nedre Løb, saa er det ogsaa urigtigt at tale om Fortidens Demokrati i samme Forstand som om Nutidens. Oldtidens Demokrati havde sine udstrakte Flader og sin ensartede Jævnhed Tusinder af Fod over det Niveau, som nuomstunder gjøres til Udgangspunkt for Betragtningen — idet vi i det anvendte Billede aabenbart maa tildele den almindelige Stemmeret Rollen som Havets Overflade. En Formation, som kunde kaldes etDemokratiske Højsletter.

demokratisk Sletteland, forekommer kun i Dannelser fra de allernyeste Tidsperioder.

Den Fejl, som man begaar ved at betragte Oldtidens Demokrati som Noget, der kan sammenstilles med moderne Udviklingstrin, grunder sig, hvis jeg da ser ret, især paa to Misforstaaelser. For det Første har man opfattet urigtigt Betydningen af Demos, Folket, der var kaldt til Magten i Oldtiden. Benævnelsen Demokrati eller Folkevælde blev nemlig dannet som Modsætning til den Enkeltes Herredømme, Monarki, og til de Bedstes eller Adeliges Vælde, Aristokratiet. Men Intet kunde være fjærnere fra Oldtidens Tankegang end at Folkets Magt skulde være enstydig med Alles Magt, og man vilde ved at oversætte Grundlovens § 30 paa Græsk ikke i fjerneste Maade naa til en Bestemmelse af det græske Folk. Til Demos, der fik Indflydelse paa Regjeringen, hørte sandelig ikke enhver uberygtet Mand, som ikke stod i privat Tjenesteforhold uden at have egen Husstand.

Lad os engang i Tankerne hensætte os paa den retfærdige og demokratiske Aristides' Tid, og lad os tage Plads udenfor Folkeforsamlingen paa Torvet med det Formaal at anstille Betragtninger ikke over dem, som gaa ind. j den atheniensiske Folkeforsamling, men over dem, som maa blive udenfor. Til vor store Forbauselse ville vi herude træffe den største Part af dem, som vi nu kalde det almindelige Vælgerfolk.

I alle demokratiske Stater indenfor den græske Verden — saaledes skriver en i den græske Fortid særdeles kyndig Forfatter2 — manglede netop det Element, som for de moderne Tilstandes Vedkommende spiller Sfinxens Rolle. Man havde ikke hint masseagtige Proletariat af saakaldte Arbejdere. Ved Siden af de lidet talrige frie Arbejdere paa Landet var der vel uhyre Arbejdskræfter til Stede, men disse vare kjøbte Slaver fra fremmede Lande, som stode helt udenfor den sociale og politiske6 Første Foredrag.

Bevægelse hos Demos. De antike Stater vare Slavestater, og netop i desto højere Grad jo betydningsfuldere de udviklede sig. Alle de politiske Bevægelser i Athen angik kun de store Slægter, Borgerne og Bønderne. Herved undgik Staten de store Vanskeligheder, som de moderne Stater have at overvinde, efter at de have indført den almindelige Valgret. — Saaledes var altsaa det græske Folk et fornemt, et til yderste Maal priviligeret Lag af det hele Samfund, og man slap ud over alle Vanskeligheder ved at lukke Øjet for, at der var berettigede Individer nedenfor Borgerstanden.

Men vi kunne ved en fortsat Betragtning af det atheniensiske Samfund finde i det mindste Noget af den anden Hovedforskjel, der udmærker Nutidens Demokrati fra Fortidens. Lad os ikke nøjes med at staa udenfor det græske Folketing, lad os gaa ind og se, hvem der herskede her. Det vil under vort Besøg snart aabenbare sig, at der er stor Forskjel mellem, at Forfatningsloven giver en Ret og at Samfundets sociale Forhold ere saadanne, at de kunne tillade den Berettigede at anvende sin Ret. Den Forfatter, som jeg nylig nævnte, skriver saaledes om Tilstanden kort efter at Athens Forfatning ved Solon var bleven omdannet i demokratisk Aand: „Virkningen heraf viste sig endnu en god Stund derefter kun temmelig ufuldkomment. Det var foreløbig alene Forfatningens Former og dens Mekanisme, til hvilke Athenienserne vænnede sig. Det varede længe, førend Demos — i Attika altsaa hovedsagelig Bønderne, da den Borger, som ikke ejede Jord, kun havde Theternes temmelig begrænsede Ret — lærte rigtig at sætte Pris paa de ham tildelte Rettigheder, og endnu meget længere, førend de overhovedet lærte ret at bruge dem. Ligesom i England lige ned til Gobdens og Brights Tidsalder saaledes hævdede i Athen endnu paa det rene eller radikale Demokratis Tid Adelen denForfatningen hos de germanske Folk. 7

ledende Stilling i det offentlige Liv lige til Udgangen af den peloponnesiske Krig. De store Adelsslægter beherskede faktisk Valgene."8

Dette kunde belyses endnu skarpere, om vi toge andre af Sydens Folk for os, men vi ville hellere fortsætte disse Betragtninger ved at vende os mod Nord. Saa meget turde staa fast, at det atheniensiske Demokrati ikke kan kaldes et Demokrati i moderne Forstand; dertil vare alt for mange udelukkede fra Deltagelse i Statsmagten eller socialt hindrede i at øve deres Rettigheder for ej at tale om den Forskjel, at i de moderne Stater Forpligtelsen til at skulle deltage i Styrelsen savnes lige saa vel som den nødvendige Fritid til at kunne gjøre det. „Hos et dannet Folk — siger Bluntschli4 — er det rene Demokrati, øvet af Alle, altid en Usandhed, da Forudsætningen for dets Existens er en tjenende ufri Befolkning/ At der er en tredje Forskjel mellem de Gamles Demokrati og Nutidens ved at hint øvedes umiddelbart og dette gjennem valgte Repræsentanter, derved behøver jeg ikke at dvæle i denne Sammenhæng. Men for at gaa over til Folkeslag, som staa os nærmere, da har heller intet blandt de germanske Folk fremvist en Forfatning af den Karakter, at den lod sig betegne som et demokratisk Sletteland; jeg afser fra de smaa Folkemenigheder, der i afsides Egne under ganske særlige Naturforhold sjældent eller aldrig have noget af de vigtige Statsanliggender at afgjøre, der hos enhver større Nation netop volder de vanskeligere Opgaver og søndrer Samfundet. Det er almindelig erkjendt, at i de gamle germanske Riger vare et monarkisk, et aristokratisk og et demokratisk Element paa den mærkeligste Maade blandede tilhobe. Man kan paavise germanske Folk, som ikke havde Konger, men man har endnu ikke kunnet paavise en Forfatning, som kunde kaldes rent demokratisk, og hos de fleste germanske Folk var det de Rige og Stor-8

mændene, der herskede. I hvert Fald var der altid en umaadelig Afstand mellem Tallet paa dem, som havde Indflydelse paa Tinge og ved Statsstyreisen, og dem, som uden at have nogen politisk Betydning maatte bøje sig for de Mægtige.

Det falder os som bekjendt saa let i Munden herhjemme at kalde til Vidne de gode, gamle Dage, da hver fri Mand mødte paa Tinge og fattede Beslutninger om Landets almindelige Anliggender. Men dersom man ved Hjælp af vore Kilder vilde følge Folkets Tilstande tilbage til den historiske Tidsalders Begyndelse, vilde man langt snarere finde Oplysninger om, at Samfundets øverste Lag eller de store Slægter spillede Hovedrollen. Naar Høvdingerne eller Storbønderne samledes paa Tinge, havde de vel en stor Skare Mænd af Bondestanden med sig, men saadanne, som vare mere eller mindre afhængige af dem, og som skulde give deres egen Optræden Anseelse og deres Udtalelser Vægt. Naar vi læse de islandske Sagaer, se vi de mindre Bønder følge Storbønderne til Tinge for at staa dem bi og stride for dem, men ikke for at ytre nogen selvstændig Mening, i alt Fald ingen, som kunde være deres Beskyttere til Skade. Landets Magthavere vare altsaa Storbønderne, som ejede anselige Hovedgaarde eller besade flere mindre Gaarde og Huse, hvis Beboere vare deres Undergivne, ligesom de dernæst vare Herrer over en stor Skare af Trælle, der forrettede alt det personlige Arbejde paa Marken, hos Kvæghjorden, ved Kværnen eller i Huset. En saadan Bonde krigede og sejlede til fremmede Lande; han havde næsten altid med Vaaben at gjøre, smedede dem vel ogsaa undertiden selv, deltog vel ogsaa i Agerdyrkningen, men begge Dele da kun for Lyst og ikke fordi han behøvede det; han digtede Sange og han lagde sig efter Lovkyndighed for at kunne have Indflydelse; han var kort sagt en af de saakaldte storættede Mænd;Oldtidens Bonde.

han hørte til de rigeste, mægtigste, til de mest dannede Slægter i Landet. „Der hører da kun liden Eftertanke til at indse, at disse Oldtidens Bønder ikke have andet end det tilfældige i Navnet tilfælles med vor nuværende Bondestand, at en saadanJBonde var for sin Tid endog en langt mere anselig og betydelig Mand, end Herremanden nu er hos os. En Forblanding af tvende saa væsentlig forskjellige Forhold røber en saa overfladisk Betragtning af Fortid og Nutid, som det vel er muligt at tænke sig.* Denne sandfærdige Skildring af de gamle Tilstande skyldes Niels Matthias Petersen5, en Mand der besad den varmeste Følelse for alle Lidende og Undertrykte, og hans Opfattelses Rigtighed vil ingen virkelig Kyndig kunne bestride.

I Danmark var Forholdet omtrent det samme som paa Island og i Norge, i alt Fald indtil den Tid da Hedenskabets sidste Rester døde. I det Tidsrum, som vi betegne som Valdemarernes, havde allerede Tilstandene antaget en noget anden Karakter, for saa vidt som de tidligere Storbønder i høj Grad havde faaet en Optræden som Sydens Adel. Karakteren af at være Bonde var trængt tilbage, og de rige Besiddere deltog vel ogsaa mindre i Bondens Gjerning. Navnet Bonde var heller ikke længer et saadant Hædersmærke som tidligere. Herremænd og Riddere, Svende og Væbnere var bleven Betegnelsen for de store Bønder fra de gamle Dage; de mindre Selvejere mødte vel paa Tinge, men deres Stemme havde kun liden Vægt ved Siden af de Stores.

Det er derfor en Misforstaaelse, naar enkelte Forfattere, til Exempel Tydskeren Dahlmann, have sagt, at Danmarks Forfatning i Oldtiden var en Blanding af Kongedømme og Folkeregjering, at »den højeste Statsmagt var hos Folket, og at dette Folk repræsenteredes ved en eneste Stand, den fribaarne bosiddende Bonde*, samt at der først efter Haanden opstod et Alt under-10

kuende Aristokrati6. Det er ingenlunde Tilfældet, at der kun var en eneste Stand, allerede hos Saxo se vi mange Standstrin nævnte; ligesaa lidt var Indflydelsen ligelig fordelt paa Mange. Oldtiden var netop i høj Grad aristokratisk, og som alt sagt havde hin Tids Bønder ikke andet end Navnet tilfælles med den nuværende Bondestand. N. M. Petersen har da ogsaa svaret herpaa med det djærve Ord: Hvad enten man kalder Aristokraterne Bønder eller hvad Navn man giver dem, det gjør Intet til Sagen; Statens Forfatning var altid saadan, at Kongen, Kongens Mænd og de store Jordegodsejere, og ikke Almuen gjorde Udslaget7.

Imidlertid dukker stadig Tanken om den almindelige Bondefrihed, om et demokratisk Regimente, frem baade i

populære historiske Bøger og i politiske Arbejder, vel især paa Grund af, at der virkelig var et demokratisk Element tilstede i den ellers aristokratiske Forfatning. Det var maaske derfor værdt at komme Spørgsmaalet lidt nærmere paa Livet og til Ex. ved lidt Statistik at belyse, hvorledes Forholdet vel kunde være paa et Tidspunkt, fra hvilket vi have nøjere Oplysninger om Folkets politiske Rettigheder og som dernæst ligger før den egentlige Adelsperiode.

Danmark har for Øjeblikket omtrent 300,000 Vælgere til Folketinget, hvad der er 15 pro Cent af den hele Befolkning i Landet. Fra Valgret ere udelukkede alle Kvinder og dernæst Mænd under 30 Aar De Valg-berettigede udgjøre i Forhold til den hele mandlige Befolkning over 30 Aar 73 pro Cent, saaledes at 27 pro Cent af forskjellige Grunde ere udelukkede[8]. Det Spørgsmaal, som vi rette til dem, der granske i de gamle Pergamenter og Kilder, lyder nu saaledes: kan man antage, at i Danmark i Oldtiden eller i den tidligere Middelalder 73 p. Ct. eller 80 p. Ct. af den mandlige Befolk-

ning — thi vi sætte gjerne Procenttallet noget op paa Grund af Mandens dengang tidligere indtrædende Modenhed — deltog i eller havde faktisk Indflydelse paa Landets Styrelse, Kongevalg, Lovgivning, Rettergang osv.? Svaret vil lyde: Nej; en Statistik fra de Tider vilde bringe helt andre Oplysninger.

I et Skema over Ikke-Berettigede vilde strax en Rubrik vække vor Opmærksomhed ved et umaadelig stort Ziffer: nemlig det store Tal af Trælle og Frigivne. Allerede herved viser det sig, paa hvilket højt Plateau man maa stige op for at finde den demokratiske Lighed, og hvor usikker den Sandhed er, at Nordboerne vare et frit Folk, indtil der i Middelalderens senere Aarhundreder udviklede sig et Alt underkuende Aristokrati. „Ja vel, et frit Folk! — udbryder N. M. Petersen — dog saaledes at hartad Halvdelen af Landets Befolkning, næsten hele den arbejdende Klasse, var livegne Trælle.« [9]

Efter Christendommens Indførelse var Trældommen aftagende, og paa Erik Glippings Tid træffes vel de sidste Trælle. Men samtidig med at Christendommen bragte de lavere Lag af Folket til at stige i social Betydning, medførte den katholske Kirkes Ordning, at store Dele af Befolkningen udelukkedes fra politiske Rettigheder. Med andre Ord, nu voxer Tallet indenfor et andet Rubrum: Gejstlighedens. I vore Dage er ingen Gejstlig som saadan udelukket fra at være Vælger, men i Middelalderen er der en bestemt Bestræbelse for at fjerne Gejstligheden fra de verdslige Domstole og Ting, hvorfor det til Ex. hedder i Jydske Lov I. 31, at Klostermænd og lærde Mænd, det er Præst, Degn og Underdegn, ikke maa være Værge paa Lægmænds Ting. Munke maatte nu aldeles ikke komme paa Tinge eller deltage i Retslivet dér; de havde i Klostrets Abbed en Talsmand for deres Rettigheder. Men dernæst indtog Landsbypræsterne

en saa beskeden Stilling, at deres politiske Betydning var saa godt som ingen, foruden at den gejstlige Disciplin holdt deres Selvstændighed bunden i Kraft af Ordningen indenfor selve den gejstlige Stat, hvilken var i højeste Grad aristokratisk.

Vi finde dernæst i vore Valglister en Klasse Vælgere under Betegnelsen Vaglejere og Tjenestemænd, hvilke udgjøre mellem en Femtedel og en Sjettedel af det hele Vælgertal, nemlig 18 p. Ct.[10]. Derom kan man nu vel let blive enig, at det vilde være at tegne et aldeles forvrænget Billede af Fortiden, dersom man troede, at Arbejderne eller Daglejerne paa Tinge havde en Stemme af nogensomhelst Betydning enten enkeltvis eller ved at slutte sig sammen.

Det Anførte maa kunne tjene til en Belysning af trende Rubrikker i en Statistik over politisk Berettigede og Uberettigede i hin fjerne Fortid.

Men vi kunne meget vel gaa videre ind paa Enkeltheder for at vise, hvilke forskjellige Tanker Nutiden og Oldtiden have om de Samfundselementer, hvilke det kan tillades at virke paa Tinge i offentlige Anliggender. I vor Valgstatistik finde vi et Rubrum: Aftægtsfolk og Lignende, 5 p. Gt. I gamle Dage var en Stilling af den Art som en Aftægtsmands ganske sikkert almindeligere end nu om Stunder, eftersom der fandtes langt færre Midler, hvorved man som ved Nutidens Livrenter og Alderdomsforsikring kunde hygge om de Gamle, og ingen

Sparekasser, som let kunde bevare Arbejdets Overskud. Men Aftægten tog en anden Form. De Gamle, Fattige og Svagelige indtoges i en Andens Fled eller Husstand som Fledføringe imod at faa Underhold af denne Husbond. Men Fledføringen var i juridisk og politisk Henseende en meget forladt Skabning. Han stod under sin Husbondes Værgemaal, kunde ikke arve eller gaa i Rettergang, ikke fordre Ed aflagt af AndreEd Sammenligning med Nutidens Vælgere. 13

eller selv være Mededsmand, ligesom ogsaa Husbonden var den, der svarede for hans Gjerninger, gav og modtog Bøder for ham11. Saaledes indtog han en Stilling, der mindst var lige saa ringe som de Umyndiggjortes i vore Dage, og der tilkom ham naturligvis ingen politiske Rettigheder af de samme Grunde som dem, hvorfor vor Grundlov hindrer den Umyndiggjorte i at være Vælger. Men i Nutiden bliver man ikke umyndig, fordi man nyder Aftægt eller Alderdomsforsørgelse. Saaledes faa vi ogsaa her en Prøve paa, med hvor langt større Gunst og Skaansel Samfundet i Nutiden søger at bevare den Enkeltes Frihed og Uafhængighed og derved tillige hans politiske Rettigheder.

Resultatet af disse Betragtninger, hvis Rigtighed næppe Nogen vil kunne bestride, er derfor dette, at Antallet af dem, der i hine Tider vare kaldede til Deltagelse i Landets Styrelse, var overordentlig ringe i Forhold til det hele Folketal. Man regner, at der for Øjeblikket i Danmark blandt hvert 100 Mennesker findes 14, maaske 15 Vælgere til Folketinget; men om de gamle Dage, da „de frie Mænd mødte til Tinge", kan man skjøns vis maaske sige, at der mellem 100 Mennesker ikke har været mere end 1 med en nogenlunde tilsvarende politisk Rettighed.

Den anden Betragtning, som jeg foran fremsatte, var den, at selv om det lavere Folk havde Ret til at have Del i Statsmagten, kunde det paa Grund af Afhængigheden i de sociale Forhold ikke stemme frit, men var bundet til at slutte Trop om de enkelte Store. Dette Forhold lader sig ikke statistisk belyse, men fremgaar som bekjendt af utallige Afgjørelser og Beretninger om Forhandlinger paa de gamle Ting. Naar et Samfund i den Grad som Middelalderens hviler paa Beskyttelse fra oven nedad og paa Tilslutning fra den Svageres Side til en mægtigere Herre, bliver det saare vanskeligt for14

Ferste Foredrag.

den Enkelte at bevæge sig frit og uafhængigt, især naar som paa hine Tider al Forhandling foregaar aabenlyst og det aldrig kan være skjult, hvilke Ideer og hvilke Ledere man understøtter. Naar en engelsk Arbejder nu om Stunder til Valgurnen afgiver sin lukkede Stemmeseddel, paa hvilken han i Skjul har tegnet sit Kryds ved den foretrukne Kandidats Navn, og naar der endvidere er sat Straf for ethvert ulovligt Pres paa hans frie Bestemmelse, er der herved sikret ham en saadan Uafhængighed og Handlefrihed, som der ingensinde har været givet en Fortidens Vælger og Stemmeberettiget endog i de mest demokratiske Lande.

Man kunde imidlertid sige, at vore Forfædre i Danmark dog havde en større Deltagelse i den dømmende Magt end nu om Stunder. Herved er nu for det første at bemærke, at en egentlig Dom forefaldt sjældnere end i vore Dage. Man kan sige, at Retten gjorde sig selv paa en Maade, som vi ikke nu kjende til. Naar alle Fordringer til et formelt Bevis vare fyldestgjorte for Ex. ved at en af Parterne gik frem paa Tinge med sine elleve Mededsmænd og svor „ Tylvtereda, da var ogsaa Sagen til Ende. Det er dernæst alt foran bemærket, at paa Tinge var det dog sædvanligvis de Store, hvis Afgjørelse gjorde Udslaget. For nu at komme en Sammenligning med Nutiden nærmere paa Sporet, da er det bekjendt, at de Bestemmelser, som vor Grundlovs §§71, 73 og 74 indeholde om, at Dommere skulle være en egen og uafsættelig Stand, og at i Misgjerningssager og i Sager, der rejse sig af politiske Overtrædelser, Nævninger skulle indføres, aldrig ere blevne gjennemførte. Men i det Lovudkast om Domsmagtens Ordning, som er udarbejdet af den i 1868 nedsatte Proceskommission og har været forelagt i Rigsdagen, hedder det, at Enhver, som har Valgret til Folketinget, kan kaldes til at være Nævning, medmindre han paa Grund af legemlige ManglerFolkets Deltagelse i den dømmende Magt. 15

er ude af Stand til at fyldestgjøre en Nævnings Pligter. Selv den, som udelukkende eller væsenligst ernærer sig ved sine egne Hænders Gjerning, kan blive optaget paa Nævningelisten, dersom han begjærer det.

Nu spørge vi, om vort gamle Juryvæsen — thi vi havde jo Nævninger i gamle Dage, og Englænderne have jo

muligvis endog faaet deres Jury fra de danske Erobrere12 — var i en lignende Grad folkeligt i sine Fordringer til Nævningernes almindelige Egenskaber. Men atter i dette Punkt maa vi nægte, at vore Forfædre vare sande Demokrater. Saaledes kunde Bryden — det vil sige Avisbestyreren, Forvalteren eller Ladefogeden — ikke være Nævning og ikke Sandemand, medens efter hint Lovudkast disse Personer kun vilde være hindrede i at være Nævninger eller i at være Vælgere, naar de ikke havde egen Husstand. Fæsteren, hvad enten han havde Gaard eller Hus, kunde ikke heller tages til Sandemand eller Nævning; ja selv en Selvejerbonde kunde ikke som Nævning afgjøre Rans- eller Tyverisager, medmindre han havde en vis Formue. Det var i det Hele næsten gjennemgaaende Regel, at den, som skulde deltage i et saadant Hverv, maatte være Selvejer18. De vil saaledes se, at de gamle Lovgivere vare langt mere fordomsfulde i deres Betragtning af, hvad der kan formodes at give den tilstrækkelige Uafhængighed og Paalidelighed. Saadant kommer da ogsaa frem i mange andre Lovbud til Ex. i den ofte forekommende Regel, at kun de, som ejede Jord, kunde som Mededsmænd aflægge Vidnesbyrd om Jordu. Man var inde paa den engelske Rets Tanke om at en vis Census bør være Betingelse for at blive Jurymand; men man gik langt videre end de engelske Love, og man gav Bestemmelser, som staa yderst fjernt fra den demokratiske Aand, som udmærker det ovennævnte Lovudkast, hvad enten man nu vil kalde dets Regler heldige eller ikke15. Saaledes turde det ogsaa16

paa dette Punkt være Tvivl underkastet, om vi skulle gaa til Fortiden for at finde det sande Demokrati.

De vil saaledes se, hvorledes vi igjen komme til det samme Resultat. Den demokratiske Tanke om at saa faa som muligt bør være udelukkede fra Deltagelse i den offentlige Magt eller fra Udførelsen af offentlige Tillidshverv, kommer langt fra frem; man var i allerhøjeste Grad Stræng i sin Fordring om personlig Selvstændighed, og man tillagde Besiddelse af Jord en stor Betydning. Danmark var altsaa, fra et Samfundsstand-punkt set, paa ingen Maade et demokratisk Sletteland, hvor Alt laa i samme Højde; langt snarere maa det kaldes en demokratisk Højslette med overordentlige Afstande mellem de begunstigede Højdepartier og de lavt og afsides liggende Dele.

Naar nu Allen begynder sit Tilbageblik paa Danmarks Historie med de stolte Ord: „i Danmark herskede i Oldtiden Folkefrihed i dette Ords videste Betydning", da er der her efter det foran Paaviste fremsat en saa bundurigtig Opfattelse, at den fortjener at mødes med den bestemteste Protest. At tale om Folkefrihed i et Samfund, der end ikke i fjerneste Maade anerkjender de almindelige Menneskerettigheder, hvilke jo nu anses som ethvert Menneskes medfødte Eje, kan jo kun betegnes som en stor Vildfarelse. Ikke en af samtlige nulevende Danske vilde ved at hensættes til hine Tider kunne andet end harmes over, i hvilken over* vættes Grad Uret og Tyranni vare raadende. Enhver virkelig frisindet Mand vilde føle sig saaret over hvorledes den Selvstændighed og Uafhængighed, som en Statsborger maatte være berettiget til at forlange, blev krænket, og ved at se, hvor lidt virkelig frie Rørelser

da vare mulige. Og for blot at nævne Et, hvor mange af os betænke mon ret, hvad det vil sige at leve i et beskyttet Samfund, hvor enhver frit kan varetage sin Gjerning uden at ligge væbnet imod Fjender og For-styrrere og uden at behøve, naar Forstyrrelse har fundet Sted, selv at forfølge sin Sag og tale sig til Rette? Rolige lade vi det offentlige Politi, Anklagemyndigheden og Domstolene forfølge Sagen; vi lade dem tiltale og dømme Forbryderen, og Ingen af os er ulejliget med selv at iværksætte Dommens Execution. Ingen af os behøver at frygte for, at den hele Forfølgelse skal blive frugtesløs paa Grund af den Dømtes høje Stilling og det beskyttede Samfundstrin, som han indtager. —

Saaledes var altsaa Karakteren af den almindelige Bondefrihed, som skulde have været raadende i Oldtiden og Middelalderens ældste Del. Men vi bør endnu til Vejledning kaste et Blik over til vore Nabolande. Det har saaledes været sagt, at i Sammenligning med Norge har vort danske Samfund været demokratisk. Paa en vis Maade er denne Betragtning rigtig. I de ældre norske Love have vi endnu den ved Tal betegnede Standsstige, som vi kjende saa godt fra andre germanske Folk. Boden for Manddrab eller Bøderne for en Retskrænkelse vare stigende i en bestemt Skala efter det sociale Standpunkt, som den Krænkede indtog. Til Sligt kjendte vort Samfund ikke. At vi oprindelig have havt lignende Forhold, derom er der ingen Tvivl; men i alt Fald saa langt

vore Love række tilbage, har en Lighed for Loven i saa Henseende været raadende.

Desværre er denne Fordel, at der mangler Stands-trin, jo af temmelig negativ Natur, og fordi enkelte Klasser ikke ere priviligerede i den Henseende, at der skal betales en større Bøde til dem, kunne de alligevel indtage en overmægtig Stilling i Samfundet. Men især bliver en Stand eller Klasse let underkuet, naar den

mangler naturlige Talsmænd for sine Interesser og Forhold, naar der for Ex. ikke er Organer for Bøndernes Anskuelser, ikke folkevalgte Ombudsmænd. Og netop saadanne manglede de danske Bønder paa Valdemarernes Tid. Kun i Styrismanden — Befalingsmanden paa det af et Lægd af Bønder (Skipæn) udrustede Skib og den Mand, som var ansvarlig for dets Bygning, Vedligeholdelse og Bemanding — have vi endnu et af de gamle Folkehverv. Styrismandens Udrustning med Hest og Brynje, hans Embedes Arvelighed paa Sværdsiden og de andre Regler, som Jydske Lov indeholder derom, bringe os en egen Luftning fra Oldtiden. Vi høre desværre ikke Meget om Styrismændene efter Valdemar Sejrs Tid; den nye Herremandsstand havde bragt stor Forstyrrelse ind i den gamle Fordeling af Ledingsbyrden. Flere og flere Skipæn gik ind under Kongens eller Bispens Myndighed; derved tabtes Stillingens hele selvstændige Karakter. De andre Hverv, som Bønder havde inde, vare kun faa. De af Kongen paa Livstid valgte Sandemænd og de af Bønderne paa et Aar valgte Rans-nævninger tilhørte vel Bondestanden, men deres Embede angik kun meget begrænsede Formaal. Kongens Ombudsmand var kun at betragte som en kongelig Embedsmand, om det end var paalagt ham at hjælpe de Svagere. Saaledes havde Bondemenigheden kun i ringe Grad naturlige Repræsentanter for dens Ret og Anskuelser, og kun sjældent lod man den kalde til Deltagelse i politiske Anliggender.

Et Henblik paa Sverrig kan vise os en betydelig Forskjel. Her var indenfor hvert Lagdømme Lagmanden Talsmand for Bønder og Odeismænd lige over for Jarl og Konge, og han var den, der indehavde Kundskaben om Bondens Ret. Paa samme Maade vare i Norge i ældre Tid Lagmændene, der gjerne vare flere i Tal indenfor hvert Lagomraade, Bondestandens Repræsen-Bønder i offentlige Hverv.

tanter; de vare forfarne i hvad der var Lov og afgå ve en Slags officiel Erklæring derom; ligeledes var det dem, der indkrævede de Bønderne tilfaldne Bøder. En Stilling som den her nævnte har der maaske ogsaa en Gang været funden i Danmark, men paa Valdemarernes Tid er hvert Spor deraf tabt16.

Men jeg vil her ogsaa henlede Opmærksomheden paa et overset, karakteristisk Kjendemærke paa Forskjellen mellem Forholdene i Danmark og de to andre nordiske Lande. Jeg nævnede nys, at Lagmændene i Norge opkrævede de Bøder, som tilfaldt Bondemenigheden. Saadanne vare enkelte Bøder for Drab, Ran og større Saar, for Brud paa Tingorden og Tingfred, og for visse Embedsforsømmelser. I Sverrig var det en Hovedregel, at hver Gang Freden var bleven brudt ved en Misgjerning eller Lovovertrædelse, skulde den idømte Bøde tredeles saaledes, at den Krænkede, Herredet eller alle Mænd og dernæst Kongen hver fik en Tredjedel17. For Danmarks Vedkommende kunne vi derimod ikke paavise, at Bondemenigheden har nogen Andel i Bøderne. De tilfaldt Kongen eller ogsaa Herremanden i saadanne Sager, i hvilke han havde Ret til at oppebære dem af sine Bønder, men der fandtes ikke nogen Del af Bøderne, som tilfaldt alle Mænd. Kun i Kjøbstæderne var der tillagt Menigheden en vis Andel i alle Bøder.

Saaledes se vi, at allerede paa hine Tider Selvstyret og Menighedslivet var lidet udviklet. Man mærker allerede da denne Mangel paa Evne til at danne sig Udtryk for lokalt Selvstyre, som er saa karakteristisk for dansk indre Historie. Kun paa ét Punkt udviklede sig et frodigt og selvvoxent Selvstyre, nemlig i Landsbykommunen. Markfællesskabet, hvorefter alle vare tvungne til at følge bestemte Regler i Dyrkningen, som maatte foregaa paa ensartet Maade for den hele Landsby eller for flere Landsbyer tilsammen, var her Kilden til en Selvvirk-

somhed og Fællesskabsaand, som man savnede paa de større Omraader. De samboende Bønder vare tvungne til Sammenhold i deres hele Virken, hvad der førte til mange prisværdige Foretagender indenfor den enkelte Kommune og til gjensidig Hjælp og Understøttelse. Dette fremmede det kommunale Liv og hjalp til gjensidig Sammenhold mod ydre Tryk paa en Maade, som har været betydningsfuld under Kampen i de følgende Aarhundreder.Åndet Eoredrag.

Den uselige Bonde.

Jeg har i den forrige Time talt om Bondens Tilstand paa vor ældste historiske Tid og indtil Valdemarernes Dage, og jeg har navnlig søgt at vise, at den Frihed og Selvstændighed, som man har tillagt hin Tids Bonde, i Virkeligheden ikke fandtes, ja lad os hellere sige, at denne Frihed aldrig har været til Stede paa nogetsomhelst Tidspunkt af vor Historie — førend i vore Dage. Vi havde endnu paa Valdemar Sejr's Tid en Bondestand, som besad Friskhed og Djærvhed, selv om den ikke havde synderlig Indflydelse paa Landets Styrelse. Selvejerne udgjorde dog endnu i Antal en betydelig Del af Bondestanden, Dagsværket eller som det senere hed Hovgjerningen (først paa Christian IV.'s Tid opkom Navnet Hoveril) havde endnu ikke nedtynget Fæstebønderne, og Bonden kunde bevæge sig frit, hvorhen han vilde, efter at han havde svaret sine Afgifter og efterkommet sin Kontrakt. Skatterne vare endnu overkommelige, og den gamle Fordeling af Ledingen, som direkte kaldte Bonden til Krigens Gjerning, holdt Folkeaanden vedlige i alt Fald i de Landskaber og Egne, hvor denne Indretning endnu bestod. Men har man malet hine Tider med alt for lyse Farver og fremstillet dem som om22

Nutidens Dag skinnede klart over dem, har man paa den anden Side givet en Skildring af den senere Middelalders Bonde, der viser ham som et sørgeligt Skumpelskud og fortrykt Væsen. Ogsaa i dette Punkt turde en alvorlig Berigtigelse være fornøden.

Jeg skal her dvæle ved et Udtryk, som maa siges at være bleven betegnende for Bonden i Middelalderens senere Aarhundreder og paa Reformationstiden, et Udtryk, der omtrent er bleven landgængs i Litteraturen, især efter at vore Digtere have vist Godhed for det.

Paa det stemningsfulde Billede, som Professor Bache for nogle Aar siden malede til det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, og som skildrede de sidste Scener af Begivenhederne i hin skæbnesvangre St. Gæcilie Nat 1286, saa man foruden Marsk Stig, Grev Jakob og de andre Sammensvorne over Bakkeryggen i Forgrunden tillige en sammenkrøben stakkels Bonde kigge frem og stirre forfærdet efter Ridderskaren. Paa en aandfuld Maade havde Kunstneren foruden ved den større Fortælling i Billedét tillige ved denne Bifigur villet give Tilskueren det fulde Indtryk af, hvilken sørgelig Begivenhed der var foregaaet, og hvilke haarde Tider der forestod Land og Folk: Nu stander Landet udi Vaade. Da dette Maleri i sin Tid omtaltes i Dagspressen, blev hin Figur betegnet som den uselige, graa Bonde, og der var her anvendt et Udtryk, som maa siges idetmindste i dette Aarhundrede at være blevet slaaet fast som en Art Karakteristik for Bonden i Middelalderen og særlig folden, som omtales i Kæmpeviserne. I vore Litteraturhistorier hedder det stadig, at Folkevisen fornemt lader Bønderne uomtalte eller dog kun viser os Bonden som arm og fattig, boende i en tarvelig Hytte. Saaledes udtaler N. M. Petersen i sin Litteraturhistorie, at „naar Bonden omtales, hvilket sjældent sker, finde vi hos ham kun Armod og trange Kaar, ikke Gaarde, men Bol, ikkeBonden i Folkeviserne.

Huse, men Hytter; fra Hytten med dens Vændredør og Flagreled kan man slutte sig til, hvorledes det Indvendige har været. Den arme, fattige, uselige Bonde i graa Vadmels Kofte finde vi ifærd med at pløje Ageren med sin Oxe (Hest havde han ikke) eller med andet Markarbejde, hans Kjærling endog med Stav i Haand og Pose paa Bag, „der stundom er lige saa paltug, som hun selv er skiden og sort". De jordegne Bønder eller Selvejerne vare for faa til at de kunde overtage nogen betydelig Rolle, som de heller ikke gjøre. Men fra denne Side, hos Bonden,

opstaar heller ikke endnu nogen Tanke om Klage, udgaar ingen Ytring af Tryk. Det er som det skal være. Det er Adelen i sin Magt og Pragt, som fører Ordet, den eneste verdslige Stand i Danmark som har Dannelse*2. Paa denne Maade tegnes Billedet ogsaa af Dr. Winkel Horn i hans Litteraturhistorie, da Talen er om Visernes Oprindelse: „Borgeren kommer slet ikke tilsyne i Viserne, og Bonden viser sig, naar han en sjælden Gang træder frem i dem, saaledes som han i Virkeligheden var, som „den uselig Bonde", hvis Kaar var alt Andet end blide og navnlig ikke skikkede til at danne Forudsætningerne for en saadan Digtnings Tilblivelse * \ Det er min Overbevisning, at her foreligger en gammel Misforstaaelse af Kæmpevisernes Ord; men allermest uheldig har man været, naar man paa Grundlag af Viserne vil tegne et Billede af Bondens Stilling i Middelalderen.

Jeg vil her tage til Udgangspunkt den Benyttelse af det nævnte Udtryk, som vi støde paa i Kammerherre Rosenørns Bog om Niels Ebbesøn, da den vil føre os lige ind paa Sagens Kjærne. Her omtales den af den fredløse Marsk Stig byggede Borg paa Øen Hjelm, og Forfatteren gjør opmærksom paa, hvorledes „de tvende Spidser, som dannedes af Hovedborgen og det vestlige Kastel, maatte, sete fra Landet i Nordvest, fremtræde24

som Hjelmsmykket, og den „usle* Bondes Angst for den „strænge* Ridder er bevaret i de bekjendte Ord: »Gud naade arme Bondemand, nu faar Hjelmen Horn.4*a Saaledes bliver Usselheden netop anvendt paa Bønderne i Erik Menveds Dage, da Landet stod i Vaade. Her maa jeg nu minde om, hvorledes Fortællingen lyder i Kæmpevisen. Der er berettet om, at Marsk Stig er faret fredløs af Lande til de norske Skjær; derpaa indtager han Hjelm og lader bygge en Borg.

Marsk Stig lader bygge et Hus af ny Med Mure og højen Tinde; Der laa fore baade Tydsk og Dansk, De kunde hannem Intet af vinde.

Den Bonde, han ganger paa Marken ud Og saar han dér sit Korn: „Hjælp os Gud Fader i Himmerig! Og haver nu Hjelm faaet Horn!

Gud naade os arme Bønder graa, At Glipping skulde regjere! At han til Verden ufødder var, Da havde det gaaet os bedre.

De store Ege i Skoven staa,

Naar de udi Storm omfalde,

Da slaa de neder baade Hassel og Birk

Og andre smaa Ymper med alle.

Hvad Konger og Høvdinger sig forse, Det gaar ud over de Arme, Thi naade os Gud, vi fattige Bønder, Og sig over os forbarme."

Hvor meget Smukt der end er ogsaa i de tre sidst anførte Vers, tror jeg dog ikke, at de kunne gjøre Krav paa at blive betragtede som ægte Vers fra Middelalderen. De findes ikke i de gamle Former af Visen, men kun i Anders Sørensen Vedels Udgave, og det er bekjendt nok, at han næsten ikke har gjengivet nogen eneste Vise i den rette gamle Form, at han meget tidt tildigtede VersBonden paa Erik Glippings Tid. 25

i den Hensigt at afrunde, og især ofte for at sætte den

moralske Slutning til en Vise. Hvad det sidste Vers

angaar, saa forekommer det mig desuden utvivlsomt, at

Vedel her har efterdigtet et gammelt bekjendt Udsagn af

Horats:

Quidquid delirant reges plectuntur Achivi,

eller at Folket gjerne maa betale for Kongernes Rasen. Om det næstsidste af Versene udtaler Svend Grundtvig, at

det dog vist er et ægte folkeligt Vers fra en anden Vise, som Vedel her har givet en passende Anvendelse, medens det foregaaende og efterfølgende ganske sikkert ere hans eget Arbejde5. Saaledes synes man roligt at kunne fjerne disse tre Vers fra den ægte Text. Det forekommer mig da ogsaa, at den ypperlige Vise kommer til at ende paa en nok saa gribende Maade, naar det Vers bliver det sidste, som tolker Bondens Sorg og Forfærdelse over, at Hjelm har faaet Horn. Da to eller vistnok tre Former netop slutte med dette Vers, synes heri at ligge et yderligere Argument for at denne Antagelse er rigtig. Men dermed bortfalder da ogsaa enhver Slutning om Bondens fattige Tilstande, der kunde bygges paa disse Vers. Ja selv om Versene ikke skulde kunne fjernes, vilde man have Uret i at benytte dem til Udgangspunkt for en almindelig Karakteristik af Bonden, da et sligt Hjertesuk vistnok fuldt saa vel kunde undslippe den velstaaende Bonde, der har Meget at miste, som den fattige. At A. S. Vedel, der skrev paa Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Tid, har kunnet digte ud af en helt anden Opfattelse end den, som fremtræder i Folkevisen, er saa naturligt; paa hans Tid var Bonden sunken betydelig i Anseelse fra hin gamle Tid i Valdemarsønnernes Dage, da den frie Bonde endnu kunde blive Herremand ved at tilbyde Kongen at gjøre Ryttertjeneste, og da Herremanden, om han forsømte Rostjenesten, atter blev Bonde.36

Andet Foredrag.

Af samme Grunde betyder det Intet, at det i Visen om Erik Menveds Bryllup med Dronning Ingeborg hedder

Skatte Du ikke den fattige Bonde Forinden sin Kjortel graa!

hvor Ordet Bonde vel findes i Vedels Text og i et enkelt Haandskrift, men hvor den bedre Text i Karen Brahes Haandskrift ikkun har: den Fattige. Denne Vise er desuden kun en Omdigtning efter Visen om Dronning Dagmars Bryllup, hvor det hedder helt anderledes:

Du lade ikke Skatten over Bonden skrive! Saa haver han Dig saa kjær.

Men den Iagttagelse, som er fremsat i disse Linier, kunde en Forfatter jo tænkes at gjøre til alle Tider, hvorledes saa Bondens Tilstand end var. Ogsaa Kong Hans's Dronning har faaet et saadant godt Raad af sin Fader, da hun drager fra Meiszenland (Sachsen):

Skatte Du ikke den Fattige! Du ter det ikke ved. Fattes Dig enten Guld eller Selv, Du sende hid Bud til mig!

Her har Vedel med sin stadige Tanke paa Bonden forandret det til „den fattige Bonde", hvad der vist atter er en Vilkaarlighed, eftersom de to andre Former, bevarede i syv gamle Haandskrifter, ikke nævne det6. Saaledes findes der ikke Noget i de historiske Viser og især i Viserne om Erik Glippings Tid, der kunde berettige til at betegne Bonden i Almindelighed som ussel og ubetydelig.

Betegnelsen ussel stammer imidlertid sikkert fra en anden Folkevise, nemlig Visen om Trolden og Bondens Hustru7. Det er til denne, Vedel Simonsen henviser i sin iøvrig saa smukke Skildring af Livet i Middelalderen, saaledes som det fremgaar af Kæmpeviserne, og han har mest Skyld i, at Bonden har faaet hint AdjektivDen tiselige Bonde.

27

med som stadig Ledsager, idet der er indløbet mange slemme Fejl for ham i Fremstillingen af Bøndernes Tilstande 8. Ved at gjennemgaa Visens Indhold, vil Fejltagelsen let kunne ses. Digtet begynder saaledes:

Der ligger en Vold i Vesterhav, Der agter en Bonde at bygge, Han fører did baade Høg og Hund Og bygger op Hus saa trygge.

Han hugger ned Eg, han fælder ned Bøg, Han bygger op Husen saa faste; Det mælte den Trold, i Bjerget var: „Hvi monne den Bonde saa braske?"

Troldene vilde naturligvis ikke tillade denne Forstyrrelse af deres Enemærker, og en Dag traadte den ledeste Trold ind og fordrede af ham, at han skulde afgive det Bedste, han ejede, sin Hustru Eline. Bonden, som netop havde skikket sine Folk til Bords, svarede det Bedste, han kunde, men Trolden truede saa gruelig, at Bonden maatte følge sine „gode Folks" Raad hellere at give den Ene fortabt, end at Alle skulde være forødt.

Op da stod den uselig Bonde, Herre Gud løse vel hans Vaande! Gav han Eline, Hustru sin Den lede Trold udi Haande.

Trolden blev fro og sprang omkring; han „minded" Eline for hendes Mund, men i samme Øjeblik omskabtes han til den gjæveste Ridder. Eline havde løst den Fortryllelse, som hans onde Stifmoder havde voldt:

„Hav Tak, du ædle Bondens Viv!"

Af Fortællingen turde fremgaa, hvorledes denne Bonde netop er et helt Modbillede til den traditionelle Trælbonde. Det er en djærv og dristig Nybygger, som vil skabe sig selv en Gaard paa ny Grund, som har Hund og Hane og Falk — den, som ellers altid findes paa28

Ridderens Haand — som har mange Tjenestefolk og dernæst den væneste Hustru. Betegnelserne god og ædelig anvendes paa Bonden og hans Hustru, og det er egentlig først den yngre Form af Visen (C), der jævnlig betegner ham som „den usle Bonde". Men derved sigtes nok saa meget til usæl i Betydningen af den haardt prøvede eller, som der tillige staar i en Textform, „den vildraadige Bonde", og selv den gjæveste Ridder vilde sikkert føle sig usæl overfor saa led en Trold. For at der ikke skal være Tvivl om, at denne Tolkning er den rette, vil jeg hidsætte et Lovsted af Kong Valdemars Sjællandske Lov (II, 28): End er noger den usæl Mand, der sin Kone haver med Hoerdom taget (o: er Nogen saa ulykkelig, at han griber sin Kone i Utroskab). Forholdet er her netop det selv samme som i Folkevisen, hvor Trolden vil tvinge Hustruen og hvor Eline siger:

Jeg haver mig saa god en Mand..

som gange kan paa Jord,

det. forbyde vor Herre,

jeg driver med Trolden Hoer.

Jeg bør tilføje, at usæl og usælig gjennem hele Middelalderen brugtes baade om den Ulykkelige og den Fattige. Efter det saaledes Udviklede kan jeg vist have god Grund til at udtale, at man bør opgive at tale om Middelalderens eller Kæmpevisernes uselige Bonde. Ussel betyder i denne Sammenhæng kun, at der er hændt Bonden noget Ulykkeligt. Det findes næppe brugt om Bonden i nogen anden Vise, i alt Fald henvises der kun til denne, men selv om det skulde findes, bør det atter undersøges, om Ordet har Hensyn til noget Øjeblikkeligt og Individuelt eller udgjør en Karakteristik af Standen. Naar Oehlenschlager benytter Betegnelsen i et bekjendt Vers i Nordens Guder:

nej ed den uselig Bonde sig dybt for Asathor,Den uselige Bonde.

er det ikke helt sikkert, om det gaar paa denne Bondes

almindelige Stilling eller paa hans store Angst for Thors

Vrede, da det opdages, at den ene af hans Bukke ved

Drengens Forseelse er bleven halt. Oehlenschlager bruger

det iøvrigt andetsteds om en Stand, saaledes i Digtningen

Regnar Lodbrog:

Skjendt født af uselig Trællestand, har Daaden ham gjort til den Bolde.

Hvis virkelig en enkelt Forekomst af sligt et Adjektiv

skulde berettige til dermed at døbe Standen, saa kunde

Usselhed lige saa vel tilkomme Munkene. I en kostelig

Nidvise fra den senere Middelalder[9] synges der om,

hvorledes Munken var saa forelsket i Bondens kjønne

Hustru, at han for Alteret løb helt vildt i Messen. Silde

om Aftenen sneg han sig i en graa Kaabe til Bondens

Gaard, hvor Bondekonen slap ham ind og beværtede

ham vel. Men hun havde skjult sin Mand under Sengen,

og snart sprang Bonden frem og trakterede Munken helt

ilde ved Hjælp af fire Vognkjæppe:

Bonden slog og Hustruen lo og Munken sprang omkring.

Munken ud af Vinduet sprang over de dybe Grave; aldrig saa jeg en nsler Munk en værre Nat monne have.

Det var den uselig Munk han kom til Klosterets Led; ude da stod den Gardian og hvilede sig derved.

„Her Du det, Du skaldede Munk! Hvor haver Du været saalænge? hvi haver Du ikke i Kloster været og sunget Dine Ottesange?"

„Jeg haver været mig op ad Land og skriftet den Bondes Viv; det vil jeg for Sandingen sige, det koste saa nær mit Liv.30

Andet Foredrag.

Jeg haver drukket Sancte Bentes Skaal, det værker i min Mave;

jeg snakker aldrig mer med Bondens Hustru i alle mine Levedage."

At den her besungne Munk var ussel, er lige saa vist, som at det vilde være urigtigt derfor at betegne den hele Stand saaledes.

Vende vi os nu fra det oftnævnte Adjektiv til Skildringen af Bønderne i Kæmpeviserne, saa lader det sig strax let indrømme, at disse i det Hele ikke beskjæftige sig synderlig med Bonden. Det er Dankongen og Hofmændene, Dronningen og Ternerne, Riddere og Fruer, Herrer og Svende, som spille Hovedrollerne. Ikkun engang imellem træder Bonden frem; men har man nu Ret til at sige, at det hun er den fattige, værgeløse og forkuede Bonde? Dronning Bengerd forlanger ganske vist af Kong Valdemar (i Visen om deres Bryllup[10]), at han

lader aldrig Bondesøn god Hest ride

og at Kongen derimod skal lægge Bønderne i tung Skat; hun siger fremdeles:

hvad ter Bonde mere ved end Vendredør og Fløjeled? hvad skal Bonden med mere i Bo end to Øxen og en Ko?

Men dette skildrer alene Bengerds Ondskab, og Kong Valdemar afslaar hendes Bøn: hvorfor skulde ikke den Bondesøn ride, som formaar det?

Jeg skal fremdeles nævne to Viser, som fortælle, hvorledes Bønderne ikke ere bange for at rejse sig mod Undertrykkere. Hr. Tidemand var redet til Sønderherreds Ting og havde krævet syv Skjæpper Rug af hver Mands Plov og hvert fjerde Svin af Oldenskov. Da stod „den gamle Mand" op og erklærede, at den Skat kunde man ikke udgive, og førend man skulde svare den, før skuldeDjærve Bønder.

31

Hvermand paa Tinget blive. De Sønderho Bønder stod sammen i Ring og slog Hr. Tidemand ned til Jord; „ endnu gaar Ploven i sorten Jord, og end gaar Svin paa Oldenskov"n. Som man ser er det en fra den selvbevidste Bondes Standpunkt skrevet hoverende Vise. Fremdeles kunde man jo nævne Visen om Bøndernes Rejsning under Kristoffer af Bayern og Kampen ved St. Jørgens Bjerg, hvor Oprøret skildres helt lidenskabs-løst og upartisk og hvor de Vendelbo Bønder endog betegnes som „ædle* (rigtignok kun i Vedels Text)[12]. Men jeg vil

dog især henlede Opmærksomheden paa flere Viser, hvor Bonden fremtræder som mærkelig velstaaende og selvstændig og dernæst som den, der altid har kunnet faa sin Ret paa Tinge, Noget, der jo lige fra vor Oldtid, igjennem Fortrykkelsens Tider, under Adelsvælden, under Absolutismen, selv da, naar Kongerne vare mest selvraadige, har staaet som et eget Særmærke for vort Lands Forfatning og indre Tilstande. Netop som et fremtrædende Exempel herpaa kan nævnes Visen om Hr. Ebbe Galt. Da denne unge Ridder red gjennem Rosenlunden, mødte han i en ond Stund Bondens væne Hustru, som var gaaet ud at flytte Folerne i Engen. Han øver Vold imod hende, og kun den Gunst tilstaar han hende paa hendes Bøn, at hun faar hans Navn at vide. Da hendes Husbond, som var dragen til Tinge, kom hjem, gik hun ham grædende imøde og fortalte ham sin sørgelige Skæbne; „thi maa I mig ikke Eders Hustru kalde, jeg er det ikke værd*. Den gode Bonde tog hende i Arm og klappede hendes Kind: hun skulde være hans kjære Hustru, imedens det dog skete mod hendes Minde. Bonden rider med sine 7 Sønner, alle klædte i Brynje, til Tinge for at klage over den Vold, som en Hofmand saaledes havde øvet. Kongen spurgte goden Bonde, hvad den Ungersvend hed, og forfærdedes, da han hørte, at hans egen Søstersøn og Hofmand havde32

begaaet denne Udaad. Ebbe Galt dømmes til Døde, og hans sidste haanende Ord ere:

ikke vilde jeg vurde*) at lade mit Liv, havde hun ikke været saa sort.

Kongen udbryder da, at hvad enten hun var hvid ejler sort, burde han have ladet hende i Fred13. Der er aldeles Intet i Visen, som røber os en forkuet Bonde. En Forbrydelse begaas mod Bondens Hustru, og den faar sin retfærdige Straf efter Sandemænds Dom. At Hustruen af Ebbe Galt betegnes som den sorte Bondekvinde, sigter vel til hendes af den grove Gjerning prægede Farve; men heri vil dog vel ikke Nogen se noget beskjæmmende?

I et ovenfor gjengivet Citat af N. M. Petersens Litteraturhistorie hørte vi ogsaa om Bondens Kjærling med Stav og Pose. Efter at have gjennemgaaet den hele Samling af Kæmpeviser og deriblandt ogsaa de utrykte, tør jeg vist sige, at herved kun kan sigtes til Visen om Dansk Kongetal (hos Grundtvig Nr. 115), hvor den „gamle Kjærling", som spaar Hertugen, siger:

ikke da er jeg Kjærling, for jeg haver Stav og Pose!

Men den Slags „gamle Kjærlinge" eller Hexe, som give sig af med at spaa, har der vel levet til alle Tider, og man kan da vel ikke godt tage dem som Prøver paa Bøndernes Hustruer.

Vi finde et lignende Æmne som det, Visen om Ebbe Galt besynger, behandlet i „Røverne fra Nordenskov", som komme til Bondens Gaard for at drikke god Jul af hans Juletønde og faa baade Vin og 01 paa Bordet, hvorover endog Silkeduge vare slagne. De ville øve

*) vurde =. bryde sig om.Landbrug og Bondegjerning i Folkeviserne. 33

Vold mod Aaselille, Bondens Hustru, men under Paaskud af at skulle rede Gjæstesengene undløber hun, og i sin blaa Kjole triner hun dristig ind i Højeloft for Drost Peder HoseøL Han og hans Mænd drage ud og fange Røverne14. — Endelig er der en lignende Vise, som dog næppe er ældre end det syttende Aarhundrede, om Bonden Mads Burmand »udi sin Kjortel graa*, der gjæstes af Oluf Pant; han faar Hjælp af Prioren Oluf Mortensen, der spørger, med hvilken Ret Ridderen gjæster Klostrets „trofaste" Bønder. Oluf Pant udslog Lyset i Kronen og skjulte sig, men Prioren fandt og dræbte ham. Her have vi aabenbart igjen velstaaende Bønder for os15. Og jeg behøver vel næppe at tilføje, at hele Standen naturligvis ikke bør bedømmes efter den Overlast, som sker den Enkelte. Hvor overvættes megen Uret tilføjes der ikke i Viserne adelige Mænd og Kvinder? I denne Sammenhæng finder jeg ogsaa Grund til at minde om, at Landbrug og Bondegjerning oftere omtales med megen Ære, saaledes i den tiltalende Vise om Jomfruen paa Tinge16. Hr. Ove Stigsen havde und-slaaet sig ved at ægte liden Jomfru Inger, der ene havde maattet raade for sin Gaards Drift, og som paa Tinge bad Kongen om en Ægtefælle. Hr. Ove paastod, at han ikke forstod sig paa Landbrug, men den dygtige unge Kvinde, der nok ønsker at have ham til Husbond, svarer, at om intet Andet var til Hinder, da skulde hun vel hjælpe:

„Thi sid i Karm og ag med mig!

saa god en Bondesæd da lærer jeg Dig.

Tag Plov i Haand, lad pleje vel dybt!

Tag Korn i Haand, saa maadeligt tykt!

Og lad saa Harven efter gaa,

saa maa Du vel Jomfruens Fæderne naa."

Det var stor Lyst, at høre den Ro,

Hr. Ove gav den Jomfru sin Tro.

Men dette maa være Modstykker nok til de Exempler, som ellers tages af Kæmpeviserne. Det vil ses, at der er ogsaa lyse og djærve Bondeskikkelser at fremdrage af de gamle Sange, og at man med stor Ensidighed har fremhævet enkelte Udsagn, eller at man har misforstaaet dem. Lad være at Bonden er graa, derfor bliver han ikke mindre betydelig. Bonden var graa allerede paa Valdemar den Stores Tid, som vi se af Beretningen hos Saxo om Kampen paa Grathe Hede, da Kong Svend havde stillet sin Hovedstyrke lige over for Kong Valdemars højre Fløj, fordi han troede, at de her staaende graa Skikkelser vare staalklædte Riddere, medens det i Virkeligheden var kofteklædte Bønder[17]. Den Dragt har Bonden baaret — og vel med Ære — lige til Nutiden, og det er et Spørgsmaal, om han har vundet Noget ved i den sidste Menneskealder at gjøre sig delagtig i den i Form og Farve lige grimme Dragt, som de andre Stænder nu snart i Trefjerdedel Aarhundrede have godkjendt som Herreklædning. Desuden lød det jo endnu i Fyrrerne om Bonden[10]:

Hvis Tider vorde onde, kald, Konge, paa Din Bonde. Han er kun graa og ringe, dog er han haard at tvinge,

og dengang var dog Bonden kommen langt frem fra Ufrihedstiden. Men den hele Betragtning af Middelalderens Bonde har været præget af en saadan Lyst til at se Alt Graat i Graat, at man tog Dragten med, Skjøndt det vel snarest var Bondens Hæder, at han klædte sig efter Stand og Dont. Og her vil det være rimeligt at minde om, hvor forsigtig man maa være med at drage Slutninger af den Art staaende Udtryk, som naar Ordet fattig klæbes til en eller anden Stand eller Stilling. Vi have et godt Exempel derpaa fra Sverrigs Historie. I den svenske Rimkrønike meldes der om, hvorledes tydskeDen „fattige" Bonde.

Lejekrigere paa Kong Albrecht's Tid husere i Bøndernes Huse og ved Trusler skaffe sig en behagelig Tilværelse paa Bøndernes Bekostning[19];

han rijder i gardh ok gar i stuff'ua sidan wil han fatiga bondan truffaa: „hustru, hvar ar tin nnga höna?"

thet monde the edela bönder söria

at legodrangia skola tolkin leek upböria*).

Her kaldes Bonden fattig som den, der maa taale saadant Overmod fra tydske Lejesvendes Side, men Digteren eller Beretteren har ingenlunde villet give en almindeligere Karakteristik af Bonden som uanset og elendig, hvad der allerbedst fremgaar af, at han et Øjeblik efter kalder Bønderne de adelige. Men naturligvis, lige over for de Mægtige og Voldsmændene maa Bønderne betegnes som Fattige, og under Beretningen om hvorledes Jøsse Eriksen plagede og pinte Dalkarlene, vender Betegnelsen idelig tilbage[20]:

the fatige bønder i Dalana boo

there fogda gjorde them swa mykin oro

the fatiga bendere gin go tha samman.

Vare nu de frejdige og djærve, de friske og stærke Dalabønder fattige og usle? Hvor kan man tro, at der herved sigtes til noget i Lighed med hvad vi kalde Fattigdom og Armod, Forskudthed og Modløshed? En saadan Betegnelse sigter til Modsætningen med de rige og overmægtige Adelsmænd. Reformatoren Olaus Petri udbryder derfor i Anledning af Kampen ved Upsala paa Langfredag 1520, da den svenske Bondehær i Begyndelsen fuldkommen slog de danske Krigere, at „naar Gud drager

*) At lejede Svende skulde begynde saadan Leg.

sin Haand fra Krigsmanden, er en fattig Bonde lige saa god som han"21.

I Tydskland var det paa den samme Tid almindelig Brug, at Bondfen betegnede sig som der arme Mann2* og i Danmark er gjennem lange Tider vi fattige Bønder det staaende Udtryk i Ansøgninger og Suppliker23. Det er jo ogsaa særdeles egnet til saadan Brug. Morsomt nok se vi da ogsaa, at Kjøbstadborgerne i deres Skinsyge paa Bønderne tilrane sig denne fordelagtige Be-tegnelsesmaade. I et Klage- og Bønskrift til Kong Christian III fremsætter Øvrighed og Borgere i Nestved „ hvorledes Eders Naades fattige Undersaatte her i Eders Naades Kjøbstad Nestved ere saare undertrykte fra deres Næring ogBjerging*, nden fattige Kjøbstadsmands Næring og Bjerging er ham frataget af rige Bønders Forprang, sammeledes af rige Præster og rige Præstesønner, som paa Landsbyerne opkjøbe Korn, Øxen, Fedesvin, Smør, Talg, Huder, Skind, Honning og andet saadant mere*. Brevet er underskrevet: „Eders Kong. Majestæts fattige Undersaatte, Borgemester og Raadmænd i Nestved og menige Borgere^ 24. Med Udgangspunkt fra dette Brev vilde man kunne drage mærkelige Slutninger om at de rige Mænd i Landet paa Christian IIFs Tid vare Bønder og Præster. Selv Adelsmænd kunde i Andragender lejlighedsvis betegne sig som „vi fattige Folk*25. Men hvem af os nulevende, som faar Breve, der underskrives „ærbødigst* eller „med Højagtelse* eller endog „allra-ödmjukaste tjenare*, vilde deraf drage Slutninger om den dybe Agtelse og Ærbødighed, som Samtiden og særlig Brevskriveren nærer for os?

Og hermed har jeg sluttet hvad jeg har at sige om Bonden i vore Viser fra Middelalderen. Der findes ikke en eneste Vise, som taler et foragteligt Ord om Bonden eller nævner ham med et Skjældsord. Naturligvis kjender man grant Forskjellen i Stand og social Stilling mellem

Adelsmand og Bonde26, men der hviler ingen Ringeagt paa den sidste. Saaledes bør det vel nu være paa Tide at opgive Tanken om, at der i det Billede, som Kæmpeviserne give os af Middelalderens Liv, skulde ses undertrykte eller forkuede Bønder. Mange af disse Viser ere digtede endnu saa sent som i det 16de Aarhundrede, og end ikke paa denne Tid fremtræder altsaa en lidende Klasse i vor Folkepoesi.

Yndlingsideer lade sig imidlertid ikke saa let kvæle. De have Tidslernes favnelange Rødder, og skjærer man dem af paa én Ager, voxe de frem i Nabomarken. Dersom vi forlægge Synspunktet frem til Reformationsaar-hundredet, ville vi hos {noderne Forfattere kunne læse en Bedømmelse af Bondens Stilling paa dette Tidspunkt, der er uretfærdig paa endnu mere haandgribelig Maade.

Nu lyder det ikke længer, at Bonden er uselig — nej, han omtales med et af de værste Navne, hvormed man kan betegne et Menneske som Samfundsmedlem: Bonden er Træl. Man antager virkelig, at Samfundet i de Tider havde saa liden Agtelse for Jorddyrkeren og hans Arbejde, at man kaldte ham en trællende Slave, en livegen, uværdig Undergiven. Vi kunne slaa op i Allens Haandbog og her læse, at Bondestanden fra det 16de Aarhundredes Begyndelse „ved den forenede Indflydelse af Vornedskab og Hoveri nedsank i en saadan Usselhed og Foragt, at Bønder og Trælle, som det hedder i Frederik Fs Haandfæstning, bleve enstydige Udtryk"27. Her sigtes til nogle Udtryk, som læses i Kong Frederik Fs Haandfæstning; men, vel at mærke, Allen lægger Noget ind i Ordene, som er fjernt fra deres Hensigt og Mening. Det udsiges her, at den afsatte Kong Christian II havde beskattet hans Naades Raad,

Riddere, Adelen, Godemænd, Fruer og Jomfruer »som andre Bønder og Træller* og taget dennem fra deres egne Privilegier, som deres Forældre af Arilds Tid før dem haver havt. I den brugte Sammenstilling ligger aldeles ingen grammatisk eller logisk Nødvendighed for at Bønder vare det samme som Trælle, og skulde der virkelig ved Trælle forstaas Folk i Trællestand, var det næsten for stor Ære, man viste dem ved at nævne dem som dem, der kunde lægges i Skat. Her menes ved Trælle ikke andet end afgiftspligtige og Arbejde ydende Bønder. Vi kunne se det af Christian IFs Haandfæstning, i hvis Artikel 7 Kongen forbyder sine Fogeder at befatte sig med Kirkens, Klostrenes og Ridderskabets Tjenere . . . enten med Ægt, Skydsfærd, Gjæster], i at sætte eller af at sætte (d: opsige af Fæste eller bortfæste) eller med anden Tynge eller Trældom28.

Det gjælder naturligvis overalt ved historiske Granskninger og Bedømmelser, at man maa kjende Tidens Sprogbrug. Men paa Frederik Fs Tid som ogsaa senere vil at trælle kun sige at gjøre haardt Arbejde eller Hoveri. Saaledes sagde 1695 Forvalteren paa Mariager Kloster til en Bonde: „Nu skal Du være en Trælbonde til Mariager Kloster og gjøre Hoveri saa vel som en af de andre Bønder!", og selv Borgerne i Mariager Kjøbstad gjorde „Arbejde og Trældom * til Klostret af Byens Markjorder ligesom Fæstebønderne. Trællestien hedder den smukke Sti, som løber langs Susaaens ene Side, men sandelig ikke fordi Trællene gik ad denne Sti; derimod trampede her de trællende Heste, som trak Prammen op ad Aaen. I det 17de Aarhundrede sang man om en Herremand paa Mors:

Han plejer at gjenne hans Bønder til Baas, han slider dem udi Arbejd og Træl, saa kjedes de ved deres fattige Sjæl.

Ja endnu i vore Bedstefædres Dage sagde man paa Mors Trælbonde om den Bonde, som gjorde Hoveri29.

Men ligesom Allen har misforstaaet denne Betegnelse for Bønder paa Reformationstiden, saaledes har han gjort sig skyldig i et betydeligere Fejlsyn, naar han omtaler den Skjæbne, som paa den samme Tid skal være overgaaet Selvejerbønderne. Allen beretter om, hvorledes det nu kom saa vidt, at „ Begrebet om fri jordegen Bondeejendom aldeles forsvandt af Lovene, som derefter ikkun omtale saadanne Selvejerbønder, som besade deres Gaarde med ufuldkommen Ejendomsret. Denne Indskrænkning i Ejendomsretten bestod fornemlig deri, at Selvejerbonden ikke maatte sælge sin Gaard til hvem han vilde, ikke afhænde nogen enkelt Del af den, ikke benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, og at han i Overtrædelsestilfælde kunde sættes fra Gaarden, som da overdroges til en af Medarvingerne*30. Dette kan jo nok klinge haardt og slemt — men endelig Dom bør man dog ikke fælde, forinden man ret har gransket Sagens Sammenhæng. Lad os derfor se, om disse Indgreb i Bondens Frihed virkelig vare saa betydelige, at man bør rejse denne Skamstøtte i Historien over Datidens Landestyrelse. Vi ville altsaa tage de enkelte Bestemmelser for os.

Det var forbudt Selvejerbonden at sælge sin Gaard til hvem han vilde. Ja — thi Bønder maatte ikke sælge til de priviligerede Stænder, til Adelige og Gejstlige. Denne Regel var dog ikke opstaaet i det 16de Aarhundrede, men skriver sig mindst fra Valdemar Atterdags eller Dronning Margrethes Tid, og hvad der især bør mærkes er, at den netop var bleven til for at skjærme Selvejerbønderne. Hvis der ikke var bleven rejst denne Bom, vilde efter Haanden under de to priviligerede Stænders stigende Magt alt frit Selvejergods være forsvunden. Det maatte være Kongen i aller-

højeste Grad magtpaaliggende, at denne Stand bevaredes. Kongens „Indgjæld* ved de af Bonden præsterede Skatter eller Afgifter vilde i modsat Fald blive mindsket paa en højst farlig Maade, og Kongen vilde synke i Magt og Indflydelse i lige saa høj Grad som de priviligerede, gejstlige og verdslige Stormænd vilde stige i Magt derved, at de inddrog Bondegodset under deres Indflydelse. I det 16de Aarhundrede havde Lovreglen netop det selvsamme Øjemed. Og lad os huske paa, at ogsaa vor Tid kjender Begrænsninger i Henseende til de Personer, til hvem Selvejere kunne overdrage deres Jordejendomme. Saaledes kunne Bøndergaarde ikke sælges til Herremænd for at indlægges under Hovedgaardsjorden; en Selvejer kan ikke sammenlægge sin Jord med en

anden Selvejergaards Jord, saafremt en Gaard derved nedlægges, og Ingen kan omdanne sit Selvejergods til Len, Stamhus eller Fideikommis.

Fremdeles kunde en Selvejer ikke sælge sin Grund til fremmede Bønder, uden at han først havde paa Tinge tilbudt den til sine nærmeste Frænder. Men denne Regel burde vi sandelig ikke laste. Det er en Retssætning, der gaar saa langt tilbage, som vi overhovedet have Kundskab om dansk Lov, og Hensigten dermed var at sikre den enkelte Familie, at Ejendommen blev bevaret hos den; den var udgaaet af en Bestræbelse for at knytte Jorden til Slægten og saaledes tillige bevare den Stand, hvortil Slægten og Ejeren regnede sig. Det er saa smuk og god en Regel, som man kan ønske sig; den er givet og opretholdt til Gunst for Selvejerbonden; det var en Retsregel af lignende stolt Natur som den højt besungne norske Odelsret.

Den anden Indskrænkning var den, at Selvejerbonden ikke maatte afhænde nogen enkelt Del af sin Gaard. Ingen Gaard maatte udstykkes mellem Arvingerne; en enkelt af disse besad Ejendommen, afUdstykning af Selvejergaarde forbydes. 41

hvilken han intet kunde afhænde uden Kongens Tilladelse. Der er ikke Tvivl om at denne Lovregel har tilsigtet at hindre, at Kronen skulde gaa glip af sine Skatter eller andre Rettigheder af Ejendommene, idet Besidderen, efter Haanden som Dele solgtes bort, vilde kunne miste sin Evne til at efterkomme Pligterne mod det Offentlige. Men disse Hensyn staa saa nøje i Forbindelse med Bondens eget Tarv og hans Slægts Bedste, at det er højst urigtigt kun at betone Kronens Fordel derved. Den nyere Lovgivning om Udstykning fremhæver bestemt begge Hensyn, saaledes naar det i Plakat af 2. August 1786 hedder, at en Gaard ej maa svækkes saaledes, at den ej kan ernære en Gaardmands Familie, eller naar Indledningen til Forordning 3. December 1819 udtaler, at stor Udparcellering bringer Forvirring i Matriklen og uforholdsmæssig Fordeling af de offentlige Byrder, foruden at den forringer Ejendommenes Kraft til at ernære deres Besiddere. Nutiden har finere Midler at virke med paa Grund af sin mangfoldige, vidt forgrenede Administration og sin gjennemførte Protokol-lering. Lovreglerne kom dengang til at lyde skarpere og ubøjeligere. Men ogsaa vor Tid lægger jo betydelige Hindringer i Vejen for Udstykning. Til enhver Udstykning maa Indenrigsministeriets Tilladelse erhverves; ved en Bondegaard skal der ordentligvis blive tilbage en Hovedparcel paa mindst 20 Tønder Land; en Parcelt der ved Udstykningen udlægges som Hovedparcel, skal inden et Aar bebygges, Jorderne skulle opmaales, boniteres og Hartkorn og Gammelskat fordeles; Omkostningerne ved enhver Udstykning ere ret betydelige osv. Allermest uretfærdigt er det dog, naar man bebrejder Regjeringen de Bestemmelser, som den traf med Hensyn til Skovene. Hovedreglen var den, at Selvejerbonden ikke maatte forhugge Skovene til Upligt. Stundom forstodes det saaledes, at han kun maatte42

Andet Foredrag.

hugge til eget Brug og ej til Salg, og stundom saaledes, at Udvisning ved Lensmanden eller hans Betjent skulde finde Sted forinden; i enkelte Landsdele saa Kongen helt gjennem Fingre med Tilsynet. Men vi, som leve i de oplyste Aarhundreder, i Tider der i høj Grad lægge Vægt paa ogsaa at varetage Fremtidens Interesser, skulde dog virkelig ikke dadle Retsregler af denne Natur, men snarere prise Regjeringen for den kloge Forsynlighed, hvormed den tog sig af Landets Skovvæxt. Netop paa de Tider tog Sandflugten Overhaand i en foruroligende Grad. Det fygende Sand begyndte paa mange Steder en Krig paa Liv og Død med Markjorder og Enge; hvor var det da ikke lykkeligt og godt, at man standsede Udrydningen af Skovene! Naar man opfatter Lovbud som de nævnte som Indskrænkninger i Ejendomsretten og dadler dem herfor, da overser man jo desuden, hvorledes i Nutiden ved Forordning af 27de September 1805 saa godt som alle Landets Skove forvandledes til Fredskov, som hverken kan helt omhugges eller forhugges saaledes, at ung Skov ikke kan opelskes paa den ved naturlig Besaaning, og fremdeles at det i denne Lov er paabudt, at enhver Skov ti Aar efter et Ejerskifte skal staa under Statens Tilsyn, hvorhos der i den Tid kun maa hugges i Skoven til Ejerens og Godsets Fornødenhed31. Saaledes kan man vist nok uden Overdrivelse sige, at Allens Betragtning — og den gaar jo rundt i saa godt som alle vore Haandbøger og historiske Skildringer — aldeles har misforstaaet Betydningen af disse Indskrænkninger i Selvejerbondens Ret, idet Reglerne dels ikke vare nye, men ældgamle, dels slet ikke til Bondens Skade, men tværtimod fastslaaede for at beskytte ham, og endelig at den danske Selvejerbonde nu om Stunder, paa

Hundredaarstiden efter Frigjørelsen, „trykkes* af aldeles tilsvarende Regler og Forbud, uden at man tager Ordet for at faa dem ændrede.Bøndernes Boliger.

Mon jeg har Uret i at sige, at der næsten er kommet -en sygelig Lyst til at skildre de gamle Bønders Liv og Levned under de kulsorteste Farver. En ny Mark for denne Slags Tegning har for nogle Aar siden Dr. Troels Lund aabnet i sin store Bog over Nordens Historie i det 16de Aarhundrede, nemlig ved at omtale Bøndernes Huse, Værelsernes Indretning og Beboernes Renlighed paa det nævnte Tidspunkt32. Bøndergaardene skulle mere have lignet et Gaase- eller Hønsehus end en Menneskebolig, idet der ikke fandtes Vinduer paa dem; Lyset kom ind fra en Aabning i Taget. Hele Husets Indre var overtrukket med et Lag af Sod, Gulvet var den bare Jord, Bjælkevæggene tættede med Mos eller Kogjødning. I Husene færdedes Side om Side med Mennesket ikke blot allehaande Fjerkræ, men om Vinteren tillige Kalve, Lam, Kid og Grise! Enhver kan sige sig selv, at saadan har det aldrig nogensinde set ud. En saadan Levevis kan maaske findes hos fjerne Landes Vilde, men sandelig ikke hos danske Avlsbrugere paa noget historisk Tidspunkt i Oldtid, Middelalder eller nyere Tid, eftersom et saadant Liv vilde hindre enhver ordentlig Husholdning, enhver friere Aandsdannelse og stride aldeles mod den Kulturudvikling, som vi træffe herhjemme selv i Historiens Morgengry. Særligt vilde en Bonde i saadanne Vaaninger aldrig have kunnet præstere det, som den danske Bonde i Frederik II.'s Tid ydede i økonomisk, social og human Henseende — for saa vidt man naturligvis gaar ud fra, at her er Tale om et Gjennemsnitsbillede af Bondens Husvæsen og for saa vidt man da antager, at ikke de tarveligste Rønner, som kunne findes i Landet, skulle være Exempler paa Bondens Boliger i Almindelighed. Vi vilde jo dog vel nu om Stunder ikke anføre de Jordhuse, hvori Tørvegravere tage Bopæl i Sommertiden, som Exempel paa vore Dages Bondeboliger?44

Dr. Troels Lunds Skildring er da ogsaa bleven skarpt kritiseret, og de kyndigste Granskere have paavist dens fuldstændige Urigtighed3S. Gulvene i Bønderhusene vare af Sten, Ler eller Træ, det store Husrum eller den egentlige Stue var oplyst ovenfra, men ogsaa af Vinduer i Væggene. Træværket gav Anledning til Udskjæring og maltes med livlige Farver, Renlighed var agtet saa vel som Vasken og Badning. Mindre Kreaturer kunde maaske findes i Husets forreste Rum, men ikke hvor det daglige Ophold var, gode Meubler og smukke Tæpper kunde pryde Huset o. s. v. — Det er højst karakteristisk, at netop denne Art Skildringer ere sikre paa at blive beundrede og længe at skulle vandre om i andre Bøger. Ingen kan fordre, at Mænd, som ikke ere Historikere af Fag, altid skulle kunne skjælne mellem det gode og det mislykkede, men man kan dog undre sig over, at saadanne Fremstillinger især vise sig saa tillokkende. Saaledes vil man finde Dr. Lunds Skildring af Bondehusene optaget i Skolelærer Carstensens Bog om Vigsø Sogn (1884) og i Skolelærer Ferd. Petersens Bog om Grevinge Sogn (1887)S4.

Tider vexle og Anskuelser skifte med dem — hver Tid har sin Tro paa de Midler og Veje, som skulle bringe os Lykken i Skjødet. Friheden er et Gode, som maa vurderes blandt de højeste, men lad dem, som tale om Nutidens Frihed, passe vel paa, om ikke Fortiden havde Arter af Frihed, som vi have ofret og som netop for den Tids Mennesker lyste med en mærkelig Glans. Jeg skal pege paa tvende Sider, som i saa Henseende ere betegnende.

Ejendomsret til Jord var i Middelalderen en Formuedel af særegen ukrænkelig Natur. Ganske vist vare Penge og rørlige Kapitaler efter Haanden komne til at spille en større Rolle, men endnu var dog Formuen fremfor Alt repræsenteret ved Besiddelse af Jord. Vi have altFrihedens Omraade da og nu.

set, hvorledes man søgte at bevare Familierne ved at bevare Jorden for dem. Lovene og Retsanskuelsen vaagede med andre Ord med Skinsyge over, at Ejendomsretten over Jord nød Ukrænkelighed. Saafremt vi nu tænkte os, at en Bonde fra Reformationstiden vaagnede af Graven og blev bekjendt med Nutidens Lære om Ejendomsret, tror jeg, at der i alt Fald er én Side af denne, som vilde forbause ham, ja endog krænke hans Retsfølelse, saaledes som denne efter hans Tids Anskuelser var udviklet — og det er vor Lovgivning om Expropriation. I Følge den maa

den Privates Ejendomsret vige, naar Statens Tarv eller det almene Vel kræver det, dog naturligvis mod fuldkommen Erstatning. Allerede ved Afgjøreisen af, om et saadant almen Krav forlanger det, kan der naturligvis opstaa Tvivl, som næsten kun et Magtbud kan løse. Men i hvert Fald vilde en saadan Bonde med stor Forbauselse se alle de mange Tilfælde, i hvilke vor Lovgivning paabyder Ret til Expropriation. En saadan Bonde vilde korse sig over, at Veje skulde kunne lægges tværs over hans Ejendom og mulig skjære den i ubekvemme Stykker, medens de tidligere smukt skulde følge hans Markers Grænser. Han vilde ikke undre sig over, at man er pligtig til at afgive Grund til Skanser og Fæstninger, men derimod vilde han studse noget over, at Kanaler til fredelig Passage uden videre kunde graves gjennem hans Mark og Jernbaner overskjære den, at Gas- og Vandværker kunde aftvinge ham Grund til Anlæg af deres Bygninger og Beholdninger og at de stadig kunde gjennemgrave hans Jordsmon og nedlægge deres Ledninger og Rør. Og han vilde erklære, at han boede i et ufrit Land, naar han hørte, at han kunde tvinges til at afgive Jord til Underhold for Skolelærere, til Anlæg af Fattighuse, ja endog skulde være forpligtet til at af-46

give Grund til husvilde Personer, som ikke ellers kunde faa Boliger i Sognet *\

Saaledes skifter i Tiderne Anskuelsen om hvad der er Frihed og Ufrihed. Og at jeg har Ret i hvad jeg her siger, tror jeg Ingen vil nægte, som kjender Noget til hvorledes Læren om Expropriation i Tidernes Løb har uddannet sig. Det er egentlig først i de sidste Aarhundreder, efter at den eudaimonistiske Lære om at Staten har Pligt og følgelig ogsaa Myndighed til at skulle fremskaffe Betingelserne for det almene Vels Fremme er bleven raadende, og først efter at Staten har brudt Spidsen af den skarpt udprægede Enkeltret, at Læren om Opgivelsen af den Privates Ret til Bedste for det almene Vel uddanner sig88. Og samtidig med at Sætningen om at „Ejendomsretten er hellig og ukrænkelig" bliver et Hovedbud, naar de almene Menneskerettigheder erklæres, og en staaende Bestemmelse i Forfatningslovene, hævder man den Retsregel, at den Enkeltes Ejendomsret maa vige til Bedste for Almenvellet. Dette kjendtes i fordums Dage paa ingen Maade i saadan Udstrækning.

Vi vende os til en anden Side af Menneskelivet. Politiske Interesser ere for Tiden de alt opslugende; de spille en Rolle i alle Forhold og ere den hyppigste Gjenstand for Samtale og Debat; de sætte Stemninger og Lidenskaber i idelig Bevægelse. I det 16de Aarhundrede var det Kirkens Stilling og religiøse Spørgsmaal, der havde en tilsvarende Rolle. Det var Trosspørgsmaal og Dogmespørgsmaal, der især vare Gjenstand for Samtale og Debat. Livet i Menigheden og sammen med Sognepræsten havde en Betydning for den Enkelte, som man nu sjældnere ser Mage til. Men ligesom det sidste Aarhundredes demokratiske Bevægelse fra den franske Revolutions Tid har skaffet Europa de frie Forfatninger og de folkevalgte Repræsentanter, saaledesPræstevalget i Bondemenigheden. 47

havde i det 16de Aarhundrede den demokratiske Aand, som den lutherske Bevægelse og Rejsningen mod Katholicismen indeholdt, erobret en Ret for den protestantiske Menighed til at raade med i Kirken. Folket valgte dengang ikke Repræsentanter til en lovgivende Rigsdag, men det havde ved Reformationen vundet en Ret for Menigheden til selv at vælge Præst og Sjælesørger.

Ved Kirkeordinantsen af 1539 og de Lovregler, der sluttede sig til den, blev der tillagt de menige Sogne-mænd Ret til at udnævne syv af de ældste og mest agtede Mænd i Sognet, hvilke da med Provstens Raad og Samtykke kunde vælge Stedets Præst; dog skulde ikke herved den Patronatsret være afskaaren, som Adelsmænd eller Prælater kunde have til enkelte Kirker. Vi finde rundt omkring i Landet Menighederne stærkt interesserede i denne Valgret. Vi se dem anvende den baade retfærdigt og utilbørligt og kunne i mange Aktstykker læse om baade de Fordele og de Ulemper, som en saadan Valgret fører med sig. Men hvad der i denne Sammenhæng interesserer os mest er at se, med hvilken Skinsyge Bønderne holde deres Ret i Hævd lige over for Indgreb og føre Processer mod dem, der krænke den. Selv den stærke Tilbagegang i Bøndernes Stilling, som indtræder i Løbet af Christian IV.'s Regjering, svækker ikke deres Mod, og endnu ved Begyndelsen af Enevælden, som iøvrigt fratog dem Valgretten, hævde de deres Frihed i saa Henseende. Som et Exempel skal jeg blot nævne, hvorledes endnu paa Frederik den Tredies Tid Bønderne i Nørre Jernløse ved Holbæk — altsaa vornede Mænd

— føre Sag mod Fru Karen Krabbe. De vilde ikke anerkjende, at hun, som havde Patronatet til Kvandløse Sogn, derfor skulde kunne indsætte den fælles Præst for dette og Hovedsognet Nørre Jernløse; ja selv Sognemændene i Kvandløse vilde ikke anerkjende hendes Kaldsret. Resultatet blev, at48

Lodtrækning maatte afgjøre, hvem af de to valgte Præster der skulde have Kaldet (1655). Nogle Aar efter blev Kaldet igjen ledigt, og da indgav „vi fattige Bønder, baade Kaldsmænd og menige Sogneraænd i Nørre Jernløse* Andragende til Kongen om at faa deres Kandidat anerkjendt; de henvises til at søge Spørgsmaalet afgjort ved Rettergang, hvad ogsaa skete37.

Man finder saa ofte anført, hvor farlig den Bestemmelse i Recesserne var, som paalagde Fæstebonden at være sit Herskab „hørig og lydig"; det er derfor ganske morsomt at se, hvorledes sjællandske vornede Bønder optraadte i Herskabets Rolle lige over for deres Sognepræst. Hr. Jens Nielsen blev, paa Christian den Tredies Tid, annammet og samtykt til Præst i Kundby Sogn først af ærlig og velbyrdig Mand Peder Rud til Vognserup, dernæst af menige Sognemænd med saadant Vilkaar, at han „skulde være sine Sognefolk hørig og lydig, tjenstagtig fore til al Skjellighed baade i Kirken og uden fore, som en Guds Ords Tjenere sine Sognefolk det pligtig er." Da det viste sig, at Præsten ikke efterkom disse Vilkaar, stævnede Sognemændene ham til Tinge (1558) og førte Proces imod ham, idet de for saadant Falds Skyld havde betinget sig Opsigelsesret, hvad der i det Hele var en ofte forekommende Klausul i Kaldsbrevene 38.

Resultatet af disse Overvejelser turde vel være, at Bonden i Reformationsaarhundredet besad Friheder og Rettigheder, som han nu ikke længer besidder, og at han ikke undsaa sig for at udøve sin Ret, selv om han derved kom til at optræde lige over for de Mægtigere i Landet, ja overfor sin egen Husbonde. Men netop dette BUlede er det jo ogsaa, som Tingsvidner og Procesakter lige fra Underretten til Rigets øverste Domstol aabenbare for os. Vi finde, at Lensmænd og Husbonder ofte staa frem paa Herredstinget eller Sogne-Adelsmanden faar Skudsmaal af Bønderne. 49

stævnet og spørge den menige Mand, om de havde havt Noget at klage over dem, eller de æske et Vidnesbyrd om, hvorledes de have opført sig. Saaledes stod Lauge Brok 1547 frem mellem de vornede Bønder paa Stevns Herreds Ting og spurgte, om der var Nogen, enten liden eller stor, ung eller gammel, inden Tinge eller Tinge nær, der havde Noget at klage paa ham enten ved Ord eller Gjerning; han spurgte om hvorledes han havde regjeret sig her til Stevns Ting, om der var Nogen, som ikke kunde komme til sin Ret, da han saa vilde skaffe ham Fyldest. Dertil svarede Menigmand, at de takkede ham godt i alle Maader for at han havde handlet og havt sig hos dem som en ærlig Junker39. Og som Adelsmændene bede om Skudsmaal ved Herredstingene, saaledes maa de ogsaa her staa til Ansvar for Søgsmaal fra deres Bønders Side. Med hvor liden Frygt Bønderne saa paa deres Herskab, naar de mente, at deres Ret blev krænket, se vi af de mangfoldige Processer, hvor Herskab og Bonde staa lige over for hinanden og hvor Bonden uforsagt forfølger sin paastaaede Ret fra Herredsting til Landsting og fra Landsting til Retterting40.

4Tredie Foredrag.

Hvorledes blev Bonden vorned?

Dlandt alle Tryk, der have hvilet paa Bondestanden, er der ét, som i vore Øjne særlig har mærket den. Det er ikke Pligten til at arbejde paa Husbondens Jord, selv om denne Gjerning kan være nok saa haard og til stor Plage for Bonden. Det er ikke Pligten til at modtage Husbonden eller hans Jæger, til at beværte dem nogle Dage og fodre deres Heste (Gjæsteriet). Ikke heller er det Bondens Forpligtelse til at skulle søge sin Ret eller møde som indklaget paa et eget Ting, Birketinget. Det haardeste Baand, som paahvilede Bonden — det vil dog kun sige Bonden paa Danmarks Hovedø og de tre sydlige Øer — var dette, at han ikke kunde gaa, hvorhen han vilde; han skulde blive paa sin Grund eller overtage Hus og Gaard og Jord, hvor Husbonden anviste ham. Dette var, i alt Fald for vor Opfattelse, det mest nedværdigende i Bondens Stilling; der var Noget deri, som mindede om Trællens Pligter. Ved frivillig Overenskomst kunde jo en Bonde forpligte sig til Arbejde og Hoveri; men alene

ved Fødslen kunde man tænke opstaaet et saadant livsvarigt Baand mellem Dyrkeren af Jorden og dennes Ejer. I den styggeste Skikkelse fremtræder Vornedskabet dog, naar Husbonden uden videre har BerettigelseHvorledes opstod Vornedskab? 51

til at overføre sin Ret til en anden Husbonde, og Bonden saaledes som et Stykke af Besætningen gaar fra Haand til Haand.

Vi maa undersøge, hvorledes en saadan Ret kan være opstaaet. Vi maa se, om den i sin Anvendelse var saa haard, som selve Retsreglen lyder; vi maa kjende nærmere dens Væsen og Omfang.

Der har alt i gamle Dage, alt for flere Aarhundreder siden, været Undersøgere, som med Forundring have spurgt om hvordan Vornedskabet var opstaaet, eftersom man jo slet ikke ved at lede i Bøger eller Haandskrifter kunde finde de Lovbud, som indførte det. Man maatte gjætte sig frem, og man fremførte da mange Forklaringer. Det skulde være Rester af den gamle Trældom som havde holdt sig — eller det skulde være paalagt Sjællændere, Laaliker og Falstringer som en Straf — ja Gjætninger har det ikke manglet paa, men ingen af de søgte Forklaringer vinder dog længere Tiltro. Det kan anses for bevist, at Trældommen ophørte omtrent paa Erik Glippings Tid. Det fjortende Aarhundrede er i mange Henseender en tung og mørk Tid, men der bestod dog dengang for Bonden lige saa lidt Trældom, som nogen anden Ufrihed, og en Fæster kunde paa Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Tid frit opsige sin Gaard og drage, hvorhen han vilde. Først i det femtende Aarhundrede træffe vi Spor af en Forpligtelse til at blive ved Grunden.

Naar det nu ikke kan nytte at lede i Bøgerne eller Pergamentbrevene om det Lovbud, som paabød et Vornedskab for Beboerne af Øerne i Midt-Danmark, maa vi stræbe efter at finde Forklaringen ad andre og mere langsomme Veje. Lad os tage for os nogle af de ældste Breve, som synes at pege hen paa en Forpligtelse for Bonden til at blive paa en bestemt Grund. Der findes til Exempel et Brev, udstedt af Erik af Pommern, som

4*52

Tredie Foredrag.

nok har Krav paa vor Opmærksomhed l. Det lyder saaledes :

„Vi Erik, af Guds Naade Konge over Rigerne Danmark, Sverrig, Norge og over Slaver og Goter, Hertug af Pommern, sende vor Hilsen og Naade til Alle, som bo i Sjælland. Vi befale — Skjøndt til Overflod, nu for fjerde Gang — Hans Jacobsen, som ulovligen har forladt Bent Billes Ejendom i Høng, og Poul, som har forladt hans Ejendom i Æblæthueth. at de saa saare de faa Kundskab om dette Brev strax begive sig med deres Redskaber tilbage dertil og fuldkommen gjøre ham Fyldest efter hans Ret, saaledes som de gjennem tre Lavdage ere blevne opfordrede til efter Loven11.

Bent Bille lader altsaa ved Kongens Hjælp to Bønder forfølge som have forladt hans Gaarde, der ere beliggende i Sjælland. Det ligger saa nær at forstaa det om en Flugt af to vornede Bønder, som eftersøges ved en Slags Stikbreve. Vi have ikke saa faa tilbage af denne Art Breve. Ikke desto mindre er Slutningen ikke helt sikker. Vi finde nemlig en saadan Forfølgelse ofte anvendt imod Bønder, som stode i et lige saa frit Forhold til Husbonden, som Fæstebonden nu til Dags staar i til Godsejeren. Og hvis nu om Stunder en Fæstebonde en skjønne Dag pludselig forsvandt, vilde Godsejeren paa samme Maade henvende sig til Øvrigheden eller Politiet for at faa ham anholdt som en Debitor, der ved Rømning af Landet vil unddrage sig sine Forpligtelser, se Konkursloven af 25de Marts 1872 § 164, om Skyldnere, som staa i Begreb med at forlade Landet paa ubestemt Tid eller for bestandig2.

Vi træffe da ogsaa Exempler paa Udtalelser om at denne Art Anholdelse og Søgen tilbage af Fæstebønder ikke behøvede at have det mindst^ med Vornedskabet at gjøre. Jeg skal saaledes anføre et Exempel fra en langt senere Tid. Frederik v. Arenstorf, GriffenfeldtsBønder, som ikke ere vornede, søges tilbage. 53

bekjendte Fjende, havde den Tort, at under hans Fraværelse henved 40 af hans Bønder, baade bosiddende og unge Karle, rømmede fra hans Gods Svanholm i Horns Herred (ved Frederikssund) og medtog Adskilligt, som han havde forstrakt dem med til deres Avl. Christian V. udstedte da (1681) et Brev, som vi kunne sammenligne

med det anførte fra Erik af Pommerns Tid, og bød Bønderne saa vel de vornede som de fri Fæstebønder, som godvilligen havde fæstet paa hans Gods, strax at vende tilbage og føre med sig, hvad de havde medtaget; gjorde de det ikke med det Gode, maatte Arenstorf lade dem tiltale, hvor de kunde antræffes, paagribe dem og dem til deres Fødested og Fæsteboliger henføre „dér at pleje Fæstebønders og Vornedes Ret efter Loven og Recessen". Vi se, at Forpligtelsen paahviler saavel de vornede som de fri Fæstebønder, og at den saaledes ikke udsprang af Fødsel paa en bestemt Grund, men fordi Fæstekontrakten ikke blev efterkommet og fordi Bønderne vare uredelige med Hensyn til betroet Gods.

Under saa urolige Tilstande, som Middelalderen frembød, og under de mange Krige, som senere hærgede vort Land, kunde imidlertid tidt forviklede Forhold indtræde. Og her maa man nu ved Betragtningen af den senere Middelalder først og fremmest huske paa Et: Landet manglede Arbejdere. Der fandtes meget mere dyrkelig Jord og meget mere tidligere dyrket Jord end det, der da var under Ploven. Endnu paa Valdemarernes Tid var Danmark beboet af en tæt Befolkning. Det er muligt, at man har overdrevet Tallet af Indbyggere paa Valdemar Sejrs berømte Tid, men i hvert Fald er det vist, at man da endnu kun sjældent hørte Tale om øde og ubesat Gods. Anderledes gik det i det 14de Aarhundrede. Fra den Tid af begynder den Klagesang, som varer i fire Hundrede Aar og som klinger saa forunderlig54

forskjellig fra den, som nu naar vore Øren, saa at vi næsten ikke kunne forstaa den — nemlig Klagen over at man har Jord og Gaarde, men mangler Dyrkere og Fæstere; overalt møder os Betegnelsen „øde Gods*, de tidligere dyrkede Jordejendomme, som nu vare uden Avl og Drift. Især havde den sorte Død bortmejet Landets Befolkning og paa mange Steder efterladt en Ørken. Det hedder om Attila, at hvor hans Hest havde sat sin Hov, kunde der ikke voxe Græs, men om mangfoldige Steder, hvor den sorte Død havde raset, kan man sige, at her syntes for Fremtiden kun at skulle voxe Græs og aldrig Korn. De Krige, som rasede, skulde ikke heller hjælpe til at fremme Dyrkningens Opkomst — ja hver Krig syntes at skabe nyt øde Gods og nye Ønsker om at holde paa de flygtende.

Et saadant Tidspunkt var det, da Valdemar Atterdag 1368 flygtede ud af Riget og Lybekkerne sendte Hær og Flaade op mod Danmark, medens de jydske Herremænd rettede deres Vaaben mod Kongen. Da var det ikke godt at være Jorddyrker og allermindst at sidde paa Kronens Gods, eftersom baade indenlandsk Mand og Fremmede vendte sig mod Kongen. Da gik mange Ejendomme tabt for Kongedømmet, og mangfoldige Bønder flygtede fra Kronens Gods ind paa Adelens. Omsider kom der dog Ro i Landet, og da Kong Valdemars Datter senere stræbte at bringe Orden igjen i Forholdene, søgte hun ogsaa at faa den Omvæltning bødet, som var foregaaet med Hensyn til Jordegodset. Hun fik da vedtaget ved en almindelig Forordning af 1396, at „de Bønder, som vare farne fra Kronen siden den Tid, da vor Herre Kong Valdemar, vor Fader, hvis Sjæl Gud have, udfor af Danmark til Tydskland, skulle give deres Landgilde ud iaar og fare igjen under Kronen, som de før vare"3.

Sligt giver os et Billede af hvilke Virkninger enBønder flygte af Krigsnød.

Krig indenfor Landets Grænser kan have, og man kan være temmelig vis paa, at saaledes var Krigens Gang altid. De idelige Krige vare en sand Plage for Landbefolkningen, som rømmede derhen, hvor der var sikrest, og naar Freden vendte tilbage, maatte Herrerne igjen samle de bortflygtede Bønder tilbage til Stavnen. Vi finde det selvsamme i Sverrig, hvor man dog aldrig har kjendt et Stavnsbaand. Da Bevægelsen i Anledning af Opstanden under Engelbrekt Egelbrektsen havde lagt sig noget i Aaret 1437, samledes de svenske Raadsherrer i Strengnæs og vedtog en Bestemmelse om at alle de Bønder og Landboer, som i denne Tvedragt vare rømte ind i Kjøbstæder, skulde drage bort og ud paa Godset eller tage Tjeneste paa Landet og ikke holdes tilbage i Kjøbstæderne. Altsaa, fordi Landets Velfærd og Agerdyrkningen kræver det, vil Regjeringen fremtvinge, at Bønderne skulle gjenoptage deres Boliger og deres Dont paa Landet. Men vi kunne nævne et Exempel, som maaske er det mest karakteristiske.

Tiden er Frederik III.'s Regjering; Svenskekrigen 1657—60 er lige til Ende. Fjenderne havde raset og plyndret, og Brandtomter og bygfældige Gaarde aflagde i de fleste Egne af Landet et sørgeligt Vidnesbyrd om den store Ødelæggelse, som Landet havde undergaaet. Da nu Herremændene og de andre Husbonder efter Fredens Komme igjen vilde have deres Gods paa Fode, fandt de, at mange Bønder vare flygtede og havde taget Plads og fæstet Gaard paa andre Ejeres Gods. Det Spørgsmaal maatte da opstaa, om Bonden saaledes uden videre kunde flygte fra sin Gaard og lade Jord og Brug i Stikken ? Naturligvis er der en gammel Lov, som siger, at Nød bryder alle Love, og Krig kan være den højeste Nød. Men denne Tilstand kan dog fornuftigvis ikke vare længere end den Tid, da Fjender og Vaaben true; naar Freden atter kommer, er Bonden dog vel forpligtet til56

igjen at overtage den Gaard, som han oprindelig havde fæstet? Han havde jo forladt den uden at opfylde sin Kontrakt, som lød paa, at han skal svare Afgifter og Arbejde snart paa en, snart paa en anden Tid af Aaret og dernæst holde Ejendommen vedlige, ligesom han jo ogsaa maatte tilsvare Forstrækninger, der vare ydede ham. Vi se af en Del Tingbøger fra Herrederne omkring Nyborg, altsaa i en Landsdel, hvor der aldrig har gjældt noget Vornedskab, hvorledes de flygtende Bønder en efter anden sagsøges til at skulle vende tilbage. Saaledes lader Fru Karen Bille til Hvidkilde Niels Pedersen i Krarup tiltale, fordi han ulovlig var dragen af hendes Gods. Det hjalp ikke, at han svarede, at han med de andre Bønder maatte undvige Fjendernes Gevalt og Overfald og at han nu havde fæstet Bo paa en anden Husbonds Stavn; han troede desuden ikke. at man paa Fyen brugte den Stil som udi Sjælland og Laaland, at Bonden skulde være Skattehøne4. Dommeren dømte, at da han uden Fru Karens Minde og Tilladelse var draget bort og tilmed en Del Landgilde resterede, maatte han indfinde sig paa hendes Stavn igjen. Og saaledes blev der dømt i flere Tilfælde, vistnok fuldkommen rigtigt; thi Bonden havde ikke efterkommet sin Fæstekontrakt.

At tolke denne Art Fremgangsmaade mod Bønderne som Følger af Vornedskab, er naturligvis ganske urigtigt. Enhver Mand, selv en Adelsmand eller en Kjøbstadmand, som paa lignende Maade overtraadte, hvad han havde lovet, vilde kunne behandles paa samme Maade og faa en lignende Forfølgelse mod sig. Men man kan tænke sig Tider og Tilstande, da en saadan Tilbagesøgning bliver saare hyppig, og da det vil kunne synes besynderligt, at man efter lange Tiders Forløb — under tilbagevendte fredelige Tilstande — kan fremtvinge, at en Dyrker skal vende tilbage til sit Gods; saaledes var der jo gaaet en hel Menneskealder, da Dronning MargretheDen sorte Død fremkalder et Stavnsbaand i England. 57

gjennemførte sin Tvang. Alle disse Oplysninger lære os fremdeles, at denne Tvang især indtræder efter at megen Jord er kommen til at henligge udyrket, efter en Krig eller anden stor Ulykke. Hvor stor maa da ikke Fristelsen have været til efter at den sorte Død i Aarene 1349—50 havde hærget Danmark at tvinge Bønderne til at overtage Dyrkningen af det meget udyrkede Gods?

Lad os en Gang se, hvilke Følger den sorte Død havde for Landbefolkningen i England. Her havde denne Sygdom hærget saa stærkt som nogetsteds, og Landet var saa folketomt, at det mange Steder skulde synes at maatte blive en Ørken. Det var uhyre vanskeligt at opdrive Arbejdskraft, og Arbejderne, som saa, at de vare Herrer over den Dagløn, de kunde fordre, skruede Betalingen overordentlig op. Den Indtægt, som de erhvervede paa en saa let Maade, satte de hurtigt over Styr ved Letsindighed, Vellevned og Dovenskab. En Landeulykke med Hungersnød og indre Uroligheder kunde ventes som Følge heraf, og Regjering og Parlament maatte gribe alvorlig ind. Det befaledes derfor 1349, at ude paa Landet skulde enhver arbejdsdygtig Mand eller Kvinde, som ikke selv havde Jord at dyrke og ikke var Tyende, paa Forlangende tjene for den Løn, som var sædvanlig, forinden Pesten kom. I det følgende Aar forbød Parlamentet, at en Arbejder maatte forlade det Sogn, hvori han boede, og hvis han gjorde det, skulde han anholdes af Øvrigheden som Flygtning. Endnu fyrretyve Aar efter indskærpedes det, at en Arbejder ikke maatte forlade sin Plads eller skifte Opholdssted, uden at han havde Øvrighedens Vidnesbyrd om, at dér var god Grund dertil5. Heraf lære altsaa vi, som søge efter Forhold, der kunne have medført et Vornedskab paa de danske Øer, at i England opstod der et Slags Stavnsbaand paa Bonden som Eftervirkning af den sorte Døds Rasen.58

Mon ikke Vornedskabet skulde have sin Grund i de samme Forhold? Mon det ikke skulde være den af den sorte Død og de mange Borgerkrige tilvejebragte Ube-byggethed, som tvang Regjeringen til at holde Bønderne tilbage ved Jorden? Vornedskabet opstod ganske vist ikke herhjemme lige umiddelbart efter den sorte Død. Først da nye Kampe og Borgerkrige yderligere havde hindret det rolige Agerbrug, og, kunne vi vist tilføje, først efter at de store Besiddere vare begyndte paa en mere systematisk og ihærdig Drift og et Jordbrug i det Store, først da begynder man at hævde Forpligtelsen til at blive ved Grunden. Vi savne det almindelige Lovbud, som indfører denne Regel, men det behøvedes saa at sige ikke, især paa saadanne mindre Omraader som Sjælland eller Laaland, Falster og Møen — og udenfor disse Landsdele opstod jo ikke noget Vornedskab. Her var det jo tilstrækkeligt, at de større Besiddere indgik Foreninger („Vilkaar*) om, at den ene ikke vilde modtage Bønder, som vare fødte paa den andens Gods. Derved var allerede en god Begyndelse gjort til at holde Bønderne til et bestemt Gods. I en Forordning fra Christoffer af Bajerns Tid have vi i hvert Fald et Bud om, at man ikke maa tage Folk i Tjeneste, som ere skilte fra deres tidlige Herskab med Uminde6.

Men endnu længere frem paa Sporet efter Vornedskabets Oprindelse kunne vi maaske komme ved at klare os Spørgsmaalet: hvad var dets Formaal?

Ja man vil forgjæves finde dette belyst i de tidligere Fremstillinger af Vornedskabet og i vore almindelige Haandbøger. Det er ikke desto mindre en utvivlsom Kjendsgjerning, at Vornedskabets Formaal er at skaffe Jorden dyrket og at formindske Mængden af det øde Gods. I den almindelige Opfattelse har Vornedskab et helt andet Indhold; man tænker sig det som en Ret til frit at raade over Bonden fra hansVornedskabets Indhold.

Fødsel til hans Død, en Ret til at fordre Arbejde af ham af hvilkensomhelst Art, en Ret til at fremtvinge eller hindre hans Ægteskab eller Lignende. Nej, over den Vornede havde Husbonden kun en eneste Fordring, og det var den, at han, naar han havde opnaaet Skjelsaar og Alder, skulde overtage en Gaard, som var fæsteledig og blive ved denne. Til denne positive Side af Vornedpligten knyttede sig den mere negative, at den Vornede skulde blive paa sin Husbonds Grund, indtil han havde opfyldt denne Forpligtelse, eller dog have Samtykke til at begive sig bort — hvilken Del af Vornedpligten, som vi senere skulle se, i Praxis sjælden blev efterkommet. Derimod er der aldrig Tale om at Husbonden kunde tvinge den Vornede til at tage Tjeneste som Tyende, eller til at gjøre Haandværksgjerning, eller til at drive Handel; han kunde ikke forlange nogetsomhelst Arbejde af ham; selv efter at han var bleven Fæster, havde Husbonden kun Ret til at fordre det Hoveri, som i Følge gammel Brug og Skik ydedes af hans Gaard, og han kunde ikke kræve større Afgift af Gaarden end der var svaret fra gammel Tid.

Denne Ejendommelighed ved Vornedskabet er som sagt bleven aldeles overset, og dog lade de historiske Oplysninger ikke mindste Tvivl om, at det forholder sig saaledes. Tag en eller anden Dom over en vorned Bonde for Dem, og De skal finde, at den altid angiver, at Bonden søges til at vende tilbage for at overtage en øde Gaard. Kong Christian V's Danske Lov giver heller ikke Vornedretten et større Omfang, og da Gehejme-raad Otto Krabbe 1701 skal udtale sig om Forslaget til Vornedskabets Ophævelse, siger han: „en Økonomus maa være ond eller god, saa kan han ikke poussere sin Vornedret videre end Loven tillader, nemlig at faa dem til sine Gaarders og Boligers Besætning"7. Meget karakteristisk er det ogsaa, at. naar Universitetet, som jo be-60 Tredie Foredrag.

sad betydeligt Jordegods, frigav en vorned Bondesøn, blev den Pengesum, som han betalte herfor, stadig anvendt paa „øde Gaarde at bringe paa Fode*. Den samme Praxis optager og følger Regjeringen8.

Saaledes har aabenbart Hensynet til at skaffe øde Gods bebygget været det bestemmende for Indførelsen af hint Stavnsbaand, og dette Hensyn vedbliver at gaa som en rød Traad gjennem Rettens Indhold. Derfor er det danske Stavnsbaand aldrig kommen til at omfatte Kvinderne, i Modsætning til Livegenskabet. Bondesønner^ vorncde Sønner — det er den stadige Betegnelse for de vornede, og man kan end ikke nævne noget Forsøg i Praxis paa at gjøre Kvinder til Vornede. De kunde tjene, hvor de vilde, og gifte sig med hvem de vilde. Ogsaa paa en anden Maade blive vi belærte om, at det ikke er ildesindet Tvang fra en Husbonds Side, men derimod økonomiske

Hensyn, der have dikteret denne Retsregel — saaledes som da Parlamentet i England indførte en lignende Ret.

Vi træffe nemlig paa det højst mærkelige Forhold, at endog Selvjerbønder vare stavnsbundne, i alt Fald i det femtende og sextende Aarhundrede. Hvor højst besynderligt lyder dette ikke? Naar jeg ejer en Ting, skulde jeg saa ikke have Ret til at slaa den i Stykker eller kaste den bort; og naar jeg ejer en Jord, har jeg saa ikke Ret til at derelinquere den og udtale: jeg opgiver al min Ret over den. Og dog var Selvejeren ikke saaledes stillet lige over for sin Jord. Regjeringen fordrede, at den, som ejede Jord, ogsaa skulde lade den dyrke. Det var en Betingelse for Landets Bestaaen, at der svaredes Skatter, og den væsentligste Del af Skatterne hvilede paa Jorden — derfor fordrede Staten, at dens Selvejere enten selv skulde dyrke deres Jord eller lade den dyrke ved Andre, eller ogsaa at de skulde sælge den til Bønder, somVornedskabet omfatter Selvejerne. 61

kunde dyrke den. Endog saa langt tilbage som under Dronning Margrethes Regjering møder os Exempler paa at man tvang Selvejere, som vare dragne ind til Kjøbstæderne, til at vende tilbage til deres Jord. Ja vi finde denne Art Tvang anvendt i Jylland, hvor ellers aldrig Vornedskab har været brugt. Og i de saakaldte Laalands Vilkaar af 1446 udtales det, at Kongens Foged kan gribe og fange den, som ejer Bondegods, men har bosat sig andetsteds end paa dette og ikke vil vende tilbage til sin Jord. I forskjellige Breve givne af Frederik I, Christian III og Frederik II for Bønder og Almue i Laaland bestemmes Selvejerens Forpligtelse nærmere saaledes, at den ældste eller dueligste Søn altid maatte være fri for Stavnsbaand og kunde blive hjemme; de andre Sønner skulde ogsaa være fri, men hvis de drog andetsteds hen, skulde de bygge paa Kronens Gods, og de maatte stille Gaution til Sikkerhed for at denne Forpligtelse opfyldtes9.

Hvad der i Lande, hvor Livegenskab er raadende, vilde synes ganske utroligt, nemlig at en Stavnspligt ogsaa paahvilede den fri, jordejende Bonde, er saaledes her hævdet. Regjeringen maatte kræve, at Landets Jorder bleve dyrkede; det var den ligegyldigt af hvem det skete; Ejeren kunde fæste dem bort og sælge Jorden, men en Dyrker, som svarede Skat, skulde der være. Atter her se vi, hvorledes Frygten for ubygte og øde Jorder har været afgjørende. Vi behøve desuden slet ikke at gaa langt tilbage i Tiden for at træffe paa Love, der forbyde, at man derelinquerer Bøndergods. Paa Kong Frederik IVs Tid var det ikke usædvanligt, at Proprietærer, som ejede Strøgods, der laa fjærnt fra deres Hovedgaarde, i det Tilfælde, at de fik øde Bøndergaarde, lod disse tildømme Kongen for Skatterestancer. Saaledes blev Kronen Ejer af en Del Gods, især paa Mors og i Thy, som var aldeles uden Værdi, da Gaar-62

Tredie Foredrag.

denes Bygninger vare nedfaldne eller brøstfældige, Besætning og Plovredskaber manglede, og Jorderne vare ude af Drift. Ved en Forordning og nærmere Forklaring om øde Gods af 4de August 1728 forbød Regjeringen denne Praxis; Proprietærerne skulde sørge for at faa Gaardene besatte og maatte eventuelt med hele deres Formue svare til Skatterne af dem10.

Med dette i Tanken vil man ogsaa forstaa det ældste Lovbud, som siges at omtale Vornedskab. Det er de foran nævnte Laalands Vilkaar af 1446, og det er ikke helt sikkert, at de forudsætte Vornedskab. I hvert Fald lyder Reglen her saaledes: Ingen, som karsk og før er, skal bo til Huse hos Andre, men selv holde Bolig; den Jorddrot, som har en Indsidder boende paa sin Grund, skal skaffe ham Bolig eller Grund at besidde, og gjør han det ikke, vil Kongens Foged skaffe ham Bolig paa Kongens Grund. Saaledes opstilles her den Fordring, at enhver arbejdsdygtig Mand skal have sin egen Bedrift og sin egen Jord at dyrke. Landet trænger saa meget til Agerdyrkere, at saafremt Vedkommendes Husbond ikke selv vil sætte ham i Vej, paatager Kongen sig det. Atter her møder os et landøkonomisk og statsøkonomisk Hensyn som det raadende, ikke en Tvang, der aabenbarer sig som Frugt af en voldsom Herskesyge hos tyranniske Herremænd eller Prælater. Lovbudet passer fortrinligt sammen med alle de andre Regler i hine Vilkaar, hvilke siges vedtagne for Landsens Bestandelse Skyld; det lader sig stille fuldkommen paa lige Fod med saadanne landøkonomiske Bestemmelser som den, at enhver Bonde paa Laaland skal have 30 Humlekuler og 6 Ymper Pære og Æble inden næste St. Valborgs Dag, at ingen Bonde maa holde Geder paa Grund af den store Skade de forvolde, og at Ingen maa holde mere end én Hund11. Vi bør fremdeles lægge Mærke til, at den mod Bønderne saa venlig-Hvorledes opstod Stavnsbaand i andre Lande? 63

sindede Christian II forordnede, at der paa Landet ikke maatte findes Daglejere uden Jord. Hvis Daglejeren ikke vilde tage Tjeneste som Tyende, skulde han overtage Jord i Brug.

Saaledes synes Alting at pege hen paa, at Aarsagen til Vornedskabet er at søge i den store Mængde af forladt Agerjord og at de Styrende og Raadende i Landet have af Hensyn hertil bestemt, at den enkelte Husbond kan fordre, at Bondesønner, som fødtes paa hans Grund, skulle overtage ledige Gaarde,

Imidlertid vil jeg kunne forstaa, om der blev spurgt mig: Men er det ikke besynderligt, at en saadan Ufrihed opstaar saa sent i Middelalderen? Skrede Tiderne tværtimod ikke frem imod Løsning af gamle Baand, og finder man andensteds, at Ufriheden opstod paa saa sene Tider og blev hidført af Hensyn til Landets Opdyrkning? Her skulle vi nu se, hvorledes en Sammenligning med andre Lande netop viser os tilsvarende Forhold, kun ikke dette, at man har standset paa et Trin, der er forholdsvis saa mildt som vort Vornedskab.

I saa Henseende er en Sammenligning med Forholdene i Meklenburg meget lærerig. Endnu paa Reformationstiden var den meklenburgske Bonde fuldkommen fri. Han skulde yde sin Husbond Landgilde og Hoveri, og til Landets Herre skulde han svare Afgifter og enkelte Arbejder; men derfor var han naturligvis ikke Livegen eller Vorned — de samme Pligter paahvilede den danske Bonde endnu efter 1788. Imidlertid begyndte i Løbet af det 16de Aarhundrede de store Godser at danne sig, og da samtidig mangfoldige Landboer søgte ind til Byerne Wismar og Rostock, var der en højst betænkelig Mangel af Arbejdskraft paa Landet. Der blev da 1572 truffet Bestemmelser imod at Bonden frit valgte sit Opholdssted, „for at Agerbruget ikke i Længden skulde komme helt i Forfald". I Be-64

Tredie Foredrag.

gyndelsen havde Forbudet mod den frie Flytning en temmelig mild Karakter, men snart gik det over til en fuldkommen Dispositionsret over Bonden, og efter Trediveaarskrigen staar Bonden spændt i Livegenskabets Trøje '-.

I Brandenburg møder os det samme Billede. Vi træffe ved Middelalderens Slutning et stort Antal af Fortidens Landsbyer uden en eneste Beboer, og mangen Ager er forvandlet til Skov; Bønderne flygtede i Masser til Kjøbstæderne, hvis Næringsveje syntes at love dem mindre Anstrængelse og mere Udbytte end Arbejdet med Ploven og Leen. De Bønder, som vare forblevne ved Markarbejdet, vare dog endnu personlig frie. Men i Løbet af det 16de Aarhundrede udkom der Paabud om, at Bøndernes Børn skulde tage Tjeneste hos deres Herskab fremfor hos andre Personer, og man fordrede, at Bonden ikke maatte forlade sin Ejendom, førend han havde skaffet en anden dygtig Bonde, som vilde overtage den. Paa mange Maader lagdes saaledes Spirer til et fuldkomment Livegenskab, og saa kom Trediveaarskrigen med dens forfærdelige ØdeJæggelser. Efter dens Ende se vi Livegenskabet i sikkert Sæde i mange Egne af Brandenburg 13.

Hvis vi under vor Vandring for at finde Sammenligninger med de sjællandske Tilstande skride længere mod Øst, ville vi i Livland og i Kurland støde paa en lignende Udvikling, kun at her Bondens Forpligtelse til at blive ved Stavnen skriver sig allerede fra det 15de Aarhundrede. Men allermærkeligst er dog Forholdet i Rusland. Endnu i det 15de Aarhundrede var Trældom her ukjendt, og i det af Iwan Wasiliewitsch samlede store Rige kunde Bønderne drage, hvorhen de vilde. Dette havde dog store Ulemper til Følge, idet Bønderne, som følte, at Agerbruget blev dem for besværligt eller alt for lidt lønnende paa et Sted, drog hen til mere frugtbare Egne og bosatte sig dér. Derved kom storeHvorledes opstaar Livegenskab? 65

Landstrækninger, som ikke vare synderlig eller kun middelmaadig frugtbare, til at ligge øde hen, medens paa den anden Side frugtbare Egne næsten overbefolkedes. Adelen fremkom med Klager herover, og Selvherskeren lyttede gjerne hertil, da disse Forhold havde forvoldt Skatteudskrivningen og Forvaltningen megen Besvær. Saaledes udgik da paa St. Georgsdagen 1597 en Ukas om, at Bønderne skulde forblive paa det Sted, hvor de opholdt sig netop den Dag, og ikke uden særlig Tilladelse af Herskabet fjærne sig til andre Steder. Tilsyneladende ser denne Ukas saa uskyldig ud; den giver jo kun en administrativ Regel af Forvaltnings-Hensyn — men det russiske Folk jamrer sig i sine Folkesange over St. Georgs-dagen som den Dag, da Friheden tabtes.

Og dette er ikke uden Grund, thi fra den Dag sank Bonden ustandselig ned i Undertrykkelse. Det hed sig vel, at Bonden beholdt sin personlige Frihed, men han var nu omtrent overgivet til Herskabets Vilkaarlighed. Adelsmanden eller Gzarens Lensmand og Embedsmand var næsten eneraa-dig over hvor meget han kunde fordre i Afgift og hvor haardt et Arbejde han kunde paalægge Bonden. Der gaar nogle Menneskealdre, inden Bonden bliver solgt, uden at Jorden solgtes; det første Exempel herpaa forekommer i Aaret 1675, men snart blev det almindelig Brug. Under Pcter den Store blev Bonden end haardere trykket. Vel udtaler Gzar Peter i en Ukas, hvor skammeligt det er at sælge Bønder „ligesom Kvæg", men ban naar dog ikke videre end til at tilraade, at hvis Salg skal finde Sted, man da sælger hele Familien; kun i den yderste Nød maatte det være tilladt at sælge enkelte Medlemmer af en Familie14. — Saaledes er endogsaa i Rusland, hvis Livegenskab vi ere saa tilbøjelige til at betragte som en Levning fra Oldtidens Tilstande og som nøje knyttet til Folkets ethnografiske Karakter, Ufriheden kun et Par Aarhundreder gammel og har netop

udviklet sig stærkere, jo mere europæisk Aand efter Haanden blev raadende i Landet.

Disse Skildringer af hvorledes Bonden i andre Lande lidt efter lidt lænkedes til Grunden, maa dog vist siges at være overordentlig lærerige til Vejledning om hvorledes Lænken blev lagt ogsaa i Danmark. Vi se jo saaledes, at i alle disse Lande Syd og Øst for os Ufriheden voxer en langsom Væxt og begynder med et Forbud mod at Bonden drager, hvorhen han vil; vi se den foranlediget ved den store Trang til Arbejdskraft paa Landet, som Pest, Krig og borgerlige Uroligheder havde ført med sig og som blev end føleligere, da de store Godser dannede sig og Agerbruget dreves mere syste^ matisk i det Store. Vort danske Vornedskab har netop Udseende af at være opstaaet under lignende Forhold; det har ikke gjort det skæbnesvangre Skridt hen til det fuldstændige Livegenskab, som ellers møder os overalt; det har netop beholdt sit oprindelige Karaktermærke ubeskaaret — at tilsigte Jordens Bebyggelse og standse Udbredelsen af det „øde Gods".Fjerde Foredrag.

Kampen om Retten mellem Herskab og Bonde.

Døndernes Historie i Danmark er bleven i høj Grad forsømt. Jeg vil ikke dermed sige, at andre Lande ere saa grumme meget videre fremme end vi, men vist er det, at vi have meget at indhente og at det savnes stærkere hos os paa Grund af den Betydning, som Agerbruget har og altid har havt i vort Land, Saaledes forekommer det mig, at det i en Undersøgelse over Bondestandens Historie vilde være interessant at forfølge den Tanke — den er oftere opstaaet hos mig ved at studere Bøndernes og Herskabernes Stilling til hinanden fra Middelalderens Slutning indtil Frigjørelsestiden — om der ikke snarere end et ensidigt og stigende Tryk ovenfra har bestaaet en Kamp mellem de tvende om Magten og om Rettighederne. Herved menes naturligvis ikke en Kamp om hvem der skulde have den øverste Magt, men et gj ensidigt Forlangende om at der for hver Rettighed, som tabes af den ene Part, skal gives Erstatning ved Tilstaaelse af en. anden Rettighed. Hver Gang Herskabet vinder en større Ret over Bonden, vinder Bonden til Vederlag en anden Ret over sin Husbonde; derpaa kommer denne atter i Forhaanden, og Bonden faar Godtgjørelse paa et andet Punkt. Men

hvad jeg saaledes har set eller maaske snarere følt, vil alene blive forstaaeligt ved en nærmere Udvikling. Og det er ved denne Kamp, jeg i mit Foredrag vil dvæle.

Hvad jeg altsaa kunde ønske at udfritte de historiske Kilder om, er dette, om ikke Bonden efter Haanden vandt flere nye Rettigheder over Husbonden, om ikke enkelte af de Baand, som vare lagte paa Bonden, kunne vikles saa langt tilbage, at vi komme til en snørende Bestemmelse, som man har lagt paa Husbonden. Da Sligt i en paafaldende Grad overses, skal jeg her nøjere vise, hvorledes Bonden efter Haanden vinder en større Ret over Jorden.

Naar vi tage vore ældste Lovbøger for os og undersøge Landboernes (Fæstebøndernes) Stilling, træffe vi et Fæsteforhold af langt simplere Karakter end nu om Stunder. Det drejede sig kun om Brugen af Jord, eftersom Fæsteren selv medbragte Husene og tog dem med sig, naar han drog bort. Kvæget skaffede han ligeledes selv, og Lejemaalet af Jorden lød kun paa ét Aar med tre Fjerdingaars Opsigelsesfrist; strax efter Paaskeugen skulde gjerne Fraflytning og Tiltrædelse finde Sted. Først Kong Christian II — Bondens Ven --paabyder, at man skal fæste paa et større Antal Aar (10—12 Aar, længere eller kortere, som man kunde forenes om), medens Frederik 1, der bejlede til Bondens Yndest, gav den Bestemmelse, at ingen Bonde, som bygger og forbedrer sin Gaard og redelig udgiver Skyld, Landgilde, Gjæsteri o. s. v., skal kunne udvises af sit Fæste1. Ikke udvises af sit Fæste — ja her vil De se, hvorledes med ét Slag det saakaldte Livsfæste bliver indført. Der foregaar derved en Hovedforandring i Bondens Stilling. Og fra Nutidens Standpunkt kan det næppe betegnes anderledes end som et Indgreb i de Privates Ejendomsret. Det kan være nødvendigt for Landets Opkomst, men Husbondens tidligere fri Disposi-Fæsteren vinder .Rettigheder over for Husbonden. 69

tionsret er bleven stærkt angrebet. Medens Husbonden tidligere kunde hvert Aar opsige Fæstet og tage en ny Fæster, har Bonden nu vundet en Ret til at vedblive Besiddelsen for Livstid.

Paa Krongodset havde Kongen helt frie Hænder, og her faar Fæstebonden endnu større Ret. Frederik II tillader, at Enken efter en Fæster, saa længe hun forbliver ugift, kan forblive i Fæstet, en Regel, som paa Enevældetiden, ved Christian den Femtes Danske Lov, bliver gjældende for alt Fæstegods2. Og her maa vi lægge vel Mærke til Et. Samtidig med at Bonden havde vundet disse nye Rettigheder, havde han fuldkomment bevaret sin Frihed til at opsige og drage bort, naar han vilde, saafremt han da ikke varVorned. Kun Husbonden var bunden; han kunde ikke forjage den Fæster, som efterkom sin Fæstepligt. Men denne Side af Sagen er dog vel saa vigtig, at den fortjener at erindres, tfg man kan forstaa, at der lige over for saa stor en Ret maa gives Vederlag paa en anden Vægtskaal — som for Exempel at Husbonden da ogsaa fordrer, at Bønderne paa hans Ejendomme skulle sørge for, at der altid er Fæstere tilstede, saa at han eventuelt kan tvinge dem til at overtage Fæstet.

Men vi skulle se, at Bonden havde erhvervet andre Privilegier, hvilke ganske vist ikke nu om Stunder paa den Maade drages frem som hine velbekjendte, hvilke de „priviligerede" Stænder besad og som vi have lært udenad i vore Skoledage. En saadan af Bonden erhvervet Rettighed var den, at der ikke kunde affordres ham højere Landgilde (Fæsteafgift) eller mere Hoveri eller Gjæsteri end det der fra gammel Tid var svaret af denne Ejendom. Med andre Ord: al Kontraktsfrihed mellem Parterne er bleven hævet. Husbonden havde kun frie Hænder med Hensyn til ét Beløb, nemlig den Indfæstning, som Bonden70

Fjerde Foredrag.

én Gang for alle skulde give for sit Fæste, naar han tiltraadte det, men som der iøvrigt ikke kunde være Frygt for at Husbonden skulde skrue altfor højt op, saalænge der var saa mange øde Gaarde.. Dette er en saa mærkelig Sætning, at vi bør dvæle ved den og forsøge at se den i hele dens Omfang. Thi hvor overordentlig stor er ikke Forskjellen fra Nutidens Standpunkt! Enhver Ejer kan jo nu af sin Fæstegaard betinge sig en Afgift af hvilkensomhelst Størrelse, og han bindes kun af de Hensyn, der raade i alle økonomiske Forhold, nemlig Frygten for og Hensynet til at altfor store Krav vilde bringe Fæsteren i et økonomisk Tryk, som Husbonden dog selv i Længden vilde tabe ved, saa at han endog ikke vilde kunne faa Nogen til at overtage Gaarden.

Dengang var det helt anderledes. For al Danmarks Jord, som blev drevet ved Fæstere, var det en fastslaaet Regel, at der ikke kunde fordres større Landgilde end der var givet deraf i fordums Dage eller større end den, der var Skik og Brug i Egnen eller som uvillige Mænd blandt Bønderne selv fandt var en rimelig Afgift. De vil sikkert indrømme mig, at det fra statsøkonomisk Standpunkt er en saa mærkelig Sætning, at den fortjener at ses i dens hele Rækkevidde. Afgiften er altsaa bleven en uforanderlig paa Jorden hvilende Canon, og der skal intet Hensyn tages til de faldende eller stigende Priser paa Jord eller paa Sæd og Afgrøde. Ligeledes skal det ikke have nogen Betydning, at Jorden er arbejdet i Vejret, at ugunstige Vandforhold ere hævede, eller at Jorden er draget mere ind i Omsætningen ved at Egnen er bleven stærkere bebygget og mere beboet. Der er maaske opstaaet en Kjøbstad eller Havn i Nærheden, saa at der kan være Sikkerhed for at faa Produkterne afsatte til den højst mulige Pris.

Eller den Sædart, som dyrkes, har maaske faaet en nyLandgildens Uforanderlighed. 71

Værdi, eller den nye Kultur, som man har begyndt paa denne Jord, er helt lykkedes — og dog bliver Ejeren ikke berettiget til at faa ud over sin gamle Landgilde.

Atter her møder os Vexelspillet — Kampen mellem Fordringerne. Vi se ikke det blotte Tryk alene, men Krav og Modkrav. Og naar det nu saaledes efter Haanden er bleven slaaet fast, at Ejeren ikke kan fordre, hvad han vil, og maaske ikke fordre, hvad der maa kaldes en rimelig Ydelse af Lejeren af hans Jord, saa vil han let fristes til at arbejde paa, at der altid findes en Bruger: det vil sige Husbonden vil stræbe efter at tilvejebringe et Vornedskab.

Det lader sig fuldkomment bevise, at Bonden havde en saadan Ret som den her udpegede. I mange Domme se vi saaledes hævdet, at Landgilden af en Gaard skal være den, som fra gammel Tid er svaret deraf, og derfor gjøre Parterne sig Flid for at skaffe gamle Jordebøger til Stede; de ere ofte et Par Hundrede Aar gamle. Hvis vi dernæst ville give os til at sammenligne Jordebøger fra meget forskjellige Tider, ville vi finde, at Afgiften aldrig er stigende, og naar man stundom finder den forøget, vil man næsten altid kunne paavise en særlig Grund hertil, saasom at Fæsterens Gaard har faaet et forøget Jordtilliggende eller at han har faaet en Ret til at hugge i Herskabets Skove eller Lignende. Jeg har foretaget et stort Antal saadanne Sammenligninger og overalt fundet Reglen bekræftet.

Man vil til Exempel kunne tage de aarlig til Christian IV's Rentekammer indsendte Jordebøger for sig8 og her iagttage, hvorledes Aar efter Aar den selv samme Landgilde uforandret svares, naar der da ikke, som det overordentlig hyppigt var Tilfældet, paa Grund af Krig, Dyrtid og onde Tider maatte gives Bønderne Afslag paa Afgiften. Exempelvis vil jeg hidsætte, hvad72

Fjerde Foredrag.

der efter Jordebogen for Krogen (Kronborg) Len blev svaret i Aaret 1610:

Penge 608 Mk. 5 Sk 1 Alb.

1 Peng. Bug og Mel 471/* Læster Vi Pd.

4 Skp. Byg 367a Læster 1 Pd. 11 Skp. Havre 7431/* Tønde. Smør 6 Læster 5y2 Td. 1 Fdg. Øxne 3. Køer 81/«. Flæsk 2 Sider. Svin 1. Lam 622.

Gæs 624.

Høns 2202.

Æg 105V2 01 15 Æg.

Torsk 11 Læster 72 Tønde.

Sild 9 Tønder.

Kuller 1640.

Flyndere 400.

Ørreder 1 St.

Sække 2.

Garn 34 Tene.

Hø 327a Læs.

Fyrretyve Aar efter i Jordebogen 1650 finde vi Afgiften helt uforandret, kun 12 Mark og 1 Svin ere komne til; alle de andre nitten Afgiftssorter fremvise de samme Tal; ikke en Skæppe Rug, eller en Høne, en Gaas, en Flynder eller et Æg er bleven lagt paa.

Landgilden var altsaa i hele Landet bleven en Slags Hartkornsansættelse, som angav Ejendommens Størrelse og

Værdi i Handel og Vandel og efter hvilken til Ex. Adelens Rostjeneste svaredes; derfor bliver ogsaa ved den første Matrikel, som Danmark faar, Jordebøgerne lagte til Grund som bestemmende for Skyldsætningen.

Denne Retssætning om Landgildens Uforanderlighed maa saaledes siges at staa fast, og at den maa kaldes et Privilegium for Bonden, lader sig vel ikke bestride. Men det er iøvrigt ikke mig, som foreslaar denne Betegnelse. Efter at vi havde afstaaet de Skaanske Provinser, blev der paa den svenske Regjerings Befaling udarbejdet et Aktstykke til Vejledning for den fremtidige Administration4, og her hedder det i Art. 6:

hvad danske Bønder i gemen anbelanger, har det været deres største Privilegium, atHoveriet er bestemt.

73

hverken Kongen, Adelsmanden eller de Gejstlige have kunnet belagt en Bonde med større Skat end i gamle Jordebøger er fundet.

Ogsaa i Christian V's Danske Lov hævdes Landgildens Uforanderlighed: „ingen Bonde skal være pligtig til at levere andet, enten i Vare eller i Penge, end som han staar for i Jordbogen* (D. L. 3—13—14). Reglen gjaldt endnu et helt Aarhundrede senere5; men iøvrigt var der paa de Tider kun sjældent Opfordring til at forlange Mere af en Bonde, hvorimod der tidt nok var Grund til at gjøre Afslag. Først efter at Bondefrigjørelsen havde fundet Sted og Jordbruget helt var omordnet, nemlig ved Forordning af 15. Juni 1792 § 10, tillodes det Ejere af Fæstegaarde, naar de vare udskiftede af Fællesskabet, at betinge sig en saa stor Afgift af Fæsteren, som man kunde enes om, hvad der jo ogsaa i vore Dage er gjældende Lov.

Vi skulle nu kaste et Blik paa de andre Ydelser. De vil vide, at man plejer at sige Hoveriet er ubestemt. Ja, det var jo en af de store Ulykker ved Bondens Stilling i forrige Aarhundrede, at der ikke var nøje fastsat et Antal af Dage og en Aarstid, da Arbejdet kunde kræves. Imidlertid maa man ikke tro, at der i ældre Tider var nogen saa stor Ubestemthed eller i det Hele synderlig Vilkaarlighed i den Maade, hvorpaa Hoveriet fordredes. Naturligvis følger det af Forholdets Natur, at en saadan Præstation som Ægter, Dagsværk og Hovarbejde altid maa have noget ubestemt ved sig. Man kan se det saa klart af de Tvistemaa], der kunde opkomme om Hoveriet, idet man til Exempel stredes om, hvorvidt Bønderne til Hovarbejdet skulde medbringe Redskaber eller ikke og dernæst om de under Arbejdet skulde have Kost; derefter opstod Spørgsmaalet om de skulde have 01, ja tilsidst om Øllet skulde være dansk eller tydsk. Men ikke desto mindre var74 Fjerde Foredrag..

Hoveriet paa en anden Maade bestemt, idet det vidstes, hvor mange Dage man skulde arbejde, hvor mange Langægter og korte Ægter man skulde gjøre o. s. v. Og naar Herskab og Bonde ikke kunde blive enige, og Sagen kom til Proces, da havde man under denne en Rettesnor at gaa efter, nemlig ved Paavisningen af hvad der tidligere havde været ydet af denne Ejendom eller hvad der var Skik og Brug i Egnen eller paa det enkelte Gods — saaledes som det ses af mange Retssager fra det 16de Aarhundrede6. Paa lignende Maade gik det med Hensyn til Gjæsteriet; flere Anordninger havde desuden givet vejledende Regler om hvad der kunde kræves og hvorledes det skulde ydes.

Imidlertid medførte de i økonomisk Henseende trykkede Tider i det 17de Aarhundrede, da Bonden paa forskjellig Maade modtog Hjælp af sin Husbond, at han maatte yde Vederlag herfor ved forøget Arbejde, og i det Hele kom der en Tid, da de gamle juridisk skarpe Grænser for Parternes Rettigheder begyndte at udvidskes. En Forøgelse af Bondens Hovarbejde blev en Følge heraf, og det voxede efter Haanden om de enkelte Godser voxede — men herom skal jeg tale i et følgende Foredrag.

Det foran nævnte Vexelspil vilde vi nu kunne forfølge paa andre Maader. Var Ejeren end saaledes bunden i Henseende til Kontraktens Indhold, havde han derimod noget friere Hænder med Hensyn til om han vilde lade Stedet bortfæste eller ikke. Lovbud og Praxis havde kun fastslaaet, at naar Fæste blev indgaaet, skulde Kontrakten have et vist bestemt Indhold, og at en Fæsters Forpligtelser altid skulde tolkes efter Lovgivningens Regler herom, men Loven havde ikke udtrykkelig sagt, at Jorden skulde bortfæstes. I det Tilfælde, at Ejeren selv vilde bebo en Bondegaard, kunde han endog opsige en Fæster til Fraflytning. Var Gaarden fæsteledig, kunde Ejeren meget vel sammenlægge Gaarden med enFæstetvang kjendtes ikke.

anden Bondegaard; thi Sammenlægning af Jord var ikke forbudt, og han kunde selv tage Jorden i Brug ved at indlægge den under sin Hovedgaard. Men i denne Henseende blev der dog sat Grænser ved Forordningen af 28de Januar 1682, som forbød at udvide Hovedgaarde ved Nedlæggelse af Bøndergaarde7. Og i Tidens Løb skulde man rykke Ejeren endnu et Skridt nærmere paa Livet, idet man paalagde ham altid at overlade Fæstegaardene i Fæste, naar han da ikke selv vilde drive Gaarden og dér holde Dug og Disk (Forordning af 15de Juni 1792 § 11).

Jeg har i det Foregaaende fremstillet Fæsteren og Husbonden i en Stilling til hinanden som om de kæmpede om Rettigheder og saaledes, at naar den ene Part vandt i en vis Henseende en Rettighed over den anden, kunde man være sikker paa, at der samtidig eller snart efter lagdes en Rettighed til paa den anden Parts Side. Imidlertid er det jo klart, at denne Kamp foregik aldeles tyst og snarere udviklede sig med logisk Nødvendighed af selve Forholdenes Natur eller efter almindelige økonomiske Regler, end at det nogensinde kom til ydre Udtalelse eller at Bonden traadte væbnet i Marken lige over for Husbonden. Sagen er jo den, at Husbond for-hol det endnu meget mere end til en Kamp mellem Parterne førte dem til gjensidig at støtte hinanden. Husbonden kunde ikke uden stor Fare for sig selv undertrykke Bonden. En øde Gaard var den truende Udsigt, som maatte staa Ejeren for Øje, saafremt han gik for vidt, og en øde Gaard betød ikke blot en formindsket Indtægt i Landgilde og andre Ydelser, men tillige manglende Hjælp ved Driften af Hovedgaarden. Omvendt vidste Fæsteren meget godt, at en unaadig Husbonde vilde for ham betyde det samme som en haard Indkræven af det Skyldige, ingen Lempelse i Arten af hvad der fordredes, ingen Forstrækning med Saakorn — hvad der76

var bleven gængs i største Maastok — ingen Hjælp med Brændsel fra Husbondens Skov, ingen Bistand med Bygningstømmer og paa anden Maade i Tilfælde af Ildebrand, ingen Støtte i Tilfælde af Hungersnød, Kvægsyge o. s. v. Heri ligger, at der var mangfoldige Grunde for Bonden til at søge Ly under Herskabet og holde Venskab med dette. Det var ingenlunde altid de værst stillede Bønder, der boede i Herskabets Nærhed. I de grundige Undersøgelser over Fyens Tilstande i det nærmeste Tidsrum før Svenskekrigen 1657—60, som Skolelærer S. Jørgensen har foretaget, meddeler Forfatteren da ogsaa, at vi sjældent finde de nedfaldne Gaarde med de lange Skyldregistre i Herregaardens Nærhed; det er saa godt som altid blandt Strøgodset8.

Med andre Ord — Fæsteforholdet medførte saa megen Stolen paa gjensidig Hjælp og især fra Fæsterens Side saa stærke Fordringer om at støttes, at han kunde være betænkelig ved at krænke sin Husbonds Ret eller ved at løse sig af den. Ja, endog den Vornede, som endnu ikke var bleven Fæster, havde en Fordel af selve sin Stavns-pligt ved det Fortrin, som det gav ham frem for dem, som ikke havde samme Husbond.

Lad os engang se hvorledes det gik dem, som ingen Husbonde havde — Selvejerne.

Det vil være Dem bekjendt, at Selvejerbønderne lige fra Reformationens Tidsalder vare i stærk Aftagen. Oprøret under Skipper Klement havde havt den sørgelige Følge, at grumme mange jydske Bønder havde maattet afstaa Jord og Gaard for at faa det tilbage som Fæste. Paa Kong Frederik den Andens Tid havde en Rækfce Mageskifter mellem Kongen og Adelen overført Regje-ringens Ret over jordegne Bønder til andre Herskaber. Disse fik derved en Adgang til at kunne erhverve sig Fæstegaarde, naar Ejeren kom i Trang, og mange solgte deres Ejendomsret til Adelsmanden. Senere kom deSelvejerne afbage.

trange økonomiske Tider under Christian den Fjerdes Krige, for hvis Tryk mangen Selvejer maatte bøje sit Hoved. Men allerværst virkede dog Krigen mod Kong Karl Gustav og de svenske og polske Troppers Hærgen. Efter den Nød og Elendighed, som da paaførtes Landet, siges saaledes de fleste jordegne Gaarde i Nyborg Len at være forsvundne9. En sørgelig Illustration til disse Tiders Tryk vil man faa af den Oplysning, som gaves i en Proces ved Salling Herredsting 1675. Da der i denne var Brug for Sandemænd, hvilke jo skulde være Selvejere, oplystes det, at „den ene af disse var død, de to jordegne Bønder Kristoffer Hansen og Kristoffersen Mark-vardsen vare gaaede fra Gaardene og geraadede i Elendighed, saa de gik omkring og tiggede, og om Hans Jensen

i Ulbølle vidste ingen Rede"10. Endnu et senere Nederlag bibragtes der Selvejerne ved den i Forordningen 16de December 1682 givne Regel om at Hovedgaards-taxten, naar Godserne vare paa 200 Tønder Hartkorn Bøndergods og derover, skulde være skiittefri, thi herved maatte Godsejerne tilskyndes til at kjøbe Selvejergaarde og lægge dem under Godset11,

Saaledes kan man vistnok med fuld Føje sige, at de Bønder, som intet Herskab havde, ere skredne hurtigt ned ad og at hos dem økonomisk vanskelige Tider have havt aabenbare Følger. Naar de ikke, uhjulpne som de vare af et Herskab, nødsagedes til at gaa fra Gaard og Grund, maatte de i hvert Fald afstaa deres Ejendomsret.

Men her bør vi nu iøvrigt rejse det Spørgsmaal: er det saa ubetinget et Tegn paa Tilbagegang, at en Selvejer bliver Fæster? Betyder Selveje Uafhængighed, Selvstændighed og Velstand, og er Tilbagegang i Selvejernes Tal et ufejlbarligt Vidnesbyrd om Bondestandens Forfald ? Lad os dog endelig forsigtig prøve om saadanne almindelige Theorier ere anvendelige ved hver en Lejlighed og passe paa alle Tider. Tror man da, at Revolutionen78

i Frankrig tændtes og luede saa højt i Vejret, fordi Landet manglede Selvejere? Ja, det var jo en af de klingende Talemaader, som idelig gjenlød i Nationalforsamlingen og Conventet, men hvis Urigtighed senere er bleven godtgjort ved de mest haandgibelige Beviser. Nej, Ulykken var tværtimod det store Tal af enestaaende, hjælpeløse Selvejere, frygtelig trykkede af Skatter og Paalæg. Ulykken var den, at Frankrigs Jord i det 18de Aarhundrede var bleven i høj Grad udstykket, idet enhver Bonde, i Følge en meget rosværdig Drift og med en lidenskabelig Kjærlighed til Jord, ønskede at blive Selvejer. Ministeren Necker betegnede derfor ogsaa de smaa Ejendommes Tal som umaadelig. Da den berømte Rejsende Englænderen Arthur Young foretog sin grundige treaarige Undersøgelse af Tilstandene i Frankrig umiddelbart før Revolutionens Udbrud, var det en af de Ting, som mest forbausede ham, at Jorden var i den Grad udstykket mellem Bønderne. Han siger, at de besad Tredjedelen af al Frankrigs Jord til Eje, og vi have Grund til at tro, at dette Tal er rigtigt. »Jeg havde ingen Anelse om dette Forhold", siger Young, og i Virkeligheden vilde man udenfor Frankrig kun i nogle Naboegne kunne finde lignende Tilstande. I England var Antallet af Selvejere langt mindre, i Tydskland ligesaa, og, mærkeligt nok, det var i dette Land især i de Egne, hvor Bonden ejede sin Jord og i det Hele var ligesaa fri som i Frankrig, nemlig i Rhinlandskaberne, at de revolutionære Lidenskaber fra Frankrig udbredte sig stærkest, medens omvendt hine Lidenskaber aldeles ikke trængte ind i Egne, hvor Selvejendom saa godt som ikke var tilstede. Revolutionen forøgede i Frankrig vel Udstrækningen af den frie Jord, men ikke Antallet af Selvejerbønder12.

I de sidste Aar have vi herhjemme kunnet mærke Tegn til Omslag i Bøndernes Anskuelse om at Selveje ubetinget skulde være den i økonomisk Henseende hel-Er Selvejeren bedre stillet end Fæsteren? 79

digste Tilstand; tidligere Selvejere have ment at staa sig ved at træde tilbage i Stillingen som Fæstere13. I hvert Fald er det sikkert, at man vel maa vogte sig for at opstille Selveje som lig med Velstand og Lykke. Vi kunne raadspørge Iagttagere over ældre Tilstande og her høre det samme: „i Reglen var det de jordegne Bønder, der lede den haardeste Nød i trange Tider, fordi de Ingen havde at støtte sig til", siger Rasmussen Sø-kilde14. Endnu langt ned i forrige Aarhundrede møder os Vidnesbyrd om samme Betragtning, saaledes naar Morten Hansen i Mosegaard 1767 skjøder sin Ejendom til Erik Skeel v. Holsten paa Arreskov mod at faa den igjen som Fæste, idet han herved vilde faa „Forbedring og Lettelse i sine Vilkaar"15.

Det siges os paa selve Frigjørelsestiden, at Bønderne ere ængstelige for at blive Selvejere, fordi de derved tabte den Støtte, som havdes i Husbonden. Jeg skal til Slutning anføre et Exempel, som ikke alene belyser dette, men hvori vi tillige høre netop de andre foran fremhævede Privilegier eller Fordele for Bønderne nævnte. Ved Forordning af 13de Maj 1769 paalagdes det Universitetet ligesom de andre publike Godser at skaffe deres Fæstebønder Ejendomsret til deres Gaarde paa en Maade, som baade Stiftelsen og Bonden kunde være tjente med. Universitetets Bønder viste sig imidlertid ganske uvillige hertil, og da de skulde redegjøre for deres Grunde, svarede de, at de ikke troede at kunne forbedre deres Kaar ved at erhverve Ejendomsret, idet 1) deres

Børn altid plejede at faa Gaarden efter dem mod taaleligt Fæste; 2) Landgilden aldrig blev forhøjet, men hos de fleste efter Omstændighederne modereret; 3) Hoved-gaardshoveri eller Penge i Stedet for ikke fordredes af dem og 4) deres Stilling endog vilde forværres, da de som Selvejere vilde gaa glip af den Hjælp, de som Fæstere80

nød fra deres Husbond i Tilfælde af Ildebrand, Kvægsyge og deslige16.

Jeg har saaledes paa forskjellig Maade søgt at belyse det Tvesidige i Husbondforholdet. Jeg har paavist en vis stille Kamp mellem Herskab og Fæster, og alene det at en saadan kunde finde Sted, viser jo, at der endnu var Kraft og Mod hos Bonden. Vi have fremdeles set, hvorledes Selvejeren kunde ønske hellere end at være ene paa Marken17 at deltage i en saadan Kamp. I et senere Foredrag vil jeg belyse, naar de onde Tider opstod, da Bonden ubetinget laa under i Kampen.Femte Foredrag.

Dommen over Vornedskab og Stavnsbaand.

De ville vist, mine Tilhørere, ved at høre det Spørgsmaal fremsat: hvorledes skal Vornedskabet bedømmes? herpaa svare med at rette det undrende Spørgsmaal til mig om da Svaret kan være Tvivl underkastet. Er det ikke forfærdeligt at binde en Mand til at skulle blive for Livstid paa en bestemt Grund, at være født til den Bestemmelse at skulle leve indenfor et Territorium, der ikke er synderligt større end det, som et af vore Trækdyr sædvanligvis bliver bekjendt med fra sin Fødsel til sin Død?

Jeg er naturligvis fuldkommen enig med Dem i, at et Stavnsbaand som en staaende Institution er ulykkeligt og uheldigt. Men ved Bedømmelsen af alle Fortidens Forhold gjælder det om, at man ikke blot ser med Nutidens Øjne og sin Samtids Opfattelse, og der er saa meget mere Grund til at være opmærksom derpaa, som vi jo se, at saa godt som alle Lande og tilmed i Tider, som vi eller vore Forældre eller Bedsteforældre have oplevet, have havt Love, som bandt Bønderne til Jorden. Lad os derfor søge at løsrive os fra et Nutids-Standpunkt og skride til en Undersøgelse af, hvad Vornedskabet i Virkeligheden var og hvordan det virkede.82

Lad os da for det Første se, hvad det indeholdt. Ja det er jo alt sagt i Forvejen. Bonden var pligtig til at overtage en ledig Gaard, til hvilken ellers ikke Fæstere kunde findes, og som i modsat Fald vilde blive „øde*. Inden den Tid var han pligtig til at forblive paa sin Husbonds Grund for eventuelt at kunne benyttes som Fæster. Og dog — mon det virkelig var Tilfældet? Lad os tænke os, at en Mand besidder én Fæstegaard og at Fæsteren har syv Sønner, skal han saa være berettiget til at tvinge disse syv Sønner til at opholde sig paa denne Fæstegaard for Livstid? Ikke paa nogen Maade. Det er jo klart, at det i mangfoldige Tilfælde ikke vil være Husbonden muligt at forlange, at hans vornede Bønder skulle forblive indenfor hans Ejendoms Grænser. Selv paa de største Godser, selv paa Lenene, der kunde omfatte flere Herreder, vil man ikke have Fordring derpaa, fordi det tværtimod at være til Husbondens Gavn, vilde være til hans største Skade at have de mange Bondesønner saaledes gaaende i Bur. Der vides end ikke at have existeret et Lovbud, som tillagde Husbonden saadan Ret. Det eneste, som han kunde fordre, var, at Bondesønnen, naar han drog andensteds hen, som et Tegn paa sin Forpligtelse over for en bestemt Husbond erlagde en aarlig Afgift, det saakaldte Hold eller Husbondhold, hvilket dog ingenlunde var en sædvanlig Afgift1.

Og man maa ingenlunde tro, at Bonden tog noget Hensyn til den Forpligtelse, som eventuelt kunde vaagne imod ham. Bønderkarle færdedes, hvorhen de vilde, som om de slet ikke vare stavnsbundne. Den Vornede efterkom maaske i det hyppigste Tilfælde aldeles ikke Forpligtelsen til at blive paa Herskabets Grund. Hvis virkelig Pligten til at forblive paa Stavnen var bleven respekteret af Bondesønnerne, vilde man ikke i Tingbøger og Aktstykker træffe saa stort et Antal af Pro-Salg af Vornede. 83

cesser, hvorved Vornede kaldtes tilbage til deres Fødested. Ofte lader et Herskab udgaa Forfølgning mod Bønder, endog i Halvhundredtal2. Vi vilde heller ikke saa ofte høre om Vornede, der ere optagne i Kjøbstæder som Borgere og nu enten søges tilbage eller ere uangribelige i deres ny Stilling3. Dernæst lempede de enkelte Herskaber sig efter hinanden. Vi have fra Kong Hans', Christian Iis og Frederik Is Tid en hel Række Kontrakter

mellem Godsejere, ved hvilke de gjensidig opgive Fødestavnstiltale for de Bønder, som maatte bo paa ét Gods, men vare barnfødte paa et andet. I den følgende Tid se vi ogsaa idelig Bønder boende i Flæng paa fremmed Grund, og Trusel om at blive søgt tilbage svares med Trusel om Repressalie fra Modpartens Side4.

Imidlertid aabnede der sig en Udvej for Husbonden til at gjøre sig Fordel af den stavnsbundne Bondesøn — nemlig ved at overlade ham til en anden Herre. Man solgte Bonden. Det er den sørgeligste Side af Vornedskabet. Vi kunne godt forstaa, hvorledes den var opkommet. Under den stadige Bestræbelse for at sikre sig, at Ens Gods var besat, vedtoge de forskjellige Herskaber gjensidig ikke at tage nogen anden Mands Tjener i Tjeneste, og saaledes kunde Bonden, som ønskede Tjeneste eller Fæste, være nødt til at blive indenfor et bestemt Omraade. Imidlertid laa det saa nær at give hin Kontrakt med det negative Indhold en mere positiv Karakter, idet man overlod en anden Husbond sin Ret, som denne modtog. Herfra var der kun et lille Skridt til at Bonden virkelig solgtes. Den Praxis at sælge de vornede Bønder er næppe opkommen før Kong Hans' Tid. Kong Christian II stempler den som ond og uchristelig, men hans Forbud faar kun kort Varighed, og først ved Christian Vs Danske Lov bliver denne Ret udryddet5.

Ved Bedømmelsen af denne Sædvane bør man dog lægge vel Mærke til to Ting, som sædvanlig aldeles ikke ænses, nemlig at her kun er Tale om ledige Bønderkarle, aldrig om dem, som havde fæstet Gaarde, thi disse kunde ikke fordrives, saa længe de opfyldte deres Forpligtelser. En Bonde kunde altsaa sælges, men kun under Forudsætning af, at han ikke var bosat og kun én Gang, og fremdeles bør man ikke drage for stærke Slutninger af dette saakaldte Salg. Thi sæt at en Bondesøn kan faa en Gaard i Fæste paa et andet Gods og baade han og Gaardens Ejer gjerne ville have, at Kontrakten kommer i Stand, hvor vil det da ikke ligge nær, at den ene Husbond kjøber Bonden af den anden! I denne Kontrakt vil der Intet komme til at staa om at det sker efter Bondens Ønske. Vi kunne med andre Ord som oftest ikke bevise, at de solgte Bønder afhændedes mod deres Villie, Skjøndt det naturligvis ikke skal benægtes, at saadant fandt Sted. Iøvrigt vare Salg efter Reformationstiden ingenlunde sædvanlige, og paa et stort Omraade var saadant Salg helt afskaffet, idet det var forbudt Kongens Lensmænd at afhænde Bondesønner6.

Alle disse Forhold bør naturligvis den, som vil at-sige en retfærdig Dom over Vornedskabet, tage i Betragtning. Men desværre har man aldrig ret søgt at klare sig Vornedskabets Indhold og Omfang, saa lidt som man har nærmere beset, hvorledes det tog sig ud i Praxis. Man har ikke bemærket, i hvor mangfoldige Tilfælde den vornede Bondesøn aldeles ikke efterkom sin Pligt og havde let ved at forstikke sig, ligesom han ved at indtræde i bestemte Stillinger blev skudfri, hvorhos jo omvendt Husbondens Forpligtelser mod Bonden vare mange. Aaret efter at Vornedskabet var hævet eller dets videre Udbredelse standset, lader Digteren Vilhelm Helt en sjællandsk Bonde i Samtale med en SkaanskVilhelm Helts Sang.

Bonde synge Følgende7, hvor man netop vil se flere af de foran fremdragne Punkter nævnte:

Sandt nok er det, en Vorned ej

fra Fødestavn maa vige;

men gaar han kun den rette Vej,

den Stavn har lidt at sige.

Gaar han i Skole først afsted

og lærer brav al læse,

fra Stavnen er han fri dermed,

hans Hasbond faar en Næse;

og om han ej i Skole gaar,

han kan et Haandværk lære,

og i en By i visse Aar

en Borger først maa være,

hans Husbond maa ham lade gaa,

han i hans Lives Dage

den Magt kan aldrig mere faa

til Vorned ham at tage.

En Karl, som ellers Penge har,

vel fri for Stavnen bliver,

en halv Snes Daler gjør ham klar

hos Foged og hos Skriver,

han kan de gode Mænd dermed

saa Øjnene forblinde,

saa at han ej i noget Sted

i Verden er at finde.

Ja andre tusind Kunster fler,

som jeg ej alle minder,

til Frihed hver paa sin Maner

herfor en Vorned finder.

Men at man ellers er saa haard,

som Skaaningen beretter,

at man en Vorned til en Gaard

paa Fødestavnen sætter.

det kan vel ogsaa hænde sig,

men om den Gaard er øde,

hans Husbond ham saa sandelig

forskaffe maa sin Føde.

Han maa ham skaffe Ko og So,

om han den Gaard skal fæste

og hvad der hører til et Bo,

Plov, Harve, Stude, Heste.86

Femte Foredrag.

Skal Bonden pleje, skal han saa,

alt hvad dertil kan høre,

hans Husbond først ham skafte maa

og selv det Forskud gjøre.

Han maa ham skaffe Huse-Ly
med Stue, Stald og Stænge
og bygge Gaarden op af' ny
alt for hans egne Penge.
Imidlertid en Vorned kan,
om han vil flittig være,
sig sætte i saa god en Stand,
som Bonden kan begjære;
men om han gider ej gjort Gavn,
den da, som lod ham binde
og føre til den Vorned-Stavn,
i Pungen det skal ånde;
thi tænk, naar Bonden Intet har,
det til hans Husbond svier,
han selv maa gjøre Skatten klar,
om han for længe bier,
han Exequerer vente maa
og dobbelt at betale:
lad da den Bondeplager gaa
med Vornedret at prale.

Ved Bedømmelsen af Vornedskabet kan man anlægge et rent humant og et økonomisk Synspunkt. Fra et menneskeligt Standpunkt set maa det kaldes et haardt Baand for en Mand at vide, at han fra Fødslen af er bestemt til at skulle leve sit Liv paa et enkelt Gods eller Len. Men end mere nedtrykkende maa det være at vide, at man som en villieløs Gjenstand kan flyttes hen under et fremmed Herskab, til hvilket Husbonden for Penge har overladt sin Ret. Dernæst kan en saadan Ret komme til at indgribe i Bondens Familieforhold paa en sørgelig Maade, naar til Ex. en Mand, der er stavnsbunden til ét Gods, har indgaaet Ægteskab paa et andet og nu kaldes tilbage til sin Fødestavn, medens hans Sønner, naar de voxe til, alle maa følge Stavnen paa hint andet Gods.Dommen over Vornedskabet.

87

Hvis man anlægger en rent økonomisk Maalestok, vil vel i Nutiden Dommen med stor Ufejlbarhed lyde paa, at Intet kunde være urimeligere end at antage, at man ved en Tvangsregel som denne skulde kunne faa Landets Jorder dyrkede, ligesom ogsaa at de Mænd skulde blive gode Agerbrugere, som saaledes holdtes til Jorden. Imidlertid er der dog noget eget i saaledes helt at fordømme et Institut, som har været taalt gjennem Aarhundreder og mod hvis Ubetimelighed og Uheldighed der er bleven rejst Klager i et Par Hundrede Aar, uden at man dog formaaede at afkræfte Tanken om dets Nytte og Nødvendighed. Og mærkeligt nok - næppe er det hævet, førend det afløses af et endnu haardere Baand paa Bondens Frihed.

I hvert Fald haaber jeg, at det foran Paaviste vil have aabnet Øjet for, at det ingenlunde var Vold og Undertrykkelseslyst, som havde skabt Vorned-pligten, men at flere forskjellige Forhold gradvis havde ladet denne Tynge opstaa og at dens Hensigt hovedsagelig var at faa Landet bygget og dyrket, hvorfor ogsaa Forpligtelsen har en ejendommelig begrænset Karakter. Man maa være stærkt forvisset om egen Klogskab og se

dybt ned paa de svundne Aarhundreders Statsvisdom, naar man kan antage, at den Tvang, som man i alle Lande lagde paa Landbefolkningen for at holde den til at dyrke Jorden, skulde helt savne Grund i en virkelig Landefare8. Selv den sjællandske Herredsfoged Osterssøn Weylle, der i sit juridiske Glossarium udtaler haarde Ord om Vornedskabet, tilstaar^ at paa de Steder, hvor saadan Frihed mildelig og ret bruges, kan den ikke nægtes jo at give Fordel og at holde Bønderne alligevel ved Magt.

Og i en anden Henseende skal og maa man betænke Forskjellen mellem Nu og Før. Vi vide alle, med hvilken Iver og Nøjagtighed det Offentlige — Poli-88

tiet, Rodemesteren og allehaande Autoriteter — følger vort Levnedsløb fra Fødsel til Graven. Ved vor Fødsel antegnes vi i Kirkebogen, som ogsaa oplyser om vor Daab; med vor Skolegang fører Øvrigheden Kontrol i sine Lister, i Lægdsrullen indskrives vi for Krigstjenestens Skyld, og til den maa vi melde os, naar vi flytte. Indtræde vi i Tyendeforhold eller skifte vi Husbond, indtegnes det i en Bog. Hvert Aar maa vi mindst én Gang opgive for Politiet Alder, Stilling og Bopæl; underkaste vi os Prøver, fører man det til Protokols, og ved Indretningen af vor Næringsdrift og Indgaaelse af Retshandler er der i mangfoldige Tilfælde forlangt som Betingelse for Gyldigheden dels en Læsning til Tinge, dels en Optegnelse i Protokoller. Hvor meget fandtes der vel af alt dette i Middelalderen? Saa godt som Intet, og især fandtes der ingen Protokoller, næsten ingen Lister, aldrig i alt Fald til Brug for Almenheden. Men det følger da ogsaa af denne Forskjel, at det nu om Stunder er saa godt som umuligt for en af Statens Borgere at skjule sig lige over for det Offentliges eller lige over for andre Borgeres Krav; man maa da saa vige udenfor Landets Grænser. Med andre Ord, de Krav, som Staten stiller til os med Hensyn til Ydelse af Skatter, Deltagelse i borgerlige Ombud og Værnepligt ville være sikrede ved stadig Kontrol med enhver Mands Opholdssted og Handlinger. Denne Sikkerhed have vi imidlertid kjøbt ved at have en hel Stand af Embedsmænd og Bestillingsmænd, hvortil Fortiden ikke kjendte Mage og som den vilde have anset det for en utrolig Ødselhed at underholde, lige som Statens Finantser ikke i allerfjærneste Grad vilde have været i Stand dertil.

I Middelalderen var det langt lettere at være hensynsløs i sine Pligter overfor Stat og Samfund. En Øvrighedsperson vilde have havt stor Vanskelighed vedDommen over Vornedskabet.

at skaffe en Flygtende til Stede, som unddrog sig sine Borgerpligter. Lad os nu tænke os, at der i kritiske Tider f. Ex. under den sorte Død eller under Borgerkrige eller ved Indfald af Fjender sker en unaturlig Forrykkelse af Befolkningen og opstaar en Vandrelyst, der medfører de allervanskeligste Tilstande for Landets almindelige Økonomi. Det første Skridt vil da være, at man fordrer det almindelig paaset, at Ingen ankommer i en ny Menighed eller indtræder i en ny social Stilling, uden at han har skilt sig med Minde fra den tidligere. Forslaar imidlertid dette ikke, da vil man uvilkaarlig komme til at paabyde, at Bønderne, den store Arbejderklasse, blive paa deres Plads. Dette i vore Øjne saa voldsomme Skridt forklares ved Regjeringens Følelse af en nærliggende Fare, nemlig den, at Jorden vil komme til at ligge hen uden Dyrkere og at Land og Regjering hverken ville faa Skatter eller det nødvendige Tal af Forsvarere. At Regjeringen har opskrevet Tallet paa sine Herremænd og Antallet af Krigere, som enhver af disse skal føre med sig, nytter til Exempel kun lidet, naar det paa Grund af at Jordegodset ligger øde, er umuligt for disse at skaffe Soldater. Med Øjet aabent herfor kunne vi ogsaa forstaa, at der nogle Aartier efter at Vornedskabet er hævet, fremvoxer af militære Hensyn en ny Art Forpligtelse til at blive ved Fødestavnen. Ikke heller kan det bestrides, at der har været Tider, da en Tvang paa Bondestandens Vandrelyst har været nyttig; men ganske sikkert burde Vornedskabet ikke have udviklet sig til at blive et staaende Institut. De betydelige Onder, som det medførte, lige som ogsaa Betragtningen af hvorledes de andre Landsdele have kunnet undvære saadan Tvang, burde have ladet Tankerne om dets Ophævelse tidligere fremkomme.

Et Forhold er dog værdt at lægge Mærke til. Hvis en Bonde fra Christian IVs eller Frederik His Tid blev90

adspurgt om hvilken af de Pligter, der paahvilede ham, han helst vilde befries for, da tror jeg sikkert, at han ikke vilde svare Vornedpligten. Det er naturligvis kun et Skjøn, men jeg tror ikke, at denne Byrde føltes haardest9. Nej, han vilde ønske sig fritaget for Hoveri, Ægter og offentlige Arbejder.

De vil kunne sige, at det beviser Intet om, at alligevel ikke Vornedskabet var det tungeste A^g paa Bonden. De vil kunne paaberaabe Dem, hvorledes man har mangfoldige Exempler paa, at Negerslaver ikke have ønsket sig den Frihed, som Staten paabød, og paa at i forrige Aarhundrede de Livegne ikke forstode Frihedens Gave, saa at man har mange Exempler paa, at Frigivne frivilligt traadte tilbage i Ufriheden10. Alt dette er sandt og rigtigt, og det er en af Ufrihedens almindelige og sørgelige Følger, at den Ufrie selv ikke føler, hvor bunden han er.

Imidlertid maa man huske paa, at ikke Sløvhed alene, men ogsaa klog Overvejelse kan være Anledning til en saadan Opfattelse. Den kan derfor meget vel være et Vidnesbyrd om, at Stavnspligten ingenlunde krævedes gjennemført med den Haardhed, som det almindelig fremstilles. Men dernæst overser man, at Vornedskabet ogsaa medførte, at Bonden fra Fødslen af var knyttet til et Herskab, som havde et naturligt Kald og en moralsk Pligt til at tage sig af ham, foruden at klare Fornuftsslutninger maatte opfordre Herskabet til at understøtte og anvende de Vornede. Aabenbart maatte en Herremand i Tilfælde af Fæsteledighed helst søge at anbringe en af sine Vornede paa denne Gaard, da de ledige Bønder ellers vilde fristes til at unddrage sig deres Pligt ved Flugt; Husbonden vilde ikke heller have Grund til at vælge en friфødt, der, hvad Øjeblik han vilde, kunde opsige Fæstet og drage bort.

Denne Side af Sagen synes ogsaa at komme frem,Vornedskabets lysere Sider.

91

da Christian IV 1646 aabnede de Vornede paa alt Kronens Gods en Adgang til for en Sum af i det Mindste 60 Rigsdaler at kjøbe sig Frihed. Der var i Alt kun tredive Karle, der benyttede sig deraf. Rundt om paa Tinge svarede Bønderne Lensmændene, at de ikke havde Midler til at betale en saadan Sum; men tillige angives det, saaledes fra Dragsholm Len, at Bønderne hellere vilde blive paa Kongens Gods end andensteds sig nedsætte, fra flere Herreder under Vordingborg Len, at de aldrig kunde bekomme en bedre og naadigere Herre end Kongen, og Lensmanden paa Holbæk Slot melder, at Bønderne samtlig svarede, at de vare frie nok, thi de tjente en god Herre og Konning ll.

Det er saaledes klart, at den Bonde, som havde et godt Herskab, vidste, at han, ved at kjøbe sig Frihed, tabte Udsigten til at faa Anvendelse paa sit tidligere Herskabs Gods. Og en Ting er ganske karakteristisk. I det bevægede Efteraar 1660 fremkom der fra Borgerskabets Side et Forslag, dateret tlen 7de September, om at lade Vornede faa deres Frihed for en lidelig Penge, mellem 20 og 5 Rigsdaler efter enhvers Middel, hvad der vilde være til Fordel for baade Herskab og Tjener, for Landet og det gemene Bedste. Efter at Kongen i den følgende Maaned er bleven suveræn, foreslaar Borgerskabet den 24de Oktober, at de vornede Sønner skulde frigives uden Betaling12. Ogsaa Andre gjøre Forslag om de Vornedes Frigivelse, men fra Bønderne selv høre vi Intet. Ja, de fremkomme den 16de November med et karakteristisk Andragende, der i de bitreste Udtryk omtaler Adelen og hvori dens formentlige Bedragerier lige over for Kongen fremhæves; der ankes over, hvorledes Adelen kan kjøbe Bondens Oxe eller andet for halv Værdi eller endog slet Intet, og at Skovene forhugges, medens Bonden besværes med Ægter og Hoveri, men om Vornedskabet siges Intet13.92 Femte Foredrag.

Jeg fremhæver kun dette for at gjøre opmærksom paa, at Vornedskabet uagtet sin Forkastelighed dog havde Sider, som medførte Fordele for Bonden. Paa Kronens Ejendomme medførte det desuden de færreste Ulemper. Her vare Omraaderne, indenfor hvilke Bønderne vare bundne, store, og man var kun sjældnere nødt til at fremtvinge Pligtens Opfyldelse. Den juridiske Forfatter Arent Berntsen betragter derfor ogsaa i „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed" (1656) Vornedskabet nærmest som en adelig Forret.

Christian IV havde ønsket at ophæve Vornedskabet, men denne Tanke strandede som bekjendt paa Adelens Modstand; dog gav Kongen flere gunstige Bestemmelser for de Vornede. Christian V fortsatte i samme Aand, og hans Danske Lov hindrede, at Vornede kunde sælges; ligeledes søgte han at begrænse Vornedskabets geografiske

Omraade og havde vist endog videregaaende Planer11. Men først Frederik den Fjerde hævede Bøndernes Stavnsbaand. Kraftig og bestemt sønder-huggede han de gamle Baand, og under hans Regjering vare Bønder, som vare fødte efter hans Tronbestigelse, frit raadige over, hvor de vilde slaa sig ned. Vi have tidligere lært noget helt Andet af vore Historiebøger. Vi have af dem, saaledes ogsaa af Allens Haandbog, faaet at vide, at Kong Frederik IV vel 1702 ophævede Vornedskabet, men at han ved forskjellige Lovbud havde taget med den ene Haand, hvad han her havde ladet den anden Haand give. Ved den i Aaret 1701 indførte Landmilits og den Raadighed, som Herremanden fik over hvem der kunde udskrives som Soldat, især dog ved en Forordning af 8de Februar 1724, som paalagde Bønderkarlene Stavnspligt fra det fjortende til det fem og tredivte Aar, var i Virkeligheden Vornedskabet bleven hævdet og havde kun faaet nye Former; det var tilmed bleven udvidet til at gjælde det hele Land. UrigtighedenLandmilitsen.

af denne Opfattelse er først ior et Par Aar siden bleven paavist af Professor Edvard Holm15. Vi skulle korteligen gjennemgaa, hvad det var for Pligter Landmilitsen medførte.

Der indførtes en Landmilits, og denne medførte en Stavnspligt for Soldaten selv, saa længe han var i Tjenesten, hvad vel Ingen vil undre sig over. Hvor lidt tyngende var ikke i det Hele den Pligt, som paalagdes Bonden, men hvilken Skræk indjog den alligevel ikke! Hvad der fordredes var, at de til Soldater udtagne Bønder skulde om Sommeren exercere hver Søndag to Timer og om Vinteren hver anden Søndag 1 Time, og at de skulde deltage i Kompagni-, Bataillons- og Regiments Øvelser 12 Dage om Aaret. Denne Krigstjeneste skulde vare i 6 Aar. Naar man sammenregner Dagene og Timerne for Tjenesten i samtlige 6 Aar, faar man Alt i Alt en Tjenestetid paa 3 Maaneder. Enhver vil indse, hvor overordentlig lille denne Værnepligtsbyrde var imod hvad der nu kræves af Landets Borgere, og hvorved 1 Aars Tjeneste (delt i forskjellige Tidsafsnit) maaske kan kaldes det sædvanlige Krav, medens man dog i 8 Aar staar i Linien og i 8 Aar i Forstærkningen. Endelig paahviler denne Pligt nu hver Bonde i Landet, medens etter Forordningen af 1701 kun en mindre Del af Bønderne gjorde Tjeneste; Bondekarlen kunde desuden uhindret fortsætte sin hjemlige Gjerning, medens han nu orn Stunder rives ud af den. Han var bunden til at forblive i det Sogn eller det Lægd, hvori han ud-skreves, men der var til Gjengjæld tildelt ham visse Fortrin. Der var sørget for at Bondekarlen kunde faa Tjeneste og faa en vis Løn i denne Tid; han havde Fortrinsret til at erholde Gaard, i hvilket Tilfælde han strax blev givet fri, og han kunde endog faa saadant Fæste paa et fremmed Gods. Han fik en vis Nedsættelse94

i Skat og skulde agtes og æres fremfor andre unge Karle16.

Ikke desto mindre blev det anset for en Tvang og Ulykke at blive Soldat. Tjeneste i Armeen var nu engang ilde set, og i alle Lande vare Bønder højst uvillige til at gribe Musketten. Der skete Bonden visselig ingen Uret, men den uoplyste Mand havde ingen Forstand paa, hvad en Stat nødvendigvis maatte fordre af sine Under-saatter. Derfor fandt der jævnlig Flugt Sted for at undgaa Tjenesten, og saa meget Frihedssind var der endnu tilbage i Bonden, at han dreves til hellere at forlade sin Fædrenejord end at være under denne Tvang. Saaledes er det gaaet indtil vore Dage med alle nye Paabud; Bonden kan ikke forstaa dem, selv om de ere til hans Gunst eller de dog maa kaldes lempelige og retfærdige i deres Paalæg. Naar selv Indførelsen af Kon-firmationsundervisning og tvungen Skolegang bragte Norges Ungdom til at vandre ud17 — hvorledes kan man da undre sig over, at Udskrivningen til Soldat gav Fødderne Vinger ?

Imidlertid blev desværre ikke de Løfter holdte, som Kongen 1701 havde givet. Da Aaret 1707 kom og det hele Mandskab var uddannet, udkom en ny Forordning, hvorefter kun en Syvendedel af det udtagne Mandskab hjemsendtes, medens Resten skulde løsgives med en Sjettedel i Løbet af sex Aar. I disse sex Aar skulde de kun hver fjerde Søndag deltage i Øvelser og i det Hele have visse Begunstigelser. Den af Soldaterne fordrede Tjeneste var altsaa meget lille, men de vare bundne til at blive i Sognet eller Egnen. Ved en Forordning af 8de Februar 1724 blev Tjenestetiden igjen sat til 6 Aar, og Regjeringen indskærpede, at alt det udskrivnings-pligtige Mandskab fra det 14de Aar blev indført i en Reserverulle, uden at dette dog medførte nogen Pligt for Bønderne

hvor de vare. Frederik IV's gamle Hæder som Bondens Velgjører er kun med Urette bleven fordunklet ved den nyere Tids fejlagtige Opfattelse af hvad han anordnede; thi han har hverken lagt det i Proprietærernes Haand at vælge, hvem de vilde udtage til Soldater, eller indført nogen Stavnspligt. Og hvor mange Fejl der end vare begaaede ved Indretningen af Landmilitsen, kan man ikke nægte, at det var en Institution, der havde sine Fortjenester. Det var bleven nødvendigt, at Staten havde en fast Hær, og den nu dannede gav vort Land Styrke; ved Gadebusch kjæmpede den tappert, og den var som Reserve og Landeværn til stor Betryggelse for vort Land under den langvarige nordiske Krig18.

Men Frederik IV.'s Søn var allerede inden sin Tronbestigelse stemt for at ville ophæve Militsen, og 18 Dage efter at han havde besteget Tronen faldt den, fordi det havde vist sig, at den var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i Særdeleshed til stor Besværlighed og Byrde. Sjælden har man dog set en Regjering, der i den Grad var til Sinds at handle imod sin Bestemmelse og at give Ordrer, der lød stik modsatte, som Christian VI.'s. Thi i ét Punkt havde Landmilitsen vist sig at virke heldigt, nemlig ved at bevare Bønderne ved Jorden. Saaledes blev da ved Forordning af 4de Februar 1733 Landmilitsen gjenoprettet og hele Udskrivningen lagt i Godsejernes Hænder; de kunde indrullere hvem af deres Bønderkarle mellem 14 og 36 Aar de vilde. Lægderne vare dog nu gjorte langt større, nemlig 60 Tønder Hartkorn (tidligere 20 Td. og fra 1724 32 Td.), og naar en indrulleret Karl overtog en Gaard, blev han strax fri. Øvelserne vare endnu lettere end paa Frederik IV.'s Tid; Tjenestetiden var 8 Aar. Samtidig blev det imidlertid forbudt, at nogen indrulleret Bondekarl maatte begive sig bort af Godset: dermed begynder Stavnsbaandets Tid, der varede i Danmark i96

55 Aar. Og under stigende Byrde — thi fra 1742 begyndte Stavnspligten med Bondens niende Aar, og mere og mere kom Hensyn til Godsejerne og Jordbruget at gjøre sig gjældende. 1739 fik Husbonderne Ret til at afgive saadanne Karle til Garderegimenterne, som ikke vilde overtage Gaard, naar de havde udtjent, og 1746 bestemtes, at de udtjente Karle skulde tage Bopæl paa det Gods, hvor de vare udskrevne, og dér overtage Gaard 19. Endnu Frederik V. vidste at stramme Baandet til Stavnen ved at lade det indtræde med Drengens fyldte fjerde Aar (1764).

Man vil lægge Mærke til, hvorledes militære og økonomiske Hensyn gaa Haand i Haand ved alle disse Bestemmelser. Dog kan det ikke skjules, at Godsejernes Interesser vare mest varetagne. De vare raadige over Udskrivningen; naar Soldaten kunde blive Fæster, ophørte hans Militærtjeneste, og naar Tjenestetiden var forbi, blev endda Forpligtelsen til at overtage en Gaard eller til at blive paa Godset tilbage.

Man kunde mene, at Stavnsbaandet var en mildere Pligt end det gamle Vornedskab. Saa vidt jeg kan se, er dette den almindelige Opfattelse. Men i Virkeligheden indeholdt den nye Pligt en langt større Ulykke for Bonden.

Jeg vil ikke tale om, at Regjeringen havde lagt Stavnsbaandet paa det hele Land med Undtagelse af Bornholm og Sølægderne, medens tidligere kun de sjællandske Bønder, Laalænder og Falstringer havde følt Vornedskabets Aag. Derved var vundet en sørgelig Lighed for Loven, og for en Lov, som indeholdt strængere Bud end den gamle Ret. Ganske vist var Bondedrengen under 9 Aar (eller under 4 Aar) ikke pligtig til at forblive paa Stavnen, og Bondens Forpligtelse ophørte i alt Fald før 1746 med det 40de Aar; men i Tiden 1746 —1788 var der i Virkeligheden ikke nogen Forskjel paa

Stavnsbaandet og det tidligere Vornedskab undtagen den, at den Vornedes Pligt i ældre Tid i det hyppigste Antal af Tilfælde slumrede lige indtil det Øjeblik, da en Gaard blev ledig og ingen anden Bondekarl fandtes, som vilde overtage den. Indtil dette Tidspunkt opholdt han sig oftest ikke paa sin Husbonds Stavn, men færdedes hvor han vilde, idet han højst betalte en lille Afgift til Husbonden som Vidnesbyrd om dennes Ret. Dernæst maa det huskes, at det i det 18de Aarhundrede var langt byrdefuldere at skulle overtage en Gaard end paa Vomedtiden, fordi Hoveriet var steget og krævedes paa en langt hensynsløsere Maade, fordi Herskaberne ofte manglede Villie

og Evne til at kunne hjælpe deres Bønder og fordi Tiderne i økonomisk Henseende vare langt slettere.

Der er endnu en Hovedside ved Stavnsbaandet, som maa haves for Øje, naar Dommen over det skal fældes. Vornedskabet var et Pligtforhold mellem Husbond og Bonde; Stavnsbaandet rakte videre. Øjemedet var nu bleven dobbelt. Regjeringen havde bundet Bønderne til Stavnen for at Hæren kunde faa Soldater og Godsejerne Fæstere; men Vornedskabet tilsigtede alene, at det øde Gods kunde faa Fæstere. Medens det nu var en privat Sag mellem Herremanden og Bønderne, om han vilde fritage dem for deres Forpligtelser til at overtage en ledig Gaard, saaledes at han altsaa kunde give dem fri eller lade dem kjøbe sig Frihed, naar de vilde, var Forholdet derimod anderledes lige over for de stavnsbundne Bønder. Herremanden skulde paa Sessionen skaffe Soldater, og Regjeringen kunde ikke tage mod det Paaskud, at han havde solgt eller frigivet sine Bønder, og at han ingen længere kunde finde i sit hele Lægd. Sessionen vilde i saa Fald ikke respektere hans Frigivelse. Med andre Ord — Herremanden havde ikke længer nogen eneraadig Beføjelse over Bonden, saa længe

han ikke havde udtjent. Bondens Stavnspligt var bleven en Pligt mod Staten. Vi se, at Godsejerne stundom indgaa Kontrakter med Bondemenigheden f. Ex. paa enkelte Smaaøer om, at den imod en vis aarlig Afgift skulde være fri for Militærtjenestea0. Det er imidlertid klart, at Herskabet i dette Tilfælde paa anden Maade maa skaffe Regjeringen Soldater i Forhold til Godsets Antal af Lægder, og at saafremt dette forsømmes, Regjeringen selvfølgelig ikke vil respektere den ovennævnte Kontrakt.

Men De vil atter heraf se, at Bøndernes Frigjørelse nu maa ske paa en anden Maade end den, paa hvilken den kunde opnaas, da Vornedskabet raadede. I hine ældre Dage kunde man meget vel tænke sig, at indsigtsfulde og humane Herskaber frivilligt opgav deres Ret over Bønderne. Vi have jo ogsaa set, hvorledes Christian V. og Frederik IV. efter Haanden søgte at begrænse Vornedskabets geografiske Raaderum. Men fra Stavnsbaandet kunde en Frigjørelse ikke saaledes finde Sted. Johan Hartvig Ernst Bernstorf kunde gjøre Bønderne paa Bernstorf Gods til Arvefæstere, give dem Hoverifrihed og Tiendefrihed, og Enkedronning Sofie Magdalene kunde ligeledes forvandle sine Bønder paa Hørsholm Gods til Arvefæstere, men ingen af disse Herskaber kunde fritage Bønderne for Stavnsbaandet21.

Saaledes vil De se, at fra nu af kommer Regjeringen til at staa direkte og enemægtig over for Spørgsmaalet om Frigjørelsen. Kong Christian IV. var bleven hindret i at ophæve Vornedskabet, fordi saa mange Adelsmænd modsatte sig det. Enevoldsmagten havde givet Kongerne frie Hænder, og Frederik IV. havde frigjort Bonden. Christian VI. og hans Søn lagde med egne Hænder nye Baand, og de følgende Konger vare eneraadige over, om disse Baand skulde bevares. Vi skulle i en følgende

Time undersøge, hvorledes Regjeringen stillede sig til Tankerne om en Frigjørelse.

Endnu kunde jeg dog ønske at berøre et Punkt til Belysning af Ufriheden blandt Bønderne. Jeg gjorde i et tidligere Foredrag opmærksom paa, hvorledes Bønderne selv i vort Aarhundrede have kaldt sig Trælbønder til en eller anden Gaard. „Hoveribønderne betegnede sig selv med tankeløs Ligegyldighed som Trælleu, sijger Laurids Engelstoft*2. Jeg véd dog ikke ret, om det kan kaldes tankeløst at anvende paa sig en Betegnelse, som har Aarhundreders Hævd og som Almuesmandens Sprogbrug fuldkommen hjemler, medens derimod alene de Udenforstaaende, de oplyste og studerede Samfundsklasser tankeløst have misforstaaet Bondens Sprog som om Træl var det samme som Ufri eller Slave. Derimod kan man med Grund tale om Tankeløshed, naar Bønderne i senere Aarhundreder stundom betegnede sig som Livegne. For det første benyttede de her et Udtryk, som ikke er dansk, men oversat fra Tydsk, og som aldrig har slaaet Rod i almindelig dansk Tale, og dernæst overførte de paa dansk Grund et Begreb, som aldrig har existeret i Danmark. Langt hyppigere end hos Bønderne vil man dog finde Livegenskab brugt af andre Stænder, som paa den mest tankeløse Maade derved gav den Opfattelse Næring, at en vorned eller en stavnsbunden Bonde kunde stilles paa lige Fod med en Livegen. Ved denne Misforstaaelse skal jeg til Slutning dvæle.

Livegenskab er i Tydskland og nogle andre Lande Betegnelsen for en Retstilstand af meget forskjellig Art, idet man nemlig tager Ordet i en strængere og en snævrere Betydning. Jeg skal nu ved denne Sammenligning alene tage Hensyn til den mildere Grad af Liv-

egenskabet, hvis sædvanlige Navn er Börigkeit. Man vil da let se, at dette griber ganske anderledes ind i Bondens Levevis og Virkemaade. For det Første gjør Fødslen baade Mænd og Kvinder til Livegne, og Ægteskab med en livegen Mand medfører, at ogsaa Hustruen bliver livegen — medens i Danmark hverken Vornedskab eller Stavnsbaand angik Kvinder og Ægteskabet ikke medførte nogen Forandring i Kvindens Stilling. Naar Ægteskabets Pligter ophørte med Mandens Død, bandt intet Baand Hustruen til Stavnen, og hun kunde flytte, hvorhen hun vilde. En livegen Bonde kunde ikke uden sin Husbonds Tilladelse forlade dennes Stavn, men den danske Vornede havde kun den Pligt at skulle overtage en ledig Gaard paa Godset; inden den Tid var han ofte uden sin Husbonds Tilladelse draget andetsteds hen. Med Stavnsbaandets Indførelse 1733 opstod dette Baand paany og i en langt strammere Skikkelse. Foreløbig varede det dog kun 20—30 Aar af Bondens Liv, men fra Aaret 1746 blev Pligten omtrent livsvarig og indeholdt de to Bud: i en vis Tid at skulle tjene som Soldat og derefter eventuelt at skulle overtage en Gaard.

De Livegnes Børn kunde fremdeles ikke vælge-nogen anden Levevej end den, hvortil de vare fødte — men i Danmark gik i alt Fald fra Christian V.'s Tid enhver Ret over den Bonde, som studerede, tabt, og Kjøbstæderne havde i det Mindste i enkelte Tidsrum en Ret til at beholde Bønder, som vare blevne Borgere. Ingen Livegen, Mand eller Kvinde, kunde indgaa Ægteskab uden sin Herres Tilladelse, og de maatte betale en Afgift for at faa denne, medens en saadan Beføjelse for Herskabet aldeles ikke kjendtes her i Landet. Den Livegne kunde tugtes og revses paa sin Krop, hvorimod den Vornedes eller Stavnsbundnes Herre ingen Ret havde i saa Henseende. Kun ved Forsømmelse ved Hovarbejdet kunde legemlig Tugtelse anvendes, men det er dog først

i Ufrihedens sidste Hundredaar, at vi her høre Tale om legemlig Straf. Den Livegne var forpligtet til at yde forskjellige Slags Afgifter og Tjenester, hvad der hos os alene kunde være medført af Besiddelse og Brug af Jord eller Huse. En Livegen var næppe nogen Sinde Ejer af Jord, medens hos os Vornede og Stavnsbundne meget vel kunde være Selvejere. Jeg skal endnu kun tilføje, at i de Lande, hvor Livegenskabet antog noget strængere Karakter, kunde den Livegne end ikke erhverve Formue for sig selv, og ikke heller tage Bestemmelse om sine Efterladenskaber, da i alt Fald en Del deraf var hans Herres83.

Saaledes vil det ses, at Livegenskabet indeholder et langt strængere, langt mere snærende Baand end den danske Ufrihed, at det gjør Bonden fuldkommen umyndig og lænker ham om Haand og Fod, medens Bondekarlen i Danmark, uagtet al den Tvang, som paalagdes ham, havde Handlefrihed og Selvbestemmelse i en Mængde af Livets Forhold. Det volder derfor kun Vildfarelse og uretfærdig Bedømmelse, naar man betegner den danske Bonde som Livegen.

Sjette Foredrag.

De tunge Tider.

Jeg skal idag tale om de sørgelige Tider. Jeg vil fuldt vel kunne forstaa, om mine Tilhørere efter Alt hvad jeg har udviklet i de tidligere Foredrag vilde spørge: men naar begynder da egentlig Bøndernes Underkuelses-tid? Vi have set, hvor uheldigt mange Retsforhold have udviklet sig, men paa den anden Side have vi havt Lejlighed til at iagttage, hvorledes Bønderne ogsaa paa deres Side have vundet Rettigheder og Fordele over Husbonden og at de ældre Skildringer af Bondestandens Forhold og Vilkaar i Tidsrummet inden Enevælden vare malede med overdreven Anvendelse af mørke Skygger og med Forglemmelse af mange lyse Sider. Flere af de Forhold, som man havde peget paa, viste kun, at der i Samfundet fandtes Rige og Fattige, i hvilken Henseende Udviklingen lige til vore Dage ikke er skredet mange Skridt frem.

Middelalderen var gaaet til Ende, uden at Bonden var bleven underkuet; selv Vornedskabet over Bønderne

indenfor det sjællandske Lovomraade skabte paa ingen Maade ulykkelige, nedbøjede eller trællesindede Bønder, saaledes som vi paa mange Maader have havt Lejlighed

til at se. Bondestanden besad endnu paa Christian IIIs og Frederik Iis Tid Djærvhed og stærk Selvbevidsthed, og dens økonomiske Stilling var forholdsvis god. En vis Velstand udmærkede endnu Standen, og disse gode Kaar holdt sig i alt Fald indtil Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen. Krigen i Aarene 1625—29 førte en Del Tilbagegang i de økonomiske Forhold med sig og ligesaa Krigsaarene 1643—45, i hvilke Jylland haardt maatte lide under de fjendtlige Hæres Hærgen og Brænden. De øde Gaardes Tal havde stadig været betydeligt, og Kvæget vandrede paa mangfoldige Marker, som burde have ydet Korn; men Herremanden vovede ikke at sætte en Kapital ind paa at gjenopbygge Gaarden og at udruste Fæsteren med det Fornødne. Hovedgaardens Drift var for ham det nødvendigste, og Fæstegaardenes Avl maatte passe sig selv.

Imidlertid blev ved de sidste Krige Antallet af ubesatte Ejendomme i betydelig Grad forøget. Da kom den letsindigen begyndte Krig med Karl Gustav, hvorved alvorlig Nød strømmede ind over Landet; saa godt som alle Provinser laa under Fjendehaand, og de hjælpende Venner viste sig ikke paa nogen Maade skaansommere mod Bonden. Hvor slemt Svenskerne end havde pint, vare de tydske og polske Hjælpetropper dog værre1. Fra den Tid af begynde Stjernerne at slukkes over Bondestanden.

Imidlertid er vort Lands Jordbund saa rig og frugtbar, at den mærkelig hurtigt læger og fjerner finantsiel Nød og bøder paa økonomisk Forfald. Aarene 1680—90 vare vel endnu trange, men i de ti Aar før og de ti Aar efter 1700 var Landets økonomiske Tilstand i det Hele god og Bondestanden ogsaa paa Fode2. Vi have flere Beretninger af Fremmede, som paa disse Tider rejse her i Landet og som omtale dets Frugtbarhed og Bøndernes gode Vilkaar. Saaledes skriver en paalidelig

Skildrer de Vrigny 1702: „Jeg blev overrasket ved paa Vejen mellem Helsingør og Kjøbenhavn at træffe vel møblerede Bondehuse. Jeg gik ind i nogle af dem, og for ikke at tale om gode Senge og Fjerdyner, som findes allevegne i Danmark, ser man i slige Huse Tapeter, Bænke, dækkede med gode Puder eller Madratser, smukke Skabe, Malerier, Fajance i Mængde og under Tiden endog Uhre. De franske Bønder ere rene Tiggere i Sammenligning med dem*. Sjælland forekommer ham vel dyrket og frugtbar, men især er han henrykt over Fyens smilende og rige Natur og Jordbund8.

Vi træffe den samme lyse Skildring i andre Beretninger, og statistiske Oplysninger og danske Forfatteres Meddelelser stemme tidt overens dermed. Imidlertid maa Billedet i det Hele tegnes noget mørkere, og der var ingen ret Soliditet i Formuevilkaarene. Det maa imidlertid bemærkes, at her lige saa meget er Tale om Proprietærerne og Godsejerne som om Bønderne. Mangfoldige Familier maatte opgive deres gamle Slægtejendomme paa Grund af „øde Gods" og de store Skatterestancer. Regjeringen havde paa en ejendommelig Maade knyttet Proprietærernes Velfærd sammen med Bøndernes, idet Christian V paalagde Besiddere af adelige Sædegaarde, senere ogsaa Godsejere paa over 200 Tdr. Hartkorn, Ansvaret for deres Bønders Skatter. Den Fordel, som han til Gjengjæld tillagde Herskabet, at det skulde være skattefrit for Hovedgaardstaxten, blev i Virkeligheden gjort tvivlsom ved den alvorlige Cautionsforpligtelse, som det saaledes til Gjengjæld paatog sig. Regjeringen havde tilsigtet at knytte Herskab og Bønder saa nøje sammen som muligt, vei ogsaa for at tvinge Proprietærerne til at gjøre Alt for at holde Bønderne ved Magt. Den simple Følge af, at der kom øde Gaarde paa Godset, vilde nemlig blive en Afgang i Godsejernes Indtægt og

i det Hoveri, som kunde ydes, medens han lige fuldt maatte betale Skatterne af de forladte Gaarde4.

Der foreligger mange Vidnesbyrd om hvor haardt de store Besiddere ofte kjæmpede for at holde sig oven Vande. Da Spørgsmaalet om Vornedskabets Ophævelse er fremme 1701, udtaler saaledes Gehejmeraad Otto Krabbe sig meget mørkt om de sjællandske Godsejeres Forhold5, og han paastaar, at egentlig kun saadanne, som tillige havde Embedsstillinger og derved betydelige Indtægter til Rygstød, kunde slaa sig igjennem. Han vægrer sig

imod, at slet Økonomi skulde være den Grund, som satte de andre Proprietærer tilbage. Nej, „de kan for Fattigdom ikke forstrække heller hjælpe selv deres Gods som vi andre. Jeg vil tage mig selv til Exempel, at, Gud straffe mig, om jeg ikke haver i nogle og hvert Aar ladet ligge usolgt over 1000 Tønder Korn til mine Bønders Sæd og Sommerføde, item udlagt det Meste af April og Juli Kvartal Skatter. Hvorledes kan en fattig Proprietær heller Enke gjøre det?*. — Saa meget er vist, at det paa Frederik IVs Tid er vanskelige Tider ogsaa for de store Besiddere, og at Jorderne vare sunkne i Værdi under den Pris, som de havde havt før Suverænitetens Indførelse. Den fejlagtige Ordning af det hele Godsforhold og af alt Landbrug hævnede sig paa alle de agerdyrkende Klasser og skabte ingenlunde en rig Godsejerstand samtidig med at Bønderne bleve fattige.

Og dog blev Tilstanden værre paa Christian Vis og Frederik Vs Tid. Jeg har tidligere paavist, i hvilken Grad Lovbudene paa disse Tider ere prægede af at sørge for Godsejernes Interesser, saaledes bl. A. ved deres Bestræbelser for at skaffe den fornødne Arbejdskraft til at drive store Godser og ved at tvinge Bønderne til at feste Gaarde. Men dette var en Følge af at Proprietærerne vare blevne de Mellemmænd, gjennem hvilke Regjeringen fik sine vigtigste Indkomster, og dem maatte106

den derfor paa alle Maader begunstige. Ingen fandt paa gjennem Opgivelse af hele dette kunstige System og gjennem Løsning af de uendelige mange, men helt indfiltrede Baand at komme ind paa nye Veje. Naar til øvrig Ulykke endvidere kom, at Kvægpesten i et Par Aartier hærgede Landet og bortrev nogle Millioner Stykker Kvæg, vil man kunne forstaa, hvor haarde Tider Landbruget havde at kjæmpe med6. Den midterste Trediedel af det 18de Aarhundrede er især de sorte Tiders Centrum, lige uheldig for Herskaberne som ulykkelig for Bønderne. —

Hellere end at fortsætte videre i denne Skildring af hvor mørkt og hvor tungt Alting var blevet, vil jeg gaa over til en Undersøgelse af, hvilke forskjellige Forhold det da var, der havde frembragt det store Tryk, som forvoldte Bondens Nedgang i Velstand som ogsaa i Frihed, og som bragte slette Formuevilkaar for ham som for hans Herskab og Landet.

Det er en almindeligere Kjendsgjerning, at Ondt sjældent er ondt fra Fødslen af, hvorimod en god Spire oftest er voxet vrangt. Hvad der i de gamle Omgivelser var godt, kan meget vel i de nye blive fordærveligt. Saaledes siger Tocqueville ogsaa om Tilstanden i Frankrig i forrige Aarhundrede inden Revolutionen, at man ved at afskaffe en Del af Middelalderens Institutioner kun havde gjort de tilbageblivende hundrede Gange mere hadefulde7.

Det gamle Godsforhold havde en patriarkalsk Karakter. Jeg véd meget vel, i hvilken Grad Ordet patriarkalsk i Nutiden er ilde set, fordi det minder om Tider, da man endnu gik i Ledebaand. Men i hvert Fald er det let at vise, hvorledes Oprivningen af det gamle Forhold mellem Herskab og Bønder, saaledes som det foregik i Løbet af det 17de Aarhundrede, var en af Aarsagerne til Forværringen.Forskjellige Aarsager til Bondestaudens Tilbagegang. 107

Dér, hvor de garale Familier endnu besad det Gods, som deres Forfædre havde ejet, havde det sædvanlig endnu ikke Nød. Et Samliv gjennem flere Slægtled skaber en naturlig Sammenhøren. Minderne om hvad Herskab og Bønder i Fællesskab havde gjennemgaaet i kritiske Tider eller om hvad gode Tider havde bragt begge i Hænderne, sammenknyttede naturligen Herregaardenes og Bondehusenes Befolkning. „Vei sandt, at Adelen trykker Bønderne noget — skriver den svenske Resident Magnus Durell i Begyndelsen af Frederik IIIs Regjering — men den forsvarer dem ogsaa i andre Fald8*.

Det lyder da ogsaa som et almindeligt Ord, at saa længe den gamle Adel endnu havde sine Ejendomme, var Forholdet endnu godt — saaledes var det i Hertugdømmerne •' og saaledes i Kongeriget10. Men den gamle danske Adel forspildte sit gode Rygte paa Christian IVs og hans Søns Tid, og Straffen var bleven haard 1660. Adelen havde baaret sig uklogt ad, men end mere uforstandigt var det, at den ikke efter at Arveregjeringen var indført, bøjede sig for de nye Tiders Krav og søgte at hævde sig en social Stilling i Lighed med den, som den tidligere havde havt. Adelsmændene havde lidt frygteligt under Svenskekrigen, mange maatte gaa fra Gaard og

Gods og andre vare paa Fallitens Rand. Regeringen kunde have hjulpet og vilde sikkert ogsaa have gjort det, saafremt Adelen havde tyet til den. Vi have Vidnesbyrd om at Frederik III og Christian V ikke vare utilbøjelige til at anvende Folk af den gamle Adel i høje civile Embedsstillinger, men der viste sig stadig hos denne en vis Uvillie mod det nye Regimente, og Adelens Kjølighed blev da taget for en skjult Hang til Opposition.

Da Christian V oprettede en ny Adel, holdt de gamle Slægter sig tilbage fra at søge Optagelse deri, og Nogle afslog endog ligefrem at lade sig gjøre til Grever, hvilket yderligere ansporede Kongerne til at lade den108

gamle Adel i Stikken og til at anse den for mistænkelig. Netop paa en Tid, da økonomisk og social Støtte var saa højst fornøden, kom de gamle Slægters Adel til at savne den; derfor tabte disse stadig mere og mere Fodfæste og forsvandt umærkelig. 1704 skriver Biskop Bircherod i sin Dagbog, at i Vendsyssel, der fordum fremfor nogen anden lige stor Provins havde været opfyldt med den gamle, danske Noblesse, fandtes nu næsten ikke en eneste Herregaard mere besat med sine forrige Arvesidderes Afkom11.

Saaledes kom i Løbet af det 17de Aarhundrede mange nye Herrer til at staa overfor Bonden. Det skal ingenlunde paastaas, at den gamle Adel ubetinget repræsenterede det milde Godsregimente, thi ogsaa blandt dens Medlemmer fandtes haarde Herskaber, lige som der paa den anden Side kunde være fortrinlige og velvillige Godsejere blandt de nye Erhververe12. Imidlertid var allerede den hyppige Skiften af Ejer betænkelig for Bonden, og ét Forhold medførte desuden en Forandring af Betydning, nemlig at den nye Adels Mænd tidt ikke residerede paa Godset, men holdt sig nærmere ved Naadens skinnende Sol. Vel blive Tilstandene ikke som i Frankrig, hvor Hoffet og Hovedstaden magnetisk havde trukket Landadelen til sig, men ogsaa i Danmark mærkedes Vigtigheden af at skulle deltage i Hoflivet og Virkningen af at Landet havde faaet en stor Hovedstad.

Under de for Landbruget daarlige Tider var ogsaa mangen Borgerlig, der havde lagt en Del Skillinger til Side, bleven Godsejer. Men en saadan til det højere Stade opsvunget Mand havde ikke de gamle Adeliges Rygstød af en formuende og indflydelsesfuld Familie, hos hvilken han kunde faa den Hjælp, som særlig trykkende Tider gjorde fornøden. Naar Bøndernes Afgifter vare udeblevne og Skatterne skulde udredes, nødsagedes.Bidefogden.

han til mod sin Villie at kræve ubøjeligt, hvad der tilkom ham som Ret, og Bonden maatte yde saa meget, som han paa nogen Maade formaaede og tidt ud over dette ".

Endelig gik Godserne meget ofte over i Forpagteres Hænder — i det sydlige Fyen gaves saaledes i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Godserne stadig i Forpagtning14 — hvad der bragte en ny Mand til Stede paa Godset, som ogsaa skulde leve eller skaffe sig Fordele deraf, men hvis Besiddelse maaske var kortvarig, og hvis Haab om Vinding derfor hurtigt maatte realiseres.

Naar vi her tale om de forskjellige Personer, der stillede sig mellem Herskab og Bonde, da møder os en Skikkelse, som de ældre Tiders Godsforhold ikke kjendte — hin Plageaand, der er bleven som et Symbol for Undertrykkelsestiden, Ridefogden. Han var en Blanding af privat Politimester, Avisbestyrer og Godsforvalter; han var den, som tilsagde Bønderne til at pløje og saa, at harve og at age, som holdt Orden under Hoveriet og som modtog Bøndernes Klager; han skaffede dem Saakorn og Byggehjælp, og han var i det Hele deres Talsmand hos Herskabet. Der lyder ingensinde saa bitre Klager over Herskaberne som dem, der udraabes over Ridefogden. Frænde er Frænde værst, siger Ordsproget, og Ridefogden var af Bondeæt; i sin Iver for Herskabets Fordel har han tidt været en haardere Herre end selve Godsejeren. Ridefogdens Stilling var ingenlunde let, eftersom han baade maatte vise sit naadige Herskab ydmyg Ærbødighed og tillige sætte sig i Respekt hos Bønderne; han var fristet til for Gave og Haandpenge at skaffe Bonden et gunstigt Øre hos Herskabet, og omvendt maatte Herskabet paa Grund af hans Stillings Vigtighed og Ansvar vise ham Tillid. De mange og betydelige Beløb, som gik igjennem hans Hænder, gav110

ham Lejlighed til Pengespekulationer paa egen Haand, til at optræde som Giver af Laan og Forskud, saaledes at snart Bonden, snart Herskabet blev afhængig af ham. Der fandtes vist ærlige Ridefogder, men i det Hele besad Stillingen et ilde Ry15.

Ridefogden var desuden ligesom det levende Minde om den haardeste, den ubehageligste Byrde for Bonden — Hoveriet og Ægterne. Thi Hovedtyngen paa Bonden var dog Hovgjerningen. Jeg har allerede betonet det i mit forrige Foredrag. Omtrent hver eneste Bonde var pligtig til Hoveri og til meget Hoveri og til et Hoveri, hvis Tid og Udstrækning var ubestemt. Dernæst var Maaden, hvorpaa Hoveriet krævedes, nedtrykkende og uværdig.

Hoveriets Voxen i Tidernes Løb var foranlediget ved den stigende Fordring om saadant Arbejde, det vil sige i Forøgelsen af de store Ejendomme.

Middelalderen havde ikke kjendt Godser; det var i alt Fald først i dennes allersidste Periode, at de op-stode. Hovedgaarde var Betegnelsen for Middelalderens største Ejendomme, og de naaede dog næppe synderligt over det dobbelte af en almindelig Bondegaard. Rige Herremænd kunde eje utalligt meget Bondegods, men det var som Regel Strøgods, der enten ikke svarede noget Dagsværk eller kun et meget maadeholdent til den nærmeste Hovedgaard. Imidlertid foregik der i Løbet af Middelalderens senere Aarhundreder en vis Forandring heri, idet man søgte at faa Bondegodset samlet stærkere sammen omkring et Centrum, ja endog overtog Andres her beliggende Bøndergods i Leje, aabenbart især for at kunne benytte det Dagsværk, som Bønderne kunde yde, ved Driften af Hovedgaarden. Samtidig begyndte nemlig Adelen med større Iver og Interesse at drive sin Jord, saa at der opstaar en Klasse af ivrige Avlsbrugere indenfor de højeste Stænder. Krigsvæsenet ophører at inter-
flidefogden.

essere Adelen i samme Grad som forhen, og Kongen faar sin Hær paa andre Maader end ved Udbud af Adelsmændene med deres Følge. Denne Udvikling af Forholdene gaar rask fremad i de følgende Aarhundreder, og det saaledes at selve den Mark, som dreves under Hovedgaarden, stedse voxede.

Man blev altsaa Jordbruger i storartet Maalestok, og da samtidig Fordringen om en intensiv Dyrkning af Jorden stadig steg, tiltog stedse Kravet paa Hoveri. Naar nu hertil kommer, at Staten under det tiltagende Forlangende, der stilledes til det Offentlige om at fremhjælpe allehaande Næringsveje, idelig maatte fordre mere Arbejde af Bonden til Veje, Kjørsier, Havne, Bygninger, Forsendelser o. s. v., vil det forstaas, at Bønderne maatte yde Arbejde i en hidtil ukjendt Udstrækning.

I Udviklingen og den videre Udbredelse af Adelens Storbrug er der næppe nogen som helst Standsning lige til Frigjørelsestiden, og Stampe udtaler saaledes 1759, at der endnu i de hundrede Aar efter Enevældens Indførelse var opstaaet mindst nogle Snese nye Herregaarde 16. Samtidig steg Fæstegodsets Udstrækning, som ogsaa Antallet af de Bønder, af hvilke der krævedes Hoveri.

De ville erindre, at jeg i et tidligere Foredrag har omtalt, at ligesom Landgilden saaledes var ogsaa Hoveriet af bestemt Omfang; nu derimod forudsætter jeg, at det voxede med Godset. Her staa vi ved den store Forandring, som efter Haanden foregaar med Bøndernes Stilling, især i Christian IVs Tidsalder. Det er ofte vanskeligt at sige for det enkelte Gods, naar Hoveri i ubestemt Grad til Godsets Behov er bleven indført; men man kan let anføre lærerige Exempler paa, hvor forandret Opfattelsen er bleven.

Karakteristisk er saaledes en Forhandling og Retstvist, som Bønderne under Hindsgavl Len i Aarene112

1648—49 havde med deres Herskab og som de faa afgjort ved Kommissariers og ved Kong Frederiks Dom. Bønderne følte sig besværede af Lensmanden Klaus Sehested med Arbejde, Ægt og Hugning langt videre end i tidligere Lensmænds Tid. Paa deres Klage svarer Lensmanden meget frejdig, at Avlen er bleven forbedret og derfor har Hoveriet maattet forøges. Han oplyser, at allerede paa Gregers Krabbes Tid (1627—1639) havde Bønderne vist sig modvillige og ikke villet age mere Møg end Jordebogen formelder, hvorfor de bleve tiltalte

ved Retten og dømte fra deres Fæste og jordegne Bønder fra deres Husbondhold. Da paa samme Lensmands Tid Ugedagstjenerne havde beklaget sig over, at Avlen skulde være meget forbedret, saa at de ikke kunde overkomme det, uden at deres Medtjenere i Lenet hjalp dem med Høbjærgning, Pløjning, Harvning eller i andre Maader, erhvervede Lensmanden 1632 af Kongen et Brev, hvorved det paalagdes ham at fordele Arbejdet ligeligt mellem alle, og denne Befaling fornyede Frederik III 1648. Dommen kommer da saaledes til at gaa Bønderne imod, og de maa gjøre Afbigt for deres ugrundede Klage17. Re-gjeringen forstaar det som noget selvfølgeligt, at det Arbejde, for hvilket Slottet har Behov, skulle Bønderne yde.

Man kan netop for det samme Len belyse Modsætningen til hvad der var Ret i tidligere Tider ved at henvise til, hvorledes Bønderne nogle Menncskealdere førend denne Afgjørelse havde vægret sig imod, at en Del til Hindsgavl ydet Arbejde skulde skrive sig fra andet end frivillig Overenskomst. Kronens Tjenere lod nemlig 1564 optage et Tingsvidne om, at alle de nye Grøfter og Gjærder, som Lensmanden Christoffer Lindenov havde ladet oprense, havde Bønderne efter hans egen Forklaring gjort „efter hans Bøn som en Hjælp*. „Nogle af dem laante ham et Høstbud ogHoveriet voxer.

Somme vilde ikke, fordi de ikke vilde gaa fra deres sædvanlige Arbejde, som de havde gjort af Arilds Tid, og bekjendte, at de ej vare ham det pligtige18.*

Fra mange andre Ejendomme faa vi samme Oplysning om, at Hoveriet er bleven ubestemt i sin Art som i sit Omfang.

Var nu ikke dette en haandgribelig Uret, som saaledes efter Haanden havde indsneget sig? Jo, ganske sikkert. Saafremt det virkelig i det 16de Aarhundrede var gjældende Ret, saaledes som jo flere Domme havde udtalt, at Bonden kun skulde yde det Arbejde, som var Brug af Arilds Tid eller sædvanligt paa Godset eller dér i Egnen, da kan det ikke ses, hvad der senere skulde have forandret Bøndernes Stilling. Men desværre var det vist ikke i ældre Tider netop altid nøje fastslaaet, hvor meget Arbejde der skulde ydes, eller der fandtes ved Siden af den bestemt afmaalte Hovgjerning ogsaa Arbejder af mere ubestemt Omfang, hvorhos Arbejde, som jeg tidligere har omtalt, ofte med Vanskelighed lader sig sikkert afmaale — Alt dette kunde bevirke Tvivl. Ligesaa har det været et farligt Forhold for Bonden, at Arbejder og Ægter for Statens Tarv vare ubegrænsede og maatte svares efter hvad der var Trang til, idet en Sammenblanding af hvad Avlen paa Lensmandens Gaard og hvad Staten havde fornøden, let kunde indtræde. Endelig var Ulykken den, at Forholdet mellem Herskab og Bonde i mange Henseender havde tabt sine skarpt udprægede juridiske Grænser.

Dette var blandt Andet en Følge af, at Husbonden paa ét Punkt idelig maatte gjøre Afslag i sin Ret, nemlig med Hensyn til Landgilden. Uagtet en Gaard kunde være ude af Stand til at yde et saa stort Landgilde som den, den stod for i Jordebogen, blandt Andet fordi der nu paahvilede Bonden et fortærende Hoveri, vilde Her-

skabet dog ikke skride til en endelig Nedsættelse af Afgiften i Jordebogen, fordi Ejendommens Værd i Handel og Vandel vilde synke derved. Saaledes lod man sig da nøje med et Afslag for det enkelte Aar, hvilket imidlertid kunde gjentage sig en hel Aarrække igjennem. Paa Hoveriet gjorde man derimod ikke Afslag. Bondens Loft og Lade kunde være lige saa tomme som hans Pengepung, men hans Arbejdskraft var en uudtømmelig Kapitalbeholdning, som Herskabet ikke undlod at lænse til sidste Mulighed. Man havde ikke Øje for, i hvilken Grad man tærede paa Bondens egen Avl og standsede al mulig Fremgang i hans Gaards Bedrift. Naar han til ubestemt Tid skulde være rede til at tjene Herskabet, kunde det aldrig lykkes ham selv at benytte det gode Øjeblik til Høst eller Engslet, og om han skulde faa Lønnen for sit Slid paa egen Ager, maatte blive et Lykketræf. I Dagevis kunde han eller hans Karl være borte fra Gaarden paa de uendelige Ægter, som udpinte hans Heste og gav Anledning til Drik og Svir. Englænderen Molesworth, der paa Christian Vs Tid giver et saa mørkt Billede af de sjællandske Bønders Forfatning, nævner da ogsaa Ægterne som den tungeste af de Byrder, der paahvilede Bonden.

Vi læse i anden Mose Bogs første Kapitel: „og Ægypterne kom Israels Børn til at trælle strængeligen, og de gjorde dem deres Levned bedsk med haard Trældom i Ler og Tegl og med alle Haande Trældom paa Marken; i al deres Trældom, i hvilken de tjente, maatte de trælle strængeligenu. Det er over denne ægyptiske Tynge, at Bønderne 1660 udstødte det dybe Suk om hvorledes „de og deres Formænd saa haardelig med Hoveri og Trældom vare af Adelen belastede, fast lige som Israels Børn under Ægyptens Trældom*. Og dette betegnende Udtryk møder os ogsaa andensteds; saaledes befales det i Preussen paa Frederik Iis Tid, at Godsejerne ikke maaHoveriet voxer.

besvære Bønderne med ægyptisk Hoveri og saa at sige suge Blodet af dem11'.

Men dernæst var det sørgelige den uværdige Maade, hvorpaa Bondens Arbejde blev krævet og fremtvunget Det er forunderligt, hvilken Forskjel der kan være i den Maade og Tone, hvormed et Arbejde udrettes. Fordomsfrie Iagttagere af Hoveriets sidste Tider ved Begyndelsen af dette Aarhundrede, da alle de værste Sider af Hoveriet vare skaarne bort og da der ved frivillige Kontrakter var gjort bestemt Forening om dets Størrelse, have udtalt, at Hoveriet da ingenlunde var nogen trykkende Byrde, men tværtimod skabte en lige saa rask og vakker Arbejdsklasse, som det for et Hundredaar siden under Ridefogdens Pidsk havde uddannet en doven og drikfældig Bondestand. Men nu krævedes jo ogsaa kun Arbejdet gjort, hvorefter Hovfolket havde Frihed til at more sig, synge, danse eller hvad det vilde; og under Arbejdet havde man ikke Ridefogdens Pidsk eller Træhest og personlig Revselse at frygte20. I forrige Tider vare derimod Unge saa vei som Ældre og sædvanligvis Mændr som havde egen Familie og egen Husstand, blevne undergivne en Myndighed og Behandling, som højst kunde forsvares lige over for et Tyende eller en Tjenestedreng.

Og det var netop Sagen. Bonden var efter den ældreOrdning efterHaanden bleven etTyende21. Man vogte sig nu vel for at tro, at jeg skulde udtale, at Tyendestanden ikke skulde være en hæderlig og endog lykkelig Stand. Her tales imidlertid om Tyendet som dets Stilling var paa de Tider, stærkt undergivet Husbondens Myndighed, hørigt og lydigt, bøjet under hans Magt til personlig at revse det. Tyendestillingen er dernæst jo nærmest beregnet paa Ugifte, og den vil i sjældnere Tilfælde kunne bestaa med egen Husholdning, egen Tjenerstand og egen Gjerning. Den hoveripligtige Bonde — det vil sige den største Del af Landets

Bønder — var derimod, samtidig med at han havde egen Husstand og egen Drift, kun et Tyende i Forhold til sin Husbonde. Ligesom Tyendet altid maa staa til dets Herres Tjeneste, saaledes skulde Bonden saa at sige stadig være til Disposition for Herskabet. Tyendet er dernæst umyndigt, det handler kun efter Ordre. Derved er nu angivet et Forhold, som netop er saa betegnende for Bondens Stilling, den Umyndighed, hvori han var hensunken og som ikke kunde andet end sløve hans tidligere Virkelyst. Jeg har omtalt det smukke Selvstyre, som herskede i Landsbykommunen og som vedblev at bestaa helt op i Enevældetiden, indtil Udskiftningen af Bymarken borttog det væsentligste Grundlag derfor, nemlig Fællesskabet om Byens Jorder. Men Regjeringens og Autoriteternes Lyst til at være Formynder kom dog efter 1660 ogsaa paa dette Omraade til at vise sig stærkere, saaledes at paa Fortrykkelsestiden Stadfæstelse af Vedtægterne og Regulering af deres Indhold blev gjort mere fornøden og Overholdelsen af dem blev nøjere paaset, samtidig med at der naturligvis ikke blev givet Opfordring til ny Uddannelse af saadant Selvstyre.

Et Tyende var dernæst Hustugt undergivet; det kunde straffes paa Kroppen og uden Rettergang efter Husbondens Bud. Med Hovbønderne forholdt det sig paa samme Maade i alt Fald fra Enevældens Tid. Efter Husbondens eller hans Ridefogeds Bestemmelse kunde den ulydige eller forsømmelige Hovbonde sættes i Halsjern, i Fængsel eller paa Træhesten — hvilken sidste Strafart holdt sit Indtog her i Landet som militært Tugtemiddel, men efter 1660 ogsaa anvendtes paa Herregaardene — og det almindelige Tilsyn med Fæstebønder og deres Opførsel, som Lovgivningen nu paabød Herskaberne, gav dem paa mange Maader Adgang og Ret til at straffe Bonden

vilkaarligt. Saaledes kunde Husbonden afgive den dovne og til Fylderi hengivne BondeBonden bliver Herremandens Tyende. 117

til Arbejde paa Bremerholm paa et Aar; dog skulde Amtmanden først attestere, at Bonden havde de angivne Mangler. De saakaldte Tugthuse — hvorved der dog kun menes, hvad vi nu kalde Arbejdsanstalter — gjorde paa samme Maade Tjeneste som Hjælpemidler ved Herskabernes Politimyndighed; uden Lovmaal eller Dom kunde Husbonden heri indsætte forsømmelige Bønder og Tjenestefolk, ligesom ogsaa de Karle, der ikke vare skikkede til at overtage en Gaard eller til at være Soldater2-. Endelig var Bonden et Tyende uden Ret til at opsige sin Tjeneste og til at forlade et ondt Herskab, idet Stavnsbaand og Fæstekontrakt i Reglen vilde tvinge ham til at forblive paa samme Sted.

Men der var mange andre Ulemper og ulykkelige Regler, som nedtyngede Bonden. Saaledes skulde Bonden jo holde sin Gaard ved Hævd og Bygning, men Forudsætningen maatte da ogsaa være, at han havde modtaget Gaarden i forsvarlig Stand. Dette var i mangfoldige Tilfælde ikke sket, og Bønderne vare uforsigtige nok til ikke ved optaget Syn at sikre sig Vidnesbyrdet herom, saaledes at der kunde komme til at paahvile dem byrdefulde Pligter bl. A« naar Gaarden igjen skulde afleveres. Da nu tillige den Praxis havde indsneget sig, Skjøndt ikke billiget af Loven, at en Proprietær, som mente, at Bonden havde overtraadt sin Fæstepligt; kunde uden Lovmaal og Dom skride ind imod ham, lade hans Løsøre vurdere for heraf at faa Erstatning for det Forsømte, og endelig udsætte Bonden af Gaarden, vil man se, at megen Vilkaarlighed saaledes kunde komme til at raade. Paa Skiftet efter Bonden optraadte endvidere Proprietæren som Skifteforvalter, Skjøndt han jo ogsaa var Fordringshaver i Boet og saaledes ikke kunde formenes at ville give en retfærdig Kjendeise. Skatterne vare trykkende, og Tiendens Ydelse i Kjærven gjorde Bondens Høsttid tidt afhængig af Tiendetagerens Forgodtbefindende; ogsaa118

Sjette Foredrag.

foranledigede den hyppige Tvistigheder og paalagde Bonden en besværlig Transport af Tiendekornet. Kongens og Adelens Jagtprivilegier indgav idelig Bonden Bekymring for hans Afgrøde, som Dyrene afaad og hvis beskyttende Hegn de nedbrød.

Hvad selve Avlingen angaar, indeholdt som bekjendt det bestaaende Markfællesskab en Hovedskranke for ethvert Fremskridt. Der er ikke mindste Tvivl om, at det i sin Tid har været en rimelig og fornuftig Ordning af Agerbruget, men efter at man havde lært en mere rationel Drift af Jorden, lagde det den alvorligste Hindring i Vejen for enhver individuel Forbedring af Ageren. Bonden maatte pløje og høste som de andre Byfæller, og Arten af hans Avl og Antallet af hans Kvæghøveder var saa godt som givet ved hvad der ellers var Brug i Landsbyen. Dernæst besværliggjorde Jordernes stærkt splittede Beliggenhed ham alt Arbejde23.

Der kan tegnes grumme mørke Billeder af hvor langt Bonden var trykket ned i det forrige Aarhundredes Midte, men man bør dog hovedsagelig give disse Billeder en sjællandsk Baggrund. Selv paa Sjælland fandtes der Godser, hvor Forholdene vare lysere, og rundt om i Landet var der baade Godser og Egne, hvor Bønderne stode sig vel og vare friere og selvstændigere i deres Færd. Dernæst gjælder den foran givne Skildring især Gaardmændene. Man skulde tro, at Forholdet med Hensyn til Husmændene maatte være endnu værre, hvilket imidlertid er en stor Fejltagelse. Thi den tungeste Byrde paa Bonden som Avlsbruger kom mindst til at falde paa Husmanden. Denne skulde nu engang tillige bjærge sig ved at gjøre Arbejde for Løn, og han havde ikke en Avl af Betydning, som kunde lide ved hans Fraværelse paa Hovmarken. Gaardmanden derimod maatte med sine Heste og Vogne drage afsted til Hovning og Kjørsier og lade sine egne Marker skjøtte sig selv. Vi se derforBøndernes Tilstand er langt slettere i andre Lande. 119

tidt Husmænd vægre sig ved at overtage Gaarde, som tilbødes dem, idet de derved kun vilde vinde en tvivlsom Fordel og udsætte sig for stor Risiko24.

Man kan iøvrigt tage selv de mørkeste Skildringer for sig, som man kan finde i Kilderne, og Billederne fra nogle af de mest plagede sjællandske Amter ere bekjendte nok, saa vil man ikke finde noget Sidestykke til den Fortrykthed, under hvilken Bønderne levede i andre Lande. Ved at gaa ned mod Danmarks Sydgrænse mærke vi

strax Forskjellen. Allerede i de nærmeste Egne Nord for Ejderen møde vi Livegenskabet; men det forundrede allerede holstenske Godsejere, naar de kom til Sønderjylland, hvilken Forskjel der var paa de slesvigske Livegne og dem, der levede paa Godserne i Holsten. Disse Livegne kunde træde værdig og statelig op, de drev deres Jorder saa vel, at de ofte erhvervede sig en lille Kapital, de havde kun et maadeholdent Hoveri at udføre, og Herskaberne omgikkes dem med Velvillie. Paa Godserne i Holsten vare derimod de Livegne daarlig klædte, slet nærede og boede i tarvelige Hytter. Paa Grund af de overdrevne Fordringer om Arbejde for Herregaarden bleve deres egne Jorder kun slet dyrkede. Tugt og korporlig Revselse havde sammen med det strænge Arbejde og den uvillige Stemning hos Herskaberne gjort dem til modløse, træge, upaalidelige Væsner, hvis hele Holdning og Optræden bar Præg af deres ufri Stilling, og ligesom deres Ægteskaber vare lidet frugtbare, var Dødeligheden blandt Børnene stor25. Hvor mørk end denne Skildring lyder, er det dog vist, at naar vi gaa ud over Rigets Grænse, kunne vi i mange Lande og Egne træffe en Bondestand, der behandledes end haardere og i Et og Alt havde Trællesind og Trællelader.

Jeg nævnede, at en Rejsende paa Frederik den Fjerdes Tid ved at besøge vore Bønders Boliger erklærede, at i120

Sammenligning med de danske Bønder vare de franske „rene Tiggere". En halv Snes Aar tidligere opholdt Molesworth sig her i Landet og gav en meget mørk Skildring af Bondestandens Forhold, men han udtaler dog, at selv de fattigste Bønder laa med Fjerdyne, vare renlige i deres Klædedragt og ret ofte skiftede Linned. Vi kunne ved mange indenlandske Efterretninger bekræfte den Iagttagelse, som her er gjort, nemlig at Bøndernes materielle Levemaade altid har været forholdsvis god her i Danmark i Sammenligning med Udlandets Bønder26. Der var ikke Tale om, at de danske Bønder boede i saa tarvelige Rønner som dem, med hvilke til Ex. Bønder i flere Egne af Preussen maatte tage til Takke, eller at de gik saa elendig klædte eller levede af saa ussel Føde27. Og selv paa de Tider, da Trykket blev haardest, kan det ikke siges, at Livsmodet knækkedes. Jens Rostgaard, en af de Kommissarier, der havde at gjøre med Udskrivningen til Landmilitsen paa Frederik IVs Tid, erklærer, at de udskrevne Soldater vare „et deres Frihed meget agtende Folk", og kom end denne Frihedsfølelse stærkest frem i Jylland, er det vist, at ogsaa paa Øerne Bonden viste Trods og gjorde Indsigelse baade mod sit Herskab og mod Statens Embedsmænd28. Lige over for offentlige Paabud lagde Bønderne tidt overordentlig Stædighed for Dagen, eller de vægrede sig ved at efterkomme Forlangender af Herskabet, som vare fuldt lovmedholdelige, ja lod det komme til Proces. En levende Protest imod Trykket var dog endnu til Stede hos Befolkningen; ved Flugt, ved Klage, ved Knur, ved Trods viste Bonden, at han endnu havde Modstandslyst.29Syvende Foredrag.

Borgerlig Frihed i Danmark og England i forrige Aarhundrede.

Donde og Borger — hvor mange Tanker knytte sig ikke til disse Ord, der have havt en vexlende Betydning og som afspejle de forskjellige Tiders Anskuelser! Medens i vore Dage enhver af Danmarks Indbyggere, selv Bonden, kalder sig Borger indenfor Samfundet, var i de ældste Tider Enhver, selv Kjøbstadmanden, Bonde i sin Egenskab af Retssubjekt. Denne tiltalende Sprogbrug finde vi i vore gamle Love: „man skal bøde 3 Mark Bonden og 3 Mark Kongen" hedder det i Jydske Lov om de Bøder, der udredes til den Skadelidte og til „det Offentlige" (som vi sige). I den ældste Skaanske Kjøbstadret bruges Bonde som Betegnelse for Kjøbstadmanden (art. 2—4), og i Eriks Sjællandske Lov læse vi: „alle Vegne, hvor Bønder faa 40 Mark, skal Kongen have 40Mark; men Kongen skal hjælpe Bonden først til sin Ret, fordi det var gjort imod ham.a Denne Betegnelsesmaade flyttede med de danske Erobrere over til England og gjenfindes i Knud den Stores Love. Men det synes at være en særlig dansk Talebrug; de norske Love kjende den næppe saa lidt som de islandske eller svenske \122

Hvor forandrede ere ikke Tiderne blevne! Kjøbstæderne vare paa Valdemar Sejrs Tid ingenlunde faa og ikke synderlig færre i Tal end nu om Stunder, men hvor mange Indbyggere fandtes der vel bag deres Mure? For Øjeblikket bor noget over en Fjerdedel af Danmarks Befolkning i Kjøbstæderne, medens paa Valdemar Sejrs Tid sikkert ikke en Tiendedel af Indbyggerne vare Kjøbstadborgere. Vi kunne forstaa, at Borger efter Haanden kunde

blive Betegnelsen for Statsborgeren. Iøvrigt er Danmark jo i denne Henseende ikke gaaet paa egen Haand, det er fulgt i Trit med sydligere Lande.

For Resten er det interressant at se, hvorledes Bonde, hvor meget end Tiderne skifte, stadig i en særlig udpræget Betydning benyttes som Navn paa den mest ansete Jordens Dyrker. Vi træffe saaledes i Rækken af Vidner under et Gavebrev af Ærkebisp Eskil af 1145 Fyrsterne Svend Eriksøn og Knud Magnussøn, derpaa Jarlen Erik, gift med Knud den Helliges Datter Cæcilie, og hans Sønner Karl og Knud, dernæst Bønderne Toke Signesøn, Magnus Saxesøn, Siunde Svendsøn, Karl Aagesøn og flere Andre-. Disse Bønder (bondones) ere aabenbart store Herremænd, saaledes som vi vilde sige, eller Rigmænd — nogle kjende vi andensteds fra — medens de dog bære Bondens Navn. Noget senere, paa Valdemar Sejrs eller hans Sønners Tid, kunde vel endnu en saadan Jordbesidder betegnes som Bonde, men man tænkte da derved nærmest paa hans Stilling som Under-saat eller Retssubjekt i Almindelighed (Jydske Lov II 103, 104: Bondens Landbo eller Bryde). Derimod blev Bonde den almindelige Betegnelse for Selvejeren, som naar det hedder i den saakaldte Fyens Vedtægt 1492, at en Bonde og en Bryde (Fæster) skal i hver Skov være Aasynsmand3. Bonde var altsaa da den uafhængige, selvstændige Jorddyrker, hvor lidt eller hvor meget Jord han end havde; vi have jo set, hvor megen„Bonde" i séregen, hædrende Betydning. 123

Vægt der ved Tildeling af offentlige Hverv lagdes paa at man ejede Jord. Og hvorledes forholder det sig i vore Dage med Benævnelsen Bonde? Ja, paa Øerne har man endnu Betegnelsen Bonde med en særlig udpræget Betydning, idet Gaardmanden og han alene er Bonde. Man taler saaledes om Bønder, Husmænd og Inderster. Det vil altsaa ses, at man nu lægger Vægt paa Driftens Størrelse og paa Dyrkerens økonomiske Stade. Nu er det ligegyldigt, om han er Fæster, Arvefæster eller Selvejer: naar han blot er Gaardmand, er han Bonde (i særlig Forstand)4.

Jeg er blevet ledet ind paa disse Bemærkninger ved den Titel, som jeg har givet mit Foredrag. Jeg har som Æmne valgt at tale om almindelig borgerlig Frihed i England og Danmark, og De vil se, at det ingenlunde er at forlade Bøndernes Historie. Saafremt vi endnu havde den Sprogbrug, som vi kjende fra Valdemartidens Love, da vilde jeg kunne have talt om den almindelige Bondefrihed, og Enhver vilde have set, at jeg derved kun mente det almindelige Maal af Frihed, som tilkom en dansk Undersaat. For at finde en Vægtskaal, paa hvilken vi kunne se, hvor megen Frihed den danske Undersaat besad, vil jeg opfordre Dem til for en Gangs Skyld ikke at stirre ud gjennem Bondegaardens Ruder eller hensynke i Griller over, hvor ufri Luften dog er her i Danmark; jeg vil bede Dem med mig drage af Sted til et andet Land for her at anstille Iagttagelser og Sammenligninger. Vor Rejses Maal bør utvivlsomt være England, eftersom det jo den- Gang var Frihedens lovpriste Fædreland.124

Syvende Foredrag.

I det attende Aarhundredes første Halvdel vaagner den Beundring for Englands Folk, for dets Frihed og Forfatning, som skulde sætte saa store og mærkelige Frugter i de store politiske Bevægelser, som endte Aarhundredet. Det er gjennem nogle af Verdenslitteraturens største Aander, at Bekjendtskabet gjøres. Holberg kom derover i sine omflakkende Ungdomsaar og paavirkedes stærkt af den engelske Aand, han er en ivrig Beundrer af det engelske Folk og bringer ofte den engelske Ytringsfrihed paa Bane under sin store Forfattervirksomhed. Voltaire flygtede til England efter sit uheldige Sammenstød med Ghevalier de Rohan, og omtrent tre Aar opholdt han sig dér i sin Landflygtighed. Han bliver betagen af den engelske Litteratur, som han søger at gjøre bekjendt paa Fastlandet; i sine Skrifter roser han sig ofte af, at han er den første, der har gjort Shakespeare, Milton og Pope bekjendte i Frankrig. Sidst kom Montesquieu derover og begyndte sine Studier af de engelske Love og Tilstande, men ikke før 1748 udkom hans berømte Værk om Lovenes Aand, hvis Ilte Bog indeholdt den epokegjørende Skildring af den engelske Forfatning, foruden at engelske Tilstande paa saa mange andre Steder af Skriftet faa en beundrende Omtale. I praktisk Henseende havde vel dette Skrift den betydeligste Virkning af de Værker, som her ere nævnte, idet det gav et Stød til Reformer, som satte Frugt i den hele Verden.

Naar jeg nu i det Følgende vil søge at belyse den engelske Frihed i forrige Aarhundrede sammenlignet med den danske og norske, da tænker jeg særlig paa Aarhundredets første Halvdel, paa Tiden indtil Holbergs Død (1754)

og Montesquieus Død (1755), eller jeg kunde sige næsten til Voltaires Død (1778). I England begynder en ny og reformerende Tid at dukke frem i den sidste Fjerdedel af Aarhundredet, og i Danmark skifte TingeneHolberg i England.

ogsaa Udseende paa forskjellig Maade i Slutningen af Aarhundredet, især da Bondestandens Frigjørelse indtræder. Dog ere de engelske Reformer endnu kun faa, og først et godt Stykke ind i dette Aarhundrede træffe vi de epokegjørende Omdannelser. Det har forekommet mig oplysende i denne Sammenhæng at gaa ud fra de foran nævnte tre store Aanders Betragtninger over England, og jeg vil derfor begynde med at fortælle om disse Mænds Besøg derovre.

Det var i Begyndelsen af 1706, at Huslæreren i Ghristianssand Ludvig Holberg i Forening med sin Ven Chr. Brix besluttede at foretage en Rejse til England. Efter at være landede i Gravesend gik de to Venner til Oxford, ved hvis Universitet de lode sig indskrive. Men det kneb svært med Pengene, og navnlig blev Brix mager og smal ved den tarvelige Levemaade, som de økonomiske Hensyn gjorde nødvendige. Holbergs Natur var mere egnet for Afholdenhed, saa at hans gode Humør stadig holdt sig oppe; men da til sidst Brix næsten blev menneskesky af Mangel paa Næring, droge de to Ynglinge til London, hvor det lykkedes Brix at rejse Penge. Efter Hjemkomsten til Oxford levede Vennerne endnu en Stund sammen i Herlighed og Glæde, men saa blev Brixs Moder ængstelig, og han fik Ordre om at gaa til London for at stille sig under Tilsyn af den danske Præsi. Holberg stod saaledes ene uden sin norske Ven; men paa engelske Venner manglede det ham ikke. Hans gode Humør og dernæst hans Fløjtespil drog Mange til ham, og han fik Elever i Sprog og Musik; den Tid, der var tilovers, anvendte han paa historiske Studier i Bibliothekerne. Holberg følte sig meget tiltalt af de Oxfordske Studerendes ærbare og christelige Levned; han fremhæver ogsaa deres store Ærbødighed for Øvrigheden og for Lovene. Det gode Forhold vedblev lige til Afrejsen. En Student af Mary-126

Magdalen-Gollege tilbød ham anselige Rejsepenge paa sine Kammeraters Vegne paa den mest beskedne Maade. Holberg troede at burde afslaa det, da han formentlig havde nok; han drog til London, og efter fem Dages Fart var han med et svensk Skib i Helsingør i Foraaret 17085.

Holbergs Opfattelse af det engelske Folk har maaske svinget noget; i det Hele beundrer han det dog og siger i sin Danmarkshistorie, at Landet nu om Stunder er fast det eneste, der er frugtbart paa heroiske Dyder8. Han misunder Englænderne stadig deres Ytringsfrihed og siger, at de engelske Historikere have kun at bestride deres egne Lidenskaber, naar de ville undgaa at forvanske Sandheden. Med en Frimodighed som dog senere bliver Holberg for stærk, kunne de skrive endog direkte mod Troens Artikler. Mest har dog den Frihed forbavset ham, hvormed partikuliere Folk tale og skrive mod Regjeringen og kritisere i bitre Udtryk Anordninger og Foranstaltninger af Regjering og Parlament. Men hvad nytter det og at bruge Magt; de fleste Englændere ville i ingen Ting lade sig tvinge. Erfarenhed lærer ogsaa, at Tvang tjener til Intet uden at forøge deres Frækhed.

Derimod er Holberg ingenlunde en Beundrer af den engelske Forfatning. Han har et skarpt Blik for, at der er meget Tvetydigt ved den saakaldte politiske Frihed i England. Forskjellen mellem en fuldkommen Enevolds-herre og en ved Love indskrænket Konge er fast alene denne, at hvad den første erholder ved Befaling, erholder den sidste ved Forestilling, saa at begge faa deres Villie frem, Skjøndt ikke paa én Maade. En Konge i England kan altid forsikre sig Flerhed i Parlamenterne og saaledes faa, hvad han forlanger. Som Forholdene nu ere, kan Hoffet, som vil gjøre sig ret Umage, faa Valgene til at falde ud som det ønsker. En Konge i EnglandVoltaire i England.

kan, endskjøndt han kun besidder maadelige Kvaliteter, ved visse Reglers Iagtagelse erhverve sig fast en uindskrænket Myndighed.

Først og sidst er dog England for Holberg Modsigelsernes og Modsætningernes Land. „Engellænderne-ere enten

Engle eller Djævle; thi det er en Nation, som aldrig holder Maade i nogen Ting: de, som ere goder ere overmaade gode, og de, som ere onde, ere overmaade onde, saa at baade Dyder og Laster ere hos dem i den allerhøjeste Grad. Thi der er intet Rige, som kan vise Exempler baade paa saa mange heroiske Dyder og~ tillige paa saa mange Forræderier. Undertiden ser manr at Rigets Stænder vover alle Ting for Fædrenelandet, og undertiden at de forraade alle Ting". Saaledes fortjener den engelske Nation „billigen at kaldes baadeden bedste og tillige den værste af alle Nationer*7. —

Man netop som Modsætningernes Land bliver England ogsaa skildret af den berømte franske Forfatter, der 18 Aar efter kom som Flygtning herover. Voltaire har selv givet en Beskrivelse af den første Dag, som han tilbringer i England8, og den er baade interessant og oplysende. „Da jeg gik i Land tæt ved London, var det midt i Vaaren; Himlen var uden Skyer, som paa en af de skjønneste Dage i Sydfrankrig; Luften forfriskedes af en mild Vestenvind, som forøgede Klarheden i Naturen og stemte Sindet til Glæde . . . Jeg standsede nær ved Greenwich ved Themsens Bred. Denne skjønne Flod, som aldrig gaar over sine Bredder, og hvis Strande prydes med Grønt hele Aaret igjennem, var i en Strækning af 6 Mil bedækket med to Rækker Handelsskibe; de havde alle udfoldet deres Sejl for at hædre Kongen og Dronningen, som foretog en Lystfart i en forgyldt Baad. Baade med Musik droge foran dem, og Tusinde af smaa Robaade fulgte efter; hver havde to Rorkarle, der bar en Dragt som fordum vore Pager, med vide

Benklæder og smaa Kapper prydede med en stor Sølvplade paa Skulderen. Der var ikke en af disse Sømænd uden at hans Ansigtstræk, hans Dragt og hans gode Huld bare Vidne om, at han var en fri Mand og levede i Velstand!" Paa den nærliggende store Slette tumlede unge Mænd sig til Hest; selv ridende Damer for yndefuldt hen over det Grønne, og skjønne Kvinder i indiske Shawler gik i Mængde ved Siden af; der var noget Rent i deres hele Fremtræden, lige som ogsaa Livlighed og Tilfredshed gjorde dem alle smukke. Hist henne er der Vædderidt og dér henne Væddeløb til Fods, endogsaa et Løb for Kvinder. Voltaire traf strax paa nogle Handlende, til hvilke han havde Anbefaling, og de sørgede for, at han fik Alt at se. „Jeg troede mig hensat til de olympiske Lege; men Themsens Skjønhed, denne Mængde af Skibe, Londons uhyre Udstrækning, alt dette lod mig rødme over at jeg havde vovet at sammenligne Elis med England. En dansk Kurér, som var ankommet samme Morgen og som lykkeligvis vendte hjem derfra samme Aften, stod ved min Side under Væddeløbene. Jeg saa, hvorledes han følte sig betaget af Glæde og Forbavselse: han troede, at hele Nationen altid var lystig, at alle Kvinder vare skjønne og fulde af Liv, og at Englands Himmel altid var ren og klar, at man ingensinde tænkte paa andet end Fornøjelse, at hver Dag var som den, han nu saa; og han rejste bort uden at blive narret". Voltaire selv gik det derimod anderledes. Endnu samme Aften kom han i Selskab med Damer, der vare alt andet end livlige og elskværdige. Af dem fik han at vide, at det sLt ikke var Beaumonden, der deltog i den Art Forlystelser; de Ryttere, han havde beundret, vare Butikssvende og Skoledrenge, Damerne i de indiske Shawler vare Tjenestepiger eller Kvinder fra Landet. Og næste Morgen træffer han disse Kjøbmænd og Alder-men fra Gaarsdagen i et halvtsmudsigt Kaffehus, som

var daarlig belyst og daarlig betjent; de kjendte ham næppe igjen, saa at han knap nok fik Ja og Nej til Svar paa sine Spørgsmaal. Voltaire maatte næsten antage, at han havde fornærmet dem den foregaaende Dag; paa hans Spørgsmaal om Grunden til at de vare saa triste, svarede de, at det var Østenvinden. Han skyndte sig ud af Kaféen og gik til Hove, fyldt af den smukke franske Fordom, at et Hof altid er muntert. Men her vare alle sørgmodige lige til Hofdamerne. Man talte melankolsk om Østenvinden. „Jeg kom da til at tænke paa min Dansker fra i Gaar. Jeg fristedes til at le ved Tanken om de falske Forestillinger om England, som han bragte med sig hjem. Men Klimaet havde allerede virket paa mig; til Forbavselse for mig selv var jeg ikke i Stand til at le". En berømt Læge ved Hoffet lovede ham langt værre Ting i November og Marts, naar Østenvinden blæste mest udholdende; saa hængte man sig i Dusinvis. Da var alt Humør borte, og selv Dyrene bleve syge og hængte med Hovederne. Man fatter de mest fortvivlede Beslutninger, og det var aldeles faktisk, at der havde blæst en Østenvind, da man halshuggede Carl I og da man afsatte Jacob II.

Foruden disse Modsætninger, som Naturen har skabt, have Englænderne andre, som fødes af Partiernes Lidenskabelighed, og det er dem, som mest vildlede den Fremmede. „Og Alt synes her at modsige hinanden. Hvad der er Sandhed til én Tid, er Løgn til en anden. Spanierne sige om en Mand: „det var en brav Mand igaar*. Det er omtrent paa den Maade, at man bør bedømme Folkene og især Englænderne. Man burde sige: de vare saaledes i det Aar og den Maaned."

Som det ses, er det Modsætningerne, der især forbavse Voltaire. Sin endelige Dom tør han ikke udtale; først og fremmest ser han, at Godt og Ondt her ere til Stede i Blanding. Naturligvis maatte den store Ytrings-

og Skrivefrihed tiltale ham, og han skriver i et Brev 1726: „Det er et Land, hvor man tænker frit og ædelt og ikke lader sig indsnævre af nogen trælagtig Frygt. Hvis jeg fulgte min Tilbøjelighed, vilde jeg slaa mig ned her ene i det Øjemed at lære at tænke*9. Hertil har han dog ikke Formue nok og ikke Sundhed nok. Imidlertid bliver han under sit Ophold stærkt angliseret, og da en Dag paa Londons Gader Pøblen i sit Franskerhad forfulgte ham med Skjældsord og Stenkast, steg han op paa en Afviser og raabte paa Engelsk: „Tapre Englændere, er det ikke Ulykke nok for mig, at jeg ikke er født hos Eder!0, hvad der vakte en saadan Begejstring, at man vilde bære ham paa Skuldrene10. Hans Beundring for England holder sig i hans senere Skrifter; dog er han i nogle Strofer til Friheden, som han skrev 1755, kommen under Vejr med, at man i London stundom sælger Friheden11.

I Marts 1729 forlader Voltaire England. Den sidste Oktober samme Aar begiver Montesquieu, som da var paa en stor Europatur, sig over til England, og han opholder sig indtil April 1731 derovre i Huset hos Lord Ghesterfield. Paa denne Tid har Montesquieu nedskrevet en hel Række Notes sur l'Angleterre, der udgjøre som et Slags Modstykke til hans senere Udtalelser om England i De Vesprit des lois; i Stedet for en Lovtale finder man en skarpt kritiserende Satire. Det hedder saaledes: »Englænderne ere ikke længer værdige til deres Frihed. De sælge den til Kongen, og dersom Kongen gav dem Friheden tilbage, vilde de sælge ham den endnu en Gang." „En Minister har kun den ene Tanke at sejre over sin Modstander i Underhuset, og for at det kan lykkes, vilde han sælge England og al Verdens Riger." „Der er skotske Medlemmer, som kun faa 200 Pund Sterling for deres Stemme, og for den Betaling sælge de den." „For Penge har man her en umaadelig Agtelse,Presning af Matroser.

for Ære og Dyd kun lidt." „Der er ingen Religion i England. Naar Nogen taler om Religion, give de sig Alle til at le.0 Først da Montesquieu er kommen i den tilbørlige Afstand fra Landet i Rum og Tid, først 17 Aar efter faar England den overordentlig varme Omtale, som udmærker Skriftet om Lovenes Aand12.

Med Udgangspunkt fra Fremstillingen hos disse berømte Rejsende vil jeg nu søge at vise, hvorledes det da egentlig forholder sig med den engelske Frihed paa de Tider, og særlig vil jeg stræbe efter at sammenligne de engelske Tilstande med vore hjemlige i Danmark og Norge. Jeg vil paa Forhaand bede bemærket, at Skildringen af de indre Forhold i England er bygget paa de bedste og paalideligste Forfatteres Meddelelser og paa deres overensstemmende Bedømmelse af, hvorledes Tilstanden i Virkeligheden var.

Jeg vil tage mit Udgangspunkt fra en Episode i Voltaires Brev, som jeg hidtil ikke har omtalt. „En Dag, da jeg lod mig ro en Tur paa Themsen, gav en af mine Rorkarle, som saa, at jeg var Franskmand, sig til med stolt Mine at lovprise sit Lands Frihed og svor paa, at han hellere vilde være Baadfører paa Themsen end Ærkebisp i Frankrig. Den næste Dag saa jeg den samme Mand i et Fængsel, jeg gik forbi; han havde Lænker om Foden og strakte Haanden ud gjennem Gittret mod de Forbigaaende. Jeg spurgte ham, om han endnu fremdeles holdt en Ærkebisp i Frankrig i saa lav Pris. Han gjenkjendte mig: „Ak! Herre, det er en afskyelig Regjering. De har presset mig til at gjøre Tjeneste paa et af Kongens Skibe, som skal til Norge. De har revet mig bort fra min Kone og mine Børn og kastet mig i et Fængsel med Lænker om Benene lige til den Dag, da de sejler bort, af Frygt for at jeg skal undfly/ Denne Mands Ulykke og den begaaede, skrigende Uretfærdighed berørte mig paa det mest levende. En Fransk-

mand, som var med mig, tilstod, at han følte en ondskabsfuld Glæde over at se, at Englænderne, som i saa høje Toner bebrejdede os vor Trældom, vare Slaver saa godt som vi. Jeg havde en mere menneskelig Følelse; jeg sørgede over, at der ikke fandtes Frihed mere paa Jorden."

Det maa vel anses for givet, at et Land i yderste Fare kan have Lov til at presse til Krigstjeneste; thi Landets Tilværelse staar over den enkelte Borgers. 1 England har der imidlertid aldrig været gjort saa Stræng en Fordring for at kunne anvende Presning, tværtimod har det fra gammel Tid, og mindst fra Richard Iis Dage, været en gængs Maade at skaffe sig det fornødne Mandskab paa til Flaaden (og stundom ogsaa til Hæren). Ikkun Flaadens Behov afgjorde, om Presning skulde anvendes; i Krigstid var der altid Trang, og England med alle dets Kolonier havde jo i forrige Aarhundrede saa godt som ingen Fredsperiode. Der pressedes endvidere med den største Hensynsløshed og Raahed. Foruden at man fangede og røvede, benyttede man ogsaa at lokke og at narre; man overlistede Folk paa Kroer, og man rev dem bort fra Hjemmet i Nattens Mørke. Folk opsnappedes saa saare de stege i Land paa Kysten, eller man greb dem forinden om Bord paa ankommende Koffardiskibe, der maaske knap beholdt saa mange Folk tilbage, at de kunde naa sikkert i Havn. Soldaterne maatte hjælpe ved Presgangen; de kunde pludselig afspærre hele Landsbyer eller have belejret en Kirke under Gudstjenesten for at udtage sig Sømænd til Flaaden. Ganske vist maatte man kun presse Søfolk, men man saa ikke nøje efter. Disse Landmænd eller disse Læredrenge vare vist skulkende Sømænd i Forklædning, og først om Bord paa Flaaden vilde deres rette Karakter komme frem. Ikke blot Borgerne og Læredrengene i London og de store Byer ved Kysten, men selv Haand-Presning af Matroser.

værkerne i de fjærneste Stæder inde i Landet og Arbejdere i Landsbyerne levede i den største Rædsel for Presgangen. Man væbnede sig mod den som mod en Fjende, der faldt ind i Landet, man slog løs og dræbte for at forsvare sig, man flyede fra Hus og Hjem — men Flaaden var Landets Stolthed og skulde forsynes med Mandskab. Endnu 1770 kunde Lord Chatham udtale: Jeg tror, at enhver Mand, som kjender noget til den engelske Flaade, vil erkjende, at uden Presning er det umuligt at udruste en respektabel Flaade indenfor den Tid, da saadan Udrustning sædvanlig behøves."

Det skete i samme Aar, at en Bryllupscæremoni i St. Olufs Kirke i Southwark afbrødes ved, at Presgangen trængte ind, slog Præsten til Jorden og trak af Sted med Brudgommen. Da en Krig 1777 syntes at skulle bryde ud med Spanien om Besiddelsen af Falklandsøerne, blev en Matros presset, som i sit Hjem efterlod en Hustru paa J9 Aar og to smaa Børn. Medens nu Forsørgeren var borte, blev der gjort Execution i hans Ejendele for en gammel Gjæld, og hans Hustru maatte gaa paa Gaden og tigge. Til sidst drev Nød og Fortvivlelse hende til at stjæle et tarveligt Stykke Lærred fra en Butik. Under Retssagen mod hende blev det bevist, at hun havde levet ærligt og Intet manglet lige til Presgangen kom og rev hendes Mand bort; fra det Øjeblik havde hun ikke en Seng at ligge paa, ingen Mad at give sine Børn, som vare næsten nøgne; i sin Fortvivlelse havde hun næppe vidst, hvad hun gjorde. Men Dommerne dømte, at Butikstyveri straffes med Døden, og hun førtes til Galgen med et diende Barn ved Brystet.

Under den amerikanske Frihedskrig bleve alle tidligere Undtagelser fra Presning hævede, ja det kunde hænde, at en saadan ny Ophævelse blev foreslaaet i et sparsomt besøgt Parlamentsmøde sent paa Aftenen, og at man endnu samme Aften havde indfanget Mange,

hvem der nægtedes Retsmidler efter Habeascorpusloven til at føre deres Klage frem. Under Napoleonskrigene pressedes til en Tjeneste, som kunde vare for Livstid, og først efter 1815 begyndte man at tænke paa Søruller. Disse ere dog ikke blevne indførte, og Presning ikke heller bleven afskaffet, men Regjeringen vil sikkert ikke oftere lade presse. Under Krimkrigen opnaaede man saaledes at faa det tilstrækkelige Antal Frivillige ved at give

høj Løn og gode Tjenestevilkaar. Alle Forfattere, som have omtalt Presningen, have erkjendt, at den indeholder en blodig Uretfærdighed, en voldsom Indskrænkning i den personlige Frihed og en saadan, som er ganske uforstaaelig for Nutidens Standpunkt13.

Hvorledes saa det nu i denne Henseende ud i Danmark og Norge? Have vi ufrie Nordboere kjendt saadanne Grumheder? Ja, naar vi gaa saa langt tilbage som til den Skaanske Krig (1675—79), da finde vi Exempler paa, at der er bleven presset, og ligesaa et Par Gange paa et enkelt Sted under den store nordiske Krig, naar høj Nød var tilstede, saaledes 1715, uden at det fornødne Mandskab dog blev bragt til Veje, saa at man maatte benytte norske Soldater som Matroser. Maaske er Presning bleven anvendt endnu en enkelt Gang, som jeg maatte have overset; vist er det i alt Fald, at disse Tilfælde ere i forrige Aarhundrede rene Undtagelser, og at der ellers anvendtes Hverving og Indrullering. Ved Hverving blev der naturligvis mangen en Gang begaaet en Urigtighed ved List eller Vold, men Sligt var Tilfældet i alle Lande og da ogsaa i England, hvor der hvervedes baade til Hær og Flaade. Hvad Indrulleringen angaar, da havde vi allerede under Niels Juels Bestyrelse af Flaaden faaet et Indrulleringssystem, som dog gik til Grunde under Frederik IV. I Aarene 1739—41 skabtes imidlertid det Indrulleringsværk i Danmark og Norge, der har holdt sig lige til vore Dage.Kjendtes Presning i Danmark? 135

Og i det Hele kom der snart paa den dansk-norske Flaade det smukkeste Forhold til Veje mellem Officerer og Mandskab, saa at man i den brittiske Marine har kunnet undre sig over, at vi saa trygt kunde give vore Matroser Landlov14.

Hvorfor vilde man nu ikke i England indrette sig paa samme Maade, og hvorfor vilde man beholde det uretfærdige og haarde System? Der gjordes virkelig under Kong Vilhelm III et Forsøg paa at skabe en Stok af 30,000 Indrullerede, med store Privilegier for disse; men da Systemet ikke syntes at svare til Formaalet og da det ansaas for at indeholde en Slags Trældom, blev det hævet under Dronning Anna15. Altsaa holder man i England paa den abstrakte Regel om Frihed med disse uhyre Undtagelser, medens vi Danske og Norske have foretrukket den reelle, billige Frihed, hvis Grænser staa at læse i Udskrivningsloven. Et er vist, at de moderne Staters Forfatningslove ikke have godkjendt den engelske abstrakte Frihed; de have hindret en saadan Voldsakt som Presning, men de have paalagt almindelig Værnepligt. Saaledes have vi paa ét Punkt truffet en ganske alvorlig Begrænsning af den personlige Frihed i England. Det kunde hænde den frie Mand, at han pludselig gjordes til Fange for senere at sendes ud paa Havet paa Hans Majestæts Flaade. Og var han endda anklaget for en Forbrydelse, saa kunde han jo paakalde den berømte Habeas-corpus Akt til sin Beskyttelse; men derom vare alle Jurister enige, at denne Lov ikke gjaldt de skyldfri. Den værnede alene dem, som vare skyldige i en Forbrydelse eller dog sigtedes for at have begaaet en saadan 16. Det er nu værdt at undersøge, om ikke Fængslerne i det Hele spillede en stor Rolle i England.

Naar man gik i Londons Gader, kunde det let hænde, at man hørte en lignende Bøn som den, der naaede Voltaires Øren, nemlig den ensformige, klagende An-136

modning fra et Fængselsvindue: „Herre, husk de stakkels, fattige Skyldnere!** Det var Gjældsfanger, der henvendte sig til Godgjørenheden, idet de raslede med en Bøsse paa en Stang, som blev stukket ud af Gittret. Lad os en Gang gaa inden for i et saadant Fængsel for Ex. til de Afdelinger i Newgate, hvor kun Skyldnere hensattes. Hvilken besynderlig Samling af Mennesker findes ikke her? Alle Klasser, alle Pengeulykkens Trin, alle Skyldgrader have her deres Repræsentanter. Her ligge ærlige, men insolvente Debitorer ved Siden af de saakaldte thieving debtors, hvis mærkede Pande eller hudflettede Ryg vidne om, at de vel have afsonet en begaaet Forbrydelse lige over for Øvrigheden, medens de endnu ikke have set sig i Stand til at erstatte den Bestjaalne, hvad han har mistet, hvorfor de paa hans Forlangende holdes indespærrede. Saaledes fyldestgjør Fængslet ikke den Fordring, som Christian V.'s Lov stiller til et Gjælds-fængsel, at det skal være et ærligt Sted. — Men lad os først undersøge det Spørgsmaal, hvor let det var i England at komme i Gjældsfængsel.

Man vil hos engelske Jurister og Historikere finde den mærkeligste Enighed derom, at der vanskelig skal kunne nævnes noget mere skandaløst end den ældre engelske Lovgivning om Kreditors Stilling til Debitor. Dette viser

sig allerede ved Skyldnerens Stilling, forinden der er fældet Dom over ham. Naar Gjælden var forfalden, maatte Debitor vogte paa sin Person; Kreditor kunde lade ham arrestere endog for den ubetydeligste Fordring. Debitor kunde rives bort fra sin Familie paa hvilken som helst Tid af Dagen eller Natten og holdes i Forvaring, indtil der stilledes Borgen, og kunde han ikke stille nogen, vedblev han at være fængslet, indtil Gjælden betaltes. Noget Bevis for Fordringens Rigtighed eller Sandsynlighed var ikke nødvendigt, og naar Fordringshaveren svor paa, at han troede, at Fordringen

var rigtig, kunde den mest hæderlige og solvente Mand kastes i Fængsel. Mangen Gang skete disse Arrestationer kun af Letsindighed og Forfølgelseslyst; i Maaneder kunde saa den ulykkelige Debitor ligge i Fængsel, førend hans Sag kom for, og selv om Fordringens Rigtighed modbevistes, kunde den Fangne ikke faa sin Frihed uden Rettergang, der ofte var bekostelig for en fattig Mand, hvem Fængselstiden allerede havde sat tilbage. 1726 fastsattes det ved Lov, at Arrest før Dom kun kunde finde Sted for Summer over 10 Pund, naar Sagen forfulgtes ved de højere Domstole; først 1779 udvidedes denne Regel til alle Instanser, og endelig afskaffedes 1839 helt Arrest før Dom17.

Den danske og norske Ret kjendte naturligvis ogsaa Arrest paa Person før Dom, men den tillod ordentligvis kun at arrestere Debitor, naar han var uvederhæftig eller foragtede Arresten paa Godset; desuden var der ved Iagttagelse af mange Former og Forsigtighedsregler saasom ved Caution fra Kreditors eller afværgende Cau-tion fra Debitors Side og dernæst ved den foreløbige Procedure for Fogeden sat Bom for al letsindig Fremfærd af en Fordringshaver18.

Den Forfatter, som har skrevet den engelske Forfatnings Historie i nyere Tid paa en saadan Maade, at hans Værk af begge de engelske Partier er erkjendt for at indeholde en retfærdig Bedømmelse, har betegnet den ældre engelske Lovgivning om Arrest efter Dom eller det egentlige Gjældsfængsel som et vildt Barbari. „I Oldtiden tillodes det en Kreditor at gribe sin Debitor og holde ham i Trældom. Det var en grusom Fremgangsmaade, som de mest oplyste Lovgivere have fordømt, men den var fornuftigere og mere menneskelig end Englands Lov. Ved Trældom kunde en Mand arbejde sin Gjæld dækket; ved Fangenskab blev en Tilbagebetaling umulig. En Mand reves bort fra sin Handel

og sit Haandværk og begravedes i et Fangehul: Skyldneren gik til Grunde, men Kreditor blev ikke betalt. Straffen for en ubetalt Gjæld, hvor lille den end var, var Fangenskab for Livstid*19. Og der kunde anføres Exempler i Tusindvis paa, hvor sørgelige og uretfærdige de engelske Tilstande vare. I Aaret 1729 foranledigede en Menneskeven James Oglethorpe en parlamentarisk Undersøgelse over Fleet- og Marshalsea-Fængslerne, hvad der senere udstraktes til de andre Fængsler. Det viste sig da, at Guvernørposten i Fleet kjøbtes; Lord Cla-rendon havde solgt den for 5000 Pund, og Kjøberen havde senere (1728) afstaaet den for samme Sum til en Anden. Indtægterne bestod i Sportler fra de Inde-spaerrede, og naar de ikke betaltes, hævnede Guvernøren sig ved at behandle Fangerne med forfærdelig Brutalitet. De kastedes med Lænker i stinkende Huller, eller de spærredes inde med Syge for Ex. Koppepatienter, eller de pintes med Tommeskruer. Mangen Gjældsfange var visnet ind til en Benrad under disse Lidelser; en Fange var bleven lam og havde * mistet Hukommelsen, flere vare døde o. s. v.

Paa Grund af Overfyldthed, Smuds, utilstrækkelig Ernæring og Mangel paa Bevægelse rasede Fængselsfeberen i de fleste Fængsler og bredte sig herfra ud over Befolkningen, saaledes under det skotske Oprør 1745, da nogle fra Fængslerne Undvegne smittede over 200 Mand af Soldaterne, og fem Aar senere da den rasede saa voldsomt i Newgatefængslet, at ved Retssessionerne to Dommere, Lordmayoren, en Alderman og flere underordnede Embedsmænd døde. Det oplystes 1741, at to Fanger i Marshalseafængslet i Dublin vare omkomne af Mangel paa Alt og at andre vare Hungersnøden nær. Da en stakkels Kvinde engang døde i Devonshirefængslet, fik man at vide, at hun havde siddet 45 Aar i Fangenskab for en Gjæld paa 19 Pund (342 Kroner). Det var

intet Under, at mange Fanger foretrak at lade sig sælge til Arbejde paa Plantagerne i Amerika. I øvrigt er ved den

engelske Skjønlitteratur de engelske Fængslers sørgelige Udseende bleven lige saa vel bekjendt som den engelske Lovgivnings Letsindighed i Retning af at tillade Borgere at berøve andre Borgere Friheden. Læsere af Goldsmiths The vicar of Wakefield — og den er vel en af Verdens mest læste Bøger — ville erindre Forfatterens mærkelige Skildring af den skikkelige Præsts Fængsling, hans Fangetid og de Omgivelser, hvori han her befandt sig. I Begyndelseskapitlerne af Fieldings Roman Amclia gjøre vi et endnu intimere Bekjendtskab med det brogede Liv indenfor Fangemurene og med de besynderlige Fængslinger, og om anden Nød og Uret for de stakkels Fanger kan man læse i Smollets Rodende Random. Fængslernes Kval er ogsaa besunget af Thomson og malet af Hogarth20.

Saa det nu saaledes ud i Danmark og Norge? Visselig ikke. De Beskrivelser vi have af vore Fængsler paa de Tider vidne vel om, hvor lidt de Krav fyldestgjordes, som nu stilles til Fængsler, men iøvrigt er Billedet aldeles afvigende fra det engelske. Og jeg skal med Hensyn til Arrest for Gjæld her nævne den ene uanselige lille Lovbestemmelse, som gjorde den store Forskjel, nemlig at Kreditor efter Danske Lov 1—24—44, Norske Lov 1—22-46 og især efter Frdg. 18de Marts 1693 skulde give den Fangne Underhold og tillige betale Fangevogteren. Gik der 6 Uger hen, i hvilke denne Betaling ikke var ydet, aabnedes Arrestens Døre og Skyldneren kunde aldrig mere fængsles for samme Gjæld-1. I England var det helt anderledes. Kreditor havde kun at foranstalte sin Skyldner fængslet; hvorledes han kunde faa Underhold i Fangetiden, kom ham ikke ved. Først i Aaret 1759 blev det Lov, at man skulde betale Under-holdningspenge (4 Pence om Dagen!), naar Fordringen140

var under 100 Pund. Man kan derfor godt forstaa, at mange Fanger lige ud omkom af Mangel, fordi de savnede de første Livsfornødenheder. Der dannede sig 1772 et Selskab for Løskjøbelse af Gjældsfanger, og dette udløste i 20 Aar 12,590 hæderlige og ulykkelige Debitorer, Saa urimelig lille var den Gjæld, for hvilken de sad, at Gjennemsnitsprisen for deres Løsgivelse var 45 Shillings. 41 Kroner var altsaa Gjennemsnitsværdien af en engelsk Borgers Frihed!

Saaledes var Tilstanden i det Land, som havde Habeascorpus-Akten af 1679 og hvor den Sætning gjælder: my house is my castle! Man har en berømt Udtalelse af Lord Chatham, som lyder saaledes: „den fattigste Mand kan i sin Hytte byde Kronens hele Magt Trods. Hytten kan være forfalden, Taget forrevet, Vinden kan trænge ind deri, Stormen kan ryste den, ikke desmindre er det Englands Konge forbudt at gaa derind --*. Og ganske vist kan i Reglen ikke den i civile Sager Forfølgende lade en Yderdør bryde op23. Men hvad nytter det, naar Døren dog tilfældig staar aaben eller naar raan ikke tør bevæge sig udenfor Hytten, fordi alle Veje ere usikre og man ikke er værnet imod pressende Officerer eller mod falske eller ublu Fordringshavere, der have Statens Fængsler til fri Raadighed. Nej, saa meget er vist, at var England Frihedens Land, saa var det ogsaa Fængslernes.

Medens vi endnu opholde os i de engelske Fængsler, er det værdt at lægge Mærke til en Virksomhed, som foregaar derinde; den vil paa indirekte Maade ogsaa kaste Lys over den engelske Frihed. Vi ere i et saadant Fængsel for Ex. Fleet, og der træder ind i stor Skyndsomhed en ung Mand, der tilsyneladende lige er kommen fra Skolebænken, og en Pige, der næppe kan kaldes voxen; de forlange at vies af en Præst, der sidder her som Gjældsfange. Vielsen sker paa en Studs, ogPrøver paa engelsk Frihed.

de gaa kort efter ud som Ægtefolk — for at afløses af andre maaske endnu yngre Par eller af Personer, der synes endnu mindre kvalificerede til Ægteskab. Sagen er den, at i England kunde et retskraftigt Ægteskab afsluttes paa ethvert Sted, til enhver Tid, af enhver ordineret Præst uden nogen Registrering og uden Forældres eller Formynderes Tilladelse, naar blot Brudgommen var 14 Aar og Pigen 12 Aar gammel. Ganske vist skulde man have en stemplot Tilladelse til at lade sig vie i Stilhed, men det paasaas ikke, og Manglen af en Ucence opfattedes kun som en Overtrædelse af Loven om stemplet Papir. Enhver kan sige sig selv, til hvilke Misbrug det maatte føre. En Mængde Gejstlige og især Gjældsfanger i Fleetfængslet eller Gejstlige af slet Ry, der havde opslaaet deres Bopæl i Nærheden, levede at at vie Folk paa denne Maade. Næsten hver Vinbod havde en Fleetgejstlig i sin Sold, og Plakater i Vinduerne gav Underretning derom, ligesom ogsaa Forbigaaende kunde

blive overraskede ved det Spørgsmaal: „Sir, kunde De ikke have Lyst til at blive gift?*

En saadan Præst Rev. Alexander Keith havde drevet det vidt: han havde et eget Kapel, hvori han skal have viet 6000 Par om Aaret, og han opgav selv, at han havde viet Tusinder, der kun havde kjendt hinanden en Uge, en Dag eller en halv Dag. Naar Skibe kom i Havn og Matroser strømmede i Land, fik alle Haande løse Kvinder fat paa dem, og der afsluttedes Ægteskaber i Hundredvis. Det hændte, at Folk, naar de vaagnede op af en Rus, erfarede, at de vare blevne gifte, og ungdommelig Galskab eller en pludselig vakt Lidenskab kunde tidt have de letsindigste Forbindelser til Følge. Frugterne af disse uheldige Tilstande vare mange ulykkelige Ægteskaber og mange forladte Hustruer, megen Utroskab, hyppige Tilfælde af Bigami og af fingerede Ægteskaber. Det oplystes engang for Parlamentet, at142

der i Løbet af 4 Maaneder var indgaaet 3000 Fleetægte-skaber, og at en Fleetpræst havde paa en Dag viet 173 Par. Endelig lykkedes det Kantsleren Lord Hardwicke 1753 at gjennemføre en Lov om, at der skulde lyses 3 Gange i Sognekirken før Vielsen og at der vel kunde faas Dispensation herfra, men at denne dog i Tilfælde af Umyndighed kun gaves med Forældres eller Formynderes Indvilligelse. Loven gjennemførtes ikke uden Modstand i Parlamentet, hvor man blandt Andet ytrede, at den lagde alt for stor Magt i Forældrenes Haand, og at det desuden ofte kunde være gavnligt, at yngre Sønner vidste at skaffe sig rige Piger til Ægte24. — Det er bekjendt, at Christian V.'s Lov baade for Danmark og for Norge bestemmer, at der skal lyses tre Gange fra Prædikestolen før Vielsen, at Umyndige skulle have Forældres og Værgers Samtykke, og at Vielsen ordentligvis skal foregaa i Brudens Sognekirke.

Jeg haaber, at der allerede af detPaaviste vil være fremgaaet et noget klarere Billede af, hvad engelsk Frihed paa de Tider vil sige. Et stort Princip er opstillet, men i Enkeltheder og i Praxis ser det noget anderledes ud. Undtagelserne fra Reglen spille en overordentlig Rolle, og Lovene have glemt at beskytte. Fængslerne modtage langt lettere end her i Norden, de holde bedre paa dem, der komme; de ere rummeligere end vore og Livet dér er ulykkeligere. — Men det er nu paa Tide at komme ud i den frie Luft for at se, om de, hvem ikke Mure eller Lænker holdt tilbage, kunde bevæge sig lige saa ubundent eller end mere frit, end det var Tilfældet i Danmark.

1 Danmark led Bonden under Stavnsbaandet, der i et halvhundrede Aar (1733—1788) haardt tyngede paa denne Stand; i Hertugdømmerne saa det end værre udr forsaavidt Bønderne paa de Adeliges Godser, men kun paa disse, vare undergivne Livegenskab. Vi skulle nuKjendtes et Stavns baand i England? 143

undersøge, om England ogsaa kjendte saadanne ghbæ adscripti eller om de engelske Borgere nød den væsentlige Bestanddel af al Frihed at kunne bevæge sig frit og at kunne uhindret vælge sit Opholdssted. Hvis man nu derovre vil søge frie Mennesker, raader jeg i hvert Fald til ikke at gaa til de skotske Arbejdere i Kulgruber og Saltværker, thi med intet andet Navn end hvide Slaver og Livegne kunne de kaldes og blive ikke heller betegnede af engelske Forfattere. Regjeringen vidste godt, hvorledes det forholdt sig med dem, og da Habeascorpus-akten blev udvidet til Skotland 1701, undtog man udtrykkelig disse Mennesker fra den Beskyttelse, som hin Lov hjemlede den engelske Borger. De kunde ikke forlade den Tjeneste, hvori de stod, men skulde arbejde i deres Gjerning for Livstid, og de solgtes sammen med Værkerne. Denne Ufrihed var ikke en Rest af Middelalderens Trældom, men tværtimod nyopstaaet, og man vilde ikke give Slip paa den, fordi man trængte til disse Folks Arbejde. Først 1775 erkjendte en Parlamentsakt, at „mange colliers og salters leve i en Slags Slaveri og Trældom" og at man ved at skaffe dem Frigjørelse „vilde fjerne den Bebrejdelse, at man tillod saadan en Art Trældom at bestaa i et frit LandB. Men den Frihed, som man tilstod dem, gaves paa en saa karrig og uheldig Maade, at Loven i Virkeligheden saa godt som ikke hidførte nogen Forbedring i deres Stilling, og først 1799 vovede man endelig at frigjøre dem helt ved Lov".

Fra denne mindre Samfundsdel vende vi Blikket mod den store Befolkning, idet vi spørge, om den engelske Borger kunde bevæge sig, hvorhen han vilde, søge sit Arbejde, hvor han kunde faa det, og gifte sig, hvor Arbejdet var. Herpaa maa Svaret være et bestemt Nej I Naar vi i Danmark havde et Stavnsbaand for Bondekarlen, saa havde man i England et lige saa stærkt og strammende for hele den store Arbejder-144

stand. Under Carl II var den berygtede Law of settlement bleven givet, og uden egentlig at have det til Hensigt bragte den Trældommens Aand og Væsen ind i Landet. Loven gav en Ret til at fjerne fra et Sogn Enhver, som ikke havde været bosat der i 40 Dage og som kunde falde Sognet til Byrde. En af den engelske Poor Law Board i Aaret 1851 udgivet Rapport har i Anledning af denne Lov udtalt, at i sex Generationer efter at den blev givet „havde Ingen nogen Sinde set en fri Arbejder", og at det var „den mest bindende, den mest despotiske og inkvisitoriske Lov, som nogen Sinde havde kontrolleret en Nations huslige Vilkaar og Livsvirksomhed". Lovens Hensigt var at hindre den da almindelige Vagabonderen, men den havde alt for stærkt hævdet Sognets Magt til at afværge Indvandring af Trængende. Det var tilstrækkeligt, at der forelaa en Sandsynlighed for at en Person kunde falde Fattigvæsnet til Byrde, idet i saa Fald to Fredsdommere kunde fjerne ham og sende ham til det Sogn, hvor han sidst havde været lovlig bosat som indfødt Familiefader, som Indsidder, Lærling eller Tyende for et Tidsrum af mindst 40 Dage. Denne Sandsynlighed var derhos til Stede med Hensyn til Enhver, der ikke betalte 10 Pund i aarlig Husleje. „Den store Masse af Englændere — hedder det i den nævnte Report — blev indespærret hver i Visooo af sit Fødeland og gjordes til en landflygtig Fredløs i de andre 14,999 Dele*.

Et stort Antal Forfattere have før og senere udtalt sig med lige saa haarde Udtryk om denne Lovgivning, der gav Anledning til utallige Misbrug, som vel søgtes fjernede ved nye Lovregler, men uden at dette paa nogen Maade lykkedes. De enkelte Kommuner havde ingen Følelse af Ære eller Skam, og Sogneraadene maatte gjøre det til en Hovedopgave at fjerne Enhver, som kunde tænkes at ville falde Sognet til Byrde, ja man kunde gaa

saa vidt, at man kjøbte og nedrev hele Husrækker og Byer, som kunde formodes at ville blive et Tilhold for Fattige. Som jagede Dyr maatte disse Ulykkelige flakke fra Sogn til Sogn eller skjule deres Tilværelse for at undgaa Forfølgelse. Og hvilken Uendelighed af Processer førte ikke dette System med sig! I Aarene 1783—85 vare Udgifterne ved de Fattiges Beskjæftigeise 15,892 Pd. St., men Udgifterne ved Udvisningsordrer, Forhør og Rettergang 55,791 Pd., altsaa langt over det tredobbelte, og disse Udgifter vare stadig stigende, saaledes at de i Tiden nærmest før 1834 sjældent udgjorde mindre end 300,000 til 350,000 Pd. St. om Aaret.

Jeg skal anføre en Udtalelse om denne Lovgivning af en Mand, hvem Ingen vil nægte Autoritet, nemlig Adam Smith. Han påaviser, i hvilken Grad Loven standser Cirkulation af Arbejdskraften, saa at Tilbudet ikke kommer dér, hvor Behovet er. Disse pludselige og uberegnelige Forskjelle i Arbejdslønnen paa Nabosteder finder man intet andet Sted end i England, hvor det ofte er vanskeligere for en fattig Mand at overstige Sognets kunstige Grænse end at gaa over en Bugt af Havet eller Bjergkjæde. „At fjerne en Mand, som ikke har begaaet nogen Lovovertrædelse, fra det Sogn, hvor han vælger at bo, er en aabenbar Krænkelse af naturlig Frihed og Retfærdighed. Almuesmanden i England, der med saa megen Skinsyge vaager over sin Frihed, men som paa samme Maade som Almuesmanden i de fleste andre Lande aldrig har ret Forstand paa, hvori den bestaar, har nu i mere end et Aarhundrede fundet sig i at være underlagt en saadan ubodelig Undertrykkelse. Jeg tør paastaa, at der knap er en fattig Mand i England paa over 40 Aar, som ikke paa det ene eller andet Tidspunkt af sit Liv har følt sig undertrykt paa den grusomste Maade af denne slette Law of settlement2*".

Det Sagte maa være nok for at vise, at man kjendte

i England et Stavnsbaand, der ikke hørte op med det 36te—40de Aar og ikke angik Bondestanden alene, men Befolkningens store Masse og som ogsaa i den Henseende rakte videre end det danske, at det ogsaa omfattede Kvinderne, der i Danmark ingen Sinde have været under Stavnsbaand eller Vornedskab. Vor Fattiglovgivning27 har aldrig medført nogen saadan Indskrænkning i Befolkningens almindelige Frihed, og i det Hele staa vore Fattiglove saare højt over de engelske, hvis storartede Fejlsyn paa, hvad de Fattige egentlig trængte til, er berømt.

At al denne Undertrykkelse og Tvang, som især gik ud over de Fattige i Samfundet og den lavere Befolkning,

kunde undgaa tilfældige Rejsendes Opmærksomhed, kan jo nok forstaas. Holberg, der jo iøvrigt havde et godt Blik for Smaafolks Stilling, undtager helt den engelske Almue fra sine Lovtaler; det er „en hoffærdig Almue, der anser Fremmede som Varulve eller halve Mennesker" 28. Dernæst var der et Forhold til Stede, som maatte virke blændende paa Udlændinge, nemlig Landets gjæstfri Aabenhed for alle Indvandrere. England havde Ord for at være et Asyl for Fremmede; man har her aldrig fordret nogen Droit d'aubaine, Afgift af de Fremmede, som døde i Landet, og der var en let Adgang til at deltage i det almindelige Erhverv, om man end ikke kunde kjøbe faste Ejendomme-9. Dog skal man ikke rose denne Gjæstmildhed, hvad Kysterne angaar, thi Skibbrudne vare uheldigt stillede. Robinson Crusoes Forfatter Defoe fortæller, at et Skib, hvori han var Parthaver, sank paa Kysten af Biscaya uden at kunne faa Hjælp af et spansk Skib, som laa i Nærheden, idet Kapitainen erklærede, at han selv en Gang havde lidt Skibbrud paa den engelske Kyst, hvor man i Stedet for at hjælpe ham med at bjærge havde udplyndret ham, sønderslaaet Skibet og overladt det til ham at frelse sigDansk og engelsk Politi.

ved at svømme i Land. Derfor havde han og hans Mandskab svoret aldrig at ville hjælpe en Englænder, i hvad for Nød han end var paa Land eller Sø. Forbrydelser af den nævnte Art tog til i en mærkelig Grad, saa at under Anna og Georg I. Lovene ofte maatte skærpes, uden at dog Ondet helt bekjæmpedes. Især vare Kysterne af Cornwall og Irland i et slet Ry, hvad Strandinger angaar. Endnu 1760, da et svensk Skib var sprungen læk og lagde ind i en irsk Havn, ilede Irlænderne til for at plyndre det, indtil en nærboende Gentleman fik det hindret, hvorpaa han forlangte i Henhold til Loven en Fjerdedel af Ladningen30. — Holberg har i Peder Paars railleret over Anholternes Stilling til Vrag og til Sølidte, men foruden at Handlingen jo foregaar »tre Aar før Kalmarkrig44, er det vitterligt nok, at han ikke har villet give en Virkelighedsskildring. Den danske Forordning af 21de Marts 1705 er det bedste Vidnesbyrd om, hvilke humane Principer Regjeringen fulgte, og Stampe udtaler 1766 i en af sine „Erklæringer44, at det netop er „en af de Ting, hvorudi de danske Foranstaltninger i Almindelighed roses, at skibbrudne Folk her blive bedre behandlede og deres Gods bedre bevaret for dem end paa adskillige andre Steder44 3I.

I det her berørte Punkt var det dog mere Lovenes Overholdelse, der var slet, end det var Retten selv, som var mangelfuld. Det senere saa berømte engelske Politi existerede ikke, og den danske Landefred var uendelig større, hvorfor ogsaa Englænderen Molesworth med al sin Dadel over de danske Tilstande dog ikke kunde undlade at rose den. Hvad der øvedes i England i Retning af Røveri og Plyndring paa Landeveje og i Londons Gader, er saa storartet, at Beretningen derom langt mere ligner en Roman end en historisk Virkelighed. Romanforfattere som Smollet og Fielding have jo ogsaa vidst at benytte disse Tilstande i deres Skildringer; den sidste

var selv Politidommer i London og virkede heldigt for Reformer, der kunde sætte Grænser for Lovløsheden. Det vilde føre mig for vidt i det Hele at skildre den offentlige Sikkerhed paa de Tider, men nogle Sider af den maa dog her berøres.

London var i Begyndelsen og Midten af Aarhundredet i den Grad hjemsøgt af Tyve og Røvere, at den næppe kunde kaldes en civiliseret By. »Tyve og Røvere — hedder det i Smollets Englands Historie ved Aaret 1730 — vare nu blevne mere forvovne og vilde, end de vist nogensinde have været saa længe der har været Civilisation i Menneskeheden82". Der manglede alle Midler til at holde Forbryderne i Ave, Politidommerne vare sløve og ukyndige eller lod sig bestikke, og Konstablerne vare gamle svækkede Folk, der vare daarligt væbnede. „Straffecodexen — siger Lecky — var ikke alene frygtelig blodig og blev ved Tilføjelse af nye Kategorier af Forbrydelser endnu haardere; den blev ogsaa bragt i Anvendelse paa en Maade, som ret var egnet til at brutalisere Folket. I enkelte Henseender falder ganske vist en Sammenligning med Kriminalprocessen paa Fastlandet gunstig ud. Den engelske Lov kjendte ikke Noget til Tortur33 eller vilkaarlig Indespærring, ikke heller til den barbariske Radbrækning, men det er ogsaa alt hvad der kan anføres. Exekutioner have indtil for nylig været et meget yndet offentligt Skuespil — man kunde næsten sige en offentlig Underholdning — og i forrige

Aarhundrede syntes alt anlagt paa at gjøre Folket fortroligt med dette Skue i dets skrækkeligste Skikkelse. En græsselig Række Hoveder af Oprørerne fra 1745 raadnede paa Tinderne af Temple Bar. Galger vare rejste i hvert vigtigere Kvarter af Staden, og paa mange af dem lod man Ligene raadne i Lænker. Da Blackstone skrev, fandtes der ikke mindre end 160 Forbrydelser, for hvilke der var foreskrevet Dødsstraf, og det var noget heltReligiøs Frihed. 149

sædvanligt, at 10 eller 12 Skyldige bleve hængte paa engang eller at 50 Anklagede dømtes i én Sessionu. Alt dette var jo kun i Stand til at sløve og brutalisere den almindelige Bevidsthed; derfor vedblev da ogsaa dette Onde gjennem hele Aarhundredet. Landevejene vare fremdeles usikre, og ved Nattetid rejste man helst med Eskorte34.

Enhver véd, at den danske og norske Øvrighed havde skabt en ganske anden Sikkerhed og Tryghed for Borgerne. Den engelske Lovløshed stod imidlertid for en stor Del i Forbindelse med den saakaldte og falske engelske Frihed. Jeg kan her føre Tob. Smollet som Vidne. „Disse lovløse Tilstande skrev sig for en stor Del fra en urimelig Formening om at Love, som ere nødvendige for at hindre saadanne grusomme Handlinger og saadan Vold og Rov, vilde være uforenelige med de brittiske Undersaatters Frihed, en Formening, som ophæver al Forskjel mellem Frihed og brutal Tøjlesløshed, som om den Frihed var værd at eftertragte, under hvilken Folk ikke kunne være trygge for deres Liv og for deres Gods"35.

Hvad den religiøse Frihed angaar, kunde man ganske sikkert nære Tvivl om en saadan existerede eller dog om dens Grænser. Jeg bortser gjerne fra de skrækkelige Tilstande paa Irland, hvilken Del af Englands Rige jeg i det Hele giver Afkald paa at inddrage i denne Undersøgelse. Skulde dernæst Dommen fældes efter de dengang bestaaende Love, vilde der jo ikke være nogen religiøs Frihed tilstede i England. Heldigvis bleve disse Love ikke efterkomne eller dog kun delvis, naar da ikke en eller anden Begivenhed pludselig paany antændte den Intolerance, der havde udmærket tidligere Tider. I saadanne Øjeblikke kunde Lidenskaben føre til voldsom Uret, ligesom da i det Hele den daglige Tilstand var saare usikker, eftersom det alene var den da raadende Sløvhed150

Syvende Foredrag.

og religiøse Ligegyldighed, der havde dulmet Gemytterne. Ogsaa i denne Henseende har Holberg givet en træffende Karakteristik: „de Engelske ere meget milde imod dem, som vildfare udi Religionen, sky alene dem, som ikkun fare vild i smaa Ting; thi de, som tolerere baade Jøder, Tyrker og Hedninger, ere deres allerstørste Fjender, som alene har en anden Mening i Henseende til Cæremonier eller andre ligegyldige Ting. Hvorudover, dersom man vil have Fred, maa man enten være ganske Orthodox eller fuldkommen Kjætter; thi en maadelig Vildfarelse kan skaflfe Én baade Had og Forfølgelse paa Halsen, og derimod kan man have Fred, naar man enten tror Alt eller slet Intet"86.

Men saa er der den engelske Pressefrihed, som Holberg, Voltaire og Montesquieu foruden saa mange Andre beundre. Vi staa her ved et af de store Lyspunkter i den engelske Frihed, at Sandheden og Kritiken kunde komme frem. I Danmark havde vi derimod Censur, og først under Frederik V opnaaede vi Skrivefrihed for en vis Art Skrifter. Den engelske Ytringsfrihed forekom Holberg dog næsten for ubegrænset, og Modsigelserne i den har Voltaire berørt. „Jeg har set fire meget lærde Afhandlinger mod Sandheden af Christi Undere; de trykkes her ganske ustraffet paa samme Tid, som man sætter en stakkels Boghandler i Gabestokken, fordi han har offentliggjort en Oversættelse af Nonnen i SærJcen*87. Straffene kunde dernæst være alvorlige nok og overgaa udmærkede Forfattere. Underhuset var tidt meget ivrigt i at paatale Forseelser mod sig, idet snart en Præken skulde fordømmes eller en Brochure brændes og en Journalist straffes. Og dette giver mig Anledning til en Slutningsbetragtning.

I Danmark-Norge havde vi Enevoldsmagt, og Fyrsten kunde for saa vidt uhindret begaa mangen undertrykkende og uretfærdig Handling, fordi han ikke var bunden vedI England øver Parlamentet Enevoldsmagt. 151

Lovene, men stod over dem. Vi véd alle, at det skete sjældent, og at den Private i Domstolene havde de rette Talsmænd og Hævdere af hans lovmæssige Ret. I England stod Kongen under Loven, som hindrede ham i at

begaa nogen Uret, og derfor siger Montesquieu ogsaa i en af de Notes sur VAngleterre, som skrive sig fra hans første Ophold herovre: „England er for Øjeblikket det frieste Land paa Jorden; jeg undtager end ingen Republik; jeg kalder det frit, fordi Fyrsten ikke har Magt til at gjøre nogensomhelst tænkelig Uret imod hvem det saa skal være af den Grund, at hans Magt kontrolleres og begrænses ved Loven*. Men saa føjer han til, at det er godt, at Underhuset ikke er Herre; thi om det fik den udøvende Magt, som nu er hos Kongen, vilde dets Myndighed være uden Grænser og farlig. „En god Englænder bør derfor søge at forsvare Friheden i lige saa høj Grad mod Kronens, som mod Kamrets Attentater*38. Man maa beklage, at Montesquieu ikke har nøjere undersøgt Underhusets Forsøg paa at tilrive sig en despotisk Magt.

Den skarpsindige Forfatter kommer dog et Sted i sin Esprit des lois til at røre ved dette Punkt, nemlig ved Omtalen af de saakaldte Bills of attainder*9. De bestod i, at Parlamentet ved en Akt, altsaa ved en Lov, lod en Straffedom overgaa en Privat, som ikke kunde straffes efter de bestaaende Love, og uden at han havde havt Lejlighed til at forsvare sig eller dog uden at der var ført Bevis for hans Forseelse. Gneist har givet den fuldkommen rigtige Betegnelse for denne Fremgangsmaade; det er parlamentarisk Kabinetsjustits. Som Exempler herpaa kan nævnes, at Direktørerne for det bekjendte Sydhavskompagni til Straf for den pekuniære Ødelæggelse, som de havde bragt over Staten som over Borgerne, da de ikke kunde rammes efter en bestaaende Lov, ved en saakaldet Bill of pain and penalty, der fik152

tilbagevirkende Kraft, dømtes til Konfiskation af Formuen og til høje Bøder, uden at der gaves dem Lejlighed til at forsvare sig. Et andet Exempel er dette, at det højkirkelige Partis mest glimrende Taler og Skribent Bisp Atterbury, som var indviklet i jacobitisk Sammensværgelse, 1723 ved Lov dømtes for Højforræderi til Afsættelse og Landsforvisning. Montesquieu sammenligner meget træffende denne Adfærd med Grækernes Ostrakisme, hvorefter 6000 Borgeres Forlangende var nok til at jage en Mand i Landflygtighed, ligesom ogsaa med Romernes Privilegia, Love rettede mod enkelte Borgere. Men den Slutning, som Montesquieu drager af disse Paralleler, er højst mærkelig. Da han ser, at en saadan Fremfærd altsaa findes hos de tre frieste Folk paa Jorden, antager han, at der virkelig gives Tilfælde, da man med Rette bør drage et Slør for Friheden, som naar man i Oldtiden tilhyllede Gudernes Statuer. Dette er naturligvis kun at drage et Slør for Sandheden, saaledes som hans Kommentatorer ogsaa have erkjendt. Parlamentet har simpelthen ved en saadan Akt tillagt sig en despotisk Magt; det har krænket Friheden og de gjældende Love; det har ikke ladet Retten gaa sin Gang.

Og det lader sig nu vise paa mange Maader, at Parlamentet er den Magt i England, som staar over Lovene. Parlamentet føler sig saaledes ikke bundet til Procesformerne. House of commons erklærede udtrykkelig 1751, at det ikke saa sig bundet ved Common law's Procesformer. Det handler fuldkomment som en Domstol; det lader Døre bryde op, og den civile og militære Øvrighed maa gaa det til Haande dermed. De, som forfølges af Underhuset, ere endog langt værre stillede end efter almindelig Rettergang, idet man nægter dem alle de beskyttende Former, som ellers omgive den Anklagede i England. Ingen, der fængsles for Forseelse mod Parlamentet, kan frigives mod Caution, og i Fængs-I England ever Parlamentet Enevoldsmagt. 153

lingsordren behøves der ikke at angives nogen Grund til Fængslingen. Domstolene havde Intet at sige lige overfor en saadan Fængslet, som maatte forblive indespærret til Sessionens Slutning.

Lige saa lidt respekterede Parlamentet Ytringsfriheden. Det kunde her hjemme være farligt at kritisere Regjeringen, men Underhuset i England gav det næppe Noget efter: „det fordrede — som Lecky udtaler - for sig som Helhed og for ethvert af dets Medlemmer som saadant fuldstændig Uangribelighed af fjendtlig Kritik". „Under Georg Iis Regjering blev næsten enhver Fornærmelse, der i Ord eller Gjerning var tilføjet et Parlamentsmedlem, erklæret for et Privilegiebrud og derved stillet under Husets umiddelbare og ikke sjældent hævn-gjerrige Jurisdiktion*. Thi disse Parlamentsmedlemmer vare blevne en Art priviligeret Stand, som stod over Lovene. De kunde, saalænge Parlamentet var samlet, ikke søges for Gjæld, ja endogsaa deres Tjenerskab havde de vidst at faa beskyttet ved det samme Privilegium, der i det Hele blev misbrugt paa den skjæn-digste Maade. Ogsaa den Arrestfrihed, som fra de ældste Tider tilkom Parlamentets Medlemmer, var bleven udvidet til

at gjælde Tjenerne. Som en Prøve paa, hvad man forstod ved en Krænkelse af Parlamentets Rettigheder, skal endnu kun nævnes, at det som et saadant Brud er bleven paatalt, at en Mand havde skudt et Medlems Kaniner, at man havde taget Fisk ud af en Dam, stjaalet Kul eller beskadiget Træer, som tilhørte Parlamentsmedlemmer l0.

Det vil heraf fremgaa, at naar man spørger, om der i England fandtes en enevældig og over Loven staaende Myndighed som i den dansk-norske Stat, nytter det kun lidt, at man henviser til, at den engelske Konge var bundet og indskrænket paa alle Maader. Det engelske Samfund havde paa de Tider en Despot i sit Paria-154

ment og især i sit Underhus. Heri indtraadte først nogen Forandring paa Georg IIIs Tid, især efter Parlamentets Sammenstød med den bekjendte Wilkes. —

Det vilde føre mig for langt, om jeg skulde omtale Alt, hvad der kunde oplyse om, hvor megen Ufrihed der var i England, og hvor megen Frihed i Danmark og Norge. Tiden vil her ikke tillade mig at gaa videre. Jeg maa desuden udtrykkelig bemærke, at jeg ikke har stillet mig den Opgave at afveje, om den engelske Lovgivning i sin Helhed var bedre end den danske og norske, eller om det Omvendte var Tilfældet. Det vilde være en saa overordentlig Opgave, at man vanskelig vilde komme til Ende dermed, og desuden vilde ethvert fast Udgangspunkt mangle, da hvert Land jo har sin Opgave og ofte maa følge ejendommelige Veje. Jeg har begrænset Spørgsmaalet til at omhandle Friheden i almindelige borgerlige Retsforhold. Af den Frihed, som bestaar i Selvstyre, havde vi jo saa godt som Intet herhjemme, noget Mere paa Landet, hvor det bestaaende Markfællesskab førte det med sig, men ikkun Lidet i Kjøbstæderne. Det maa iøvrigt erindres, at det engelske Selvstyre og i det Hele Deltagelsen i det offentlige Liv saa godt som udelukkende var i Hænderne paa de højeste eller dog de højere Klasser. Af Demokrati fandtes der Intet i det engelske Rige. Og her er netop en Ejendommelighed ved den engelske Frihed sammenlignet med den danske og norske, at vor Frihed i langt højere Grad er Hvermands. Dermed staar i Forbindelse, at den engelske Frihed mangler Beskyttelse. Man havde glemt, at Loven ikke blot skal løse og frigjøre; den skal ogsaa værne. Vi have set, hvorledes de Fattige bindes og forfølges, og at de Umyndige lades ubeskyttede; det er bekjendt, hvorledes i forrige Aarhundrede de smaa Selvejere forsvinde til Bedste for Godsejerne, og dengang som ogsaa senere har der be-Sammenligning mellem dansk og engelsk Frihed. 155

staaet i England Glientel-, Patronats- og Afhængighedsforhold i et Omfang, der er ganske ukjendt i Norden.

Spørges der derfor om, i hvilket af de Riger, som her ere Gjenstand for Sammenligning, der var mindst Barbari, mest Humanitet, mest Retfærdighed, saa maa Svaret ubetinget lyde: her i vort dansk-norske Rige. Og opstiller man det Spørgsmaal, hvor der var mest Frihed, i England eller i det af de danske Konger regjerede Norge, saa maa Svaret ganske sikkert ogsaa være, at der i Norge ubetinget var mere Frihed end i England. Skal Sammenligningen derimod finde Sted mellem England og Danmark, saa bør man sikkert skjelne mellem den egentlig politiske og den øvrige borgerlige Frihed. Vi havde jo ingen politisk Frihed, og vel var den, som fandtes i England paa de Tider, i mange Henseender et Skin, men selv om man betragter det engelske Parlament som værende i Regjeringens Vold, og selv om man kun vil stille det i Rang med et raadgivende Kammer, vilde det jo dog have været godt, om vi havde havt et Sted, hvor Nationens Meninger kom frem. Saaledes er der ikke Tvivl om, at England i dette Punkt har Fortrinet. Derimod bør man naturligvis ikke lukke Øjnene for, at et saadant Parlament som det engelske med dets lejede, i alle Maader bestukne Medlemmer, med dets lave Moral og dets despotiske Adfærd ikke har særlig Krav paa at misundes, selv om man bag det slette, der var, kunde se Omridset af et Ideal, som var værdt at eftertragte41.

Hvad den almindelige borgerlige Frihed angaar, hvorved jeg forstaar en retfærdig og rimelig Beskyttelse for Person og Ejendom, saaledes som den er udtalt i store Sætninger i alle moderne Forfatningslove og ogsaa i vor Grundlov, saa var der langt mere heraf i Danmark end i England. Vi har i Kong Christian Vs danske og norske Lov havt i mange Henseender et Skjold og156

et Værn, som kan stilles ved Siden af Englændernes store Frihedsbrev. Og det ligger i, at vort Land langt mere erkjendte den borgerlige Lighed. I Fortalen til Christian Vs Lov staar udtalt, at »Loven bør være skikket efter hver Mands Tarv, lige billig og lige taalig for Alle, saa at Ingen ved Loven enten nyder nogen Fordel eller tager Skade frem for Andre", og dette Fortrin har netop Loven i allerhøjeste Grad. Af de gamle Tiders Uligheder ere kun faa blevne tilbage. Stampe dømmer paa samme Maade om Loven, i det han siger, at det er den mildeste og for den menige Mand mest fordelagtige i hele Europa. Dertil kommer, at den er affattet i et saa jævnt og almenforstaaeligt Sprog, at Enhver kan tage den i Haand og finde sig til Rette deri, medens den engelske Lovgivning og Ret som bekjendt var og endnu er et Kaos, hvis Tydning helst overlades til Indviede og til Juristerne.

Hvad Rettergangen angaar, da nævner Stampe „den store Fordel, vi have frem for adskillige andre Nationer, at lige som vor Lov og Forordninger saa er og vor hele Rettergang paa vort Modersmaal, som Alle forstaa, saa at Enhver kan gaa til Tinge i hans egen Sag og begribe, hvad der handles, skrives og tales *42. Vi havde ikke de folkevalgte Dommere, som i mange Sager anvendtes i England, men der var paa den anden Side i dette Land tillagt Domstolene i flere Henseender en fuldkommen tyrannisk og despotisk Magt, som var ukjendt hos os43. Vi have i det Hele ikke havt Grund til at klage over vor Dommerstand, og det er sikkert, at vor Rettergang i Simpelhed, Formløshed, Billighed og Hjælp for de Fattige og de Ukyndige — det vil altsaa sige i demokratisk Aand — langt overgik den engelske44.

Det bedste Vidnesbyrd om, at vi ikke have været nedsunkne i en saadan Ufrihed som det engelske Folk, er vel ogsaa det, at vi ikke have behøvet alle de Re-

former, som England har tilkjæmpet sig i vort Aarhundrede, thi det meste af den Ret, som de stredes for, have vi havt gjennem Aarhundreder. Derfor have ogsaa saa mange Udlændinge, som saa vore Tilstande eller hørte om dem, udtalt sig gunstig om vor Lovgivning og vor Styrelse, og i denne Ros har Voltaire ofte istemmet, saa som naar han omtaler, at Frederik III er den eneste Konge i Universet, som ved alle Stænders Erklæring er bleven absolut Hersker: „man gav ham paa lovformelig Maade disse skrækkelige Vaaben, mod hvilke der ikke findes noget Skjold; hans Efterfølgere have kun sjælden misbrugt dem; de have følt, at deres Storhed bestod i at gjøre deres Folk lykkelige"45. Og paa den anden Side kan man forstaa, at Montesquieu dog uvilkaarlig har følt, at der var overvættes mange brodne Kar i England, og at de gode Principer, som den engelske Samfundsret indeholdt, dog slet ikke vare komne til at sætte Blomst og Frugt i det praktiske Liv, hvorfor det Mærkelige jo ogsaa hændte, at han i sin De Vesprit des lois, der saa højst lovpriser den engelske Stat, dog har saa overordentlig meget til overs for en Lensstat som den franske og kan takke Gud for, at han er født under den Styrelse, hvorunder han lever46. Af de samme Grunde var det sikkert ogsaa, at Holberg, om man blot vilde tilstaa ham Religionsfrihed og Ytringsfrihed, saa ubetinget snarere søgte sine Statsidealer i en human og oplyst Enevælde end i en fri Forfatning efter engelsk Mønster.

Endnu en Bemærkning tør maaske her være paa rette Plads. Som bekjendt har man i den sidste Tid lagt en stor Opfindsomhed for Dagen for at finde den Jordbund eller den Grundvold, paa hvilken den norske Frihed af 1814 tilsyneladende saa uforberedt voxede frem. Man har fremsat yderst urimelige Paastande, og man har samtidig søgt at stille de oldenborgske Konger

og deres Styrelse i det sorteste Lys; man har med andre Ord gjort sig Opgaven saa besværlig som vel mulig, idet man har lukket Øjet for netop et af de Hovedpunkter, der gjorde det saa overordentlig let for Norge at gaa over fra Enevælde til fri Forfatning. Et Land, som gjennem et Aarhundrede har havt en saa human og saa demokratisk Retsordning som den, der fandtes i Norge og i Danmark, har derved faaet den bedste Grundvold lagt til, at der kan rejse sig en Frihed i hele dens Udstrækning. Naar saa dertil kommer, at saadanne uheldige Udvæxter paa Samfundslivet som Vornedskab og Stavnsbaand vare ukjendte i Norge, og at man i det fra Hovedstaden fjernere Land i en Mangfoldighed af Henseender langt mindre følte Regjeringens styrende Haand, er det intet Under, at der deroppe kunde voxe frem et Frihedssind, som var i Stand til at kjæmpe for og senere voxe sig fast sammen med den norske Grundlov og dens Friheder. Men maaske er Intet saa godt i Stand til at aabne Blikket for, hvad

der havdes af Frihed i de dansk-norske Lande som en Sammenligning med den ofte nok paaberaabte engelske Frihed, der i saa talrige Henseender var et Skin og ingen Virkelighed.

Ottende Foredrag.

Frigjørelsen.

llvem af os, mine Tilhørere, har ikke fra Barndommen af hørt om, hvorledes Danmark var den første Stat i Europa, som forbød Negerhandlen og derved gav de andre Lande et følgeværdigt Exempel? Heraf kan vort Land være stolt, og det er derfor rimeligt, at det ind-præntes Skoleungdommen. Vore Betragtere af Danmarks Fortid have paa denne lille Plet følt, at de trygt kunde opgive deres Forknythed, aande frit og lade Dannebrog vaje. Men hvem af os har hørt Noget om, hvorledes Danmark stillede sig til de øvrige store Bevægelser for Frihed og Emancipation, som i forrige Aarhundrede gjennemstrømmede alle Folk, og hvor have vi læst Noget om, hvorvidt vi Danske med djærve Trin gik i Spidsen for at frigjøre Bonden og Landbruget, eller om vi maaske kun mandigt fulgte med i anden Række, eller om vi haltede bag efter mellem Marodørerne? Det er til en Undersøgelse heraf, jeg nu til Slutning skrider, i fuld Overensstemmelse med det Maal, som jeg i det Hele har fulgt ved disse Foredrag.

Naar der spørges om, paa hvilken Tid Danmark begyndte at frigjøre sine Bønder, bør vi naturligvis med Hæder nævne Kong Frederik IV, der uagtet alvorlige Indsigelser

lod Vornedskabet ophøre. Hans Regjering gav en Lettelse og et frisk Pust over Bondestanden, selv om mange andre Byrder endnu trykkede, og selv om de økonomiske Tilstande under den lange nordiske Krig ikke vare gode. Men mere end et forbigaaende Lysglimt var det ikke. Hans Søn nærede ganske vist varm Følelse for alle Stænder, ogsaa for Bonden, og den pietistiske Bevægelse havde en saare heldig Indflydelse paa Livet i Bondegaardene og Husene, idet den forjog Fylderi, Usædelighed og Raahed og spredte en begyndende Dannelse ud mellem Bønderne, som gjennem Undervisning i Almueskolen og af Præsterne og ved de mangfoldige opbyggelige Bøger lærte betydeligt mere end en mørk ChristendomJ. Men Christian VI og hans Ministre manglede Blikket for at en Lettelse af Bondens Byrder ogsaa vilde lette Godsejernes Vilkaar; at disse stode sig godt, var en Betingelse for Landets Vel, og saaledes maatte Bonden lægges end haardere i Tvang for helt at kunne gjøres til Tjener for Herremændene. Ved Frederik Vs Lovgivning og Administration skete i alt Fald ingen synderlig Forandring heri, selv om Regjeringen søgte at faa Indsigt i Forholdene, og derfor er disse Kongers Regjeringstid netop den uheldigste for Bondestanden.

Imidlertid begyndte der samtidig at opdukke Tanker om Reformer, og den offentlige Mening tog disse Spørgsmaal under Drøftelse, samtidig med at der andetsteds indenfor Monarchiets Grænser gjordes heldige praktiske Forsøg paa at finde en Løsning. Vi skulle nu betragte denne lille Krusning af Vandene; den voxer efter Haanden til den store Havbølge, som overskyller og renser Landet.

„Al vor Fortræd er tydsk", hedder det jo, og dette passer for saa vidt ogsaa paa vor Bondestands Historie og Skjæbne. Vi læse jo saaledes i vore Historiebøger, hvorledes Hals- og Haandsretten og i det Hele Godsejernes stærke Fordringer lige over for Bønderne ere

komne ind i Landet fra Frederik Is Tid gjennem slesvigske og holstenske Godsejere og Rigsraader. I disse sydlige Landsdele udviklede sig ogsaa et Livegenskab, en Grad af Ufrihed, som ingensinde naaede Norden for Kongeaaen. Dette Livegenskab var opstaaet i Holsten paa en lignende Maade som den, jeg har skildret for en hel Række østligere Landes Vedkommende. Da ved Middelalderens Slutning de adelige Godser med deres Drift i det Store dannede sig, begyndte Herremændene at frygte for, at der ikke skulde være Arbejdskraft nok til Stede paa Godserne, hvorfor de i det 16de Aarhundrede bandt Bønderne til Stavnen, en Forpligtelse, der let lod sig udvikle af den Herskabet tilkommende Øvrighedsniagt. I Slesvig trængte Livegenskabet dog ikke ind før i det 17de Aarhundrede; det fandtes kun paa de adelige Godser i Dånischwold, Svansø og Angel og her tillige i en mildere Form2. Men naar vi i denne Henseende have modtaget en uheldig Paavirkning fra Slesvigs og Holstens

Adel, da er det en retfærdig Fordring ogsaa at være opmærksom paa, hvad Godt der senere kom fra Herremændene i de samme Landsdele.

I Holsten var der allerede tidligt paa enkelte Godser gjort Forsøg paa at hæve Livegenskabet. Christoflfer Rantzau — en Mand, der tidligere havde gjort sig bekjendt ved uretfærdig Behandling af Bønderne og grusom Anvendelse af sin Birkeret, hvorfor Hals- og Haands-retten overfor Bønderne var bleven ham frataget — hævede saaledes 1688, vistnok drevet af Samvittighedsnag, Livegenskabet paa sine tre Godser i det østlige Holsten. Da imidlertid hans Ejendomme syv Aar efter solgtes og Bønderne hurtig* faldt tilbage i den gamle livegne Stilling, havde dette Skridt ingen synderlig Virkning3. Paa Godset Caden blev Livegenskabet hævet 1704; men vi savne Oplysning om de nærmere Omstændigheder derved. Det første Skridt af større Betyd-

ning gjorde Hans Rantzau paa Ascheberg ved Pløner Sø (1739). Paa de yderste Dele af sit Gods lod han bygge Boliger med tilhørende Jord, hvilke han overdrog til dygtige unge Livegne i Arvefæste, samtidig med at han gjorde dem personlig frie. Senere anvendte han samme Fremgangsmaade paa nærmere liggende Jord, og foruden at han derved skabte frie og selvstændige Bønder, formindskede han samtidig Herregaardsmarken, saa at Trang til Hovarbejde blev mindre. Dette afløstes efter Haanden imod en Pengeafgift, og de følgende Besiddere kunde endelig helt hæve Livegenskabet 1794. Denne med planmæssige Skridt foretagne, langsomme og sikre Frigjørelse kom til at virke stærkt som et Exempel, ogsaa fordi Grev Rantzau ved et udsendt Skrift henledte Opmærksomheden paa sit Held4.

I »En gammel Patriots Svar paa en ung Patriots Spørgsmaal om, hvorledes Bondestanden og Landhusholdningen paa de adelige Godser i Holsten kan forbedres0 (1766) skildrer Rantzau det sørgelige Tryk, som hvilede paa Aschebergs Bønder og kvalte al god Livslyst og Virkeglæde, medens Indtægterne kun vare smaa. Hans Fremgangsmaade havde i Løbet af de fra den første Prøve hengaaede 27 Aar vist sig at have en udmærket Virkning, idet ikke blot Befolkningens Tal paa Ascheberg var steget overordentlig, men Bønderne vare ogsaa blevne helt andre Mennesker, hvad Flid, Sædelighed og Velstand angaar For ham. selv havde Reformen medført, at Godset nu indbragte betydelig mere end forhen og at mange Forbedringer af Jorderne og af Driftsmaaden havde kunnet indføres.

Dette Skrift fandt Udbredelse i mange Lande og vakte megen Opmærksomhed. I Danmark blev det oversat i samme Aar, det udkom, endog tvende Gange, og Exemplet virkede. Flere Godsejere i Holsten vare desuden alt gaaede i samme Spor med lignende Held. VedDe kongelige Domæner i Hertugdømmerne sælges. 163

Resolution af 15 August 1763 bestemte Regjeringen, at de kongeligeDomæner i Hertugdømmerne skulde sælges til Bønderne, hvad der med Bistand af en særegen Kommission skete i Aarene 1765—1787 med 52 af disse. Hovedgaardene udparcelleredes, og Parcellerne overgaves uden Kjøbesum, men mod en vis aarlig Afgift, i Arvefæste til Bønder, der løstes af Livegenskabet og fritoges for Hoveri. De Bønder, som allerede besade Bondegaarde, der tilhørte Kronen, fik Ejendomsret til disse. I den storfyrstelige Del af Holsten var man allerede noget tidligere gaaet til Værks paa denne Maade, og Salget var til Ende 17845.

I Kongeriget havde den almindelige Interesse for Bøndernes Opkomst, Grev Chr. Reventlows energiske Arbejden paa Reformer og Kronprinsens menneskekjærlige Sind ført til Oprettelsen af den store Landbokommission. (1786).

Et af de Spørgsmaal, som snart kom til at foreligge denne, var Bondens personlige Frigjørelse. Reventlow fremsatte sin Betænkning over Sagen, paa Grundlag af hvilken Chr. Colbjørnsen affattede den yderligere Forestilling, som Kommissionen efter en grundig Forhandling tiltraadte. Sagen blev drøftet i Statsraadet, og den herlige Forordning af 20de Juni 1788 udkom. Ved den bleve ikke pludselig alle Danmarks Bønder erklærede frie; der bleu lykkeligvis dannet en Mellemtid, hvori Bondestanden kunde lære at bruge den givne Frihed, og hvori Godsejerne kunde forberede sig paa Afsavnet af den Begunstigelse, som Stavnsbaandet hidtil formentlig havde

bragt dem. Kun for Bønder under 14 Aar og over 36 Aar, Grænserne for det Tidsrum, i hvilket militære Hensyn bandt Bonden, indtraadte Friheden strax, lige som ogsaa naar Bonden havde udtjent. For de øvrige Bønders Vedkommende skulde Stavnsbaandet ophøre den 1ste Januar 1800. Samtidig bleve Jorddrotterne

fritagne for deres Forpligtelse til at skulle levere Folk til Krigstjeneste, hvad der fra nu af blev en almindelig, umiddelbar paa Befolkningen hvilende Pligt paa samme Maade som vor Tids Værnepligt. En Mands Alder blev det bestemmende for, naar han skulde udskrives, saaledes at først de, som havde fyldt det 20de Aar, skulde indrulleres, dernæst Karlene paa 21 Aar o. s. v., de Yngre bestandig fremfor de Ældre. Endvidere blev Antallet af Udskrevne bestemt efter hvert Distrikts Folkemængde, ikke efter Hartkornet. Tjenestetiden nedsattes til 8 Aar, og Ingen kunde udskrives, der var over det 36te Aar. Saaledes bleve Soldatertidens Byrder lettede samtidig med at de fordeltes ligeligere og retfærdigere paa Landets Befolkning6.

Men Hovedsagen var dog, at Bonden ikke længer skulde være forpligtet til at henleve sit Liv paa den samme snævre Plet og under det samme Herskab.

Havde nu Danmark ved dette uendelig vigtige Skridt lært af andre Folk og Regje-ringer, eller gik det sin egen frimodige Vej? Vi have set, hvorledes indenfor det danske Monarchi tydske Herremænd havde givet skjønne og lærerige Exempler paa Frigjørelsens Virkninger indenfor det enkelte Gods. Dernæst havde den gottorpske Re-gjering begyndt at sælge Domænerne og give Bønderne fri for Livegenskab; og i de samme Aar, men lidt senere, fulgte Regjeringen en lignende Vej i den kongelige Del af Hertugdømmerne. Imidlertid vare disse Skridt jo endnu forholdsvis lette at gjøre fremfor det store, at paabyde Stavnspligtens Ophør ogsaa paa de Privates Ejendomme, altsaa at forandre et helt Lands Bondestand fra Stavnsbundne til Frie.

Dette skete 1788 for Kongerigets Vedkommende, og efter at en Række af Love havde mildnet Livegenskabet i Hertugdømmerne, hævedesPreussens Konger og Bondestanden. X65

det 1804 fuldkomment fra den 1ste Januar 1805 7. Hvorledes var det nu gaaet i andre Lande?

Preussens Konger vare som bekjendt i forrige Aarhundrede ivrige Fremmere af Landets materielle Opkomst. Selv den stive Soldaterkonge Frederik Vilhelm I udviste en priselig Omsorg for Landbrug, Handel og Industri, og Tanker om en Begrænsning af Livegenskabet rørte sig tidlig og silde hos ham. Han vilde ikke have Livegne paa sine Ejendomme, erklærede han, og han gjorde allerede 1719 de livegne Bønder paa de kongelige Godser i Pommern personlig fri, idet han tillige gav dem Arveret til den Jord, de besad; endnu samme Aar (og 1724) løste han de Livegnes Baand paa Domænerne i Østpreussen, hvor de ligeledes fik Arveret; dog skulde de kongelige Bønder i begge disse Landsdele fremdeles være bundne til Stavnen. Ud over de kongelige Godsers Grænser rakte Friheden dog ikke, og selv indenfor disse havde den Vanskelighed med at gjøre sig gjældende dels paa Grund af Bøndernes Uformuenhed, dels fordi Embedsmændene vare ganske uvillige til at gjennemføre Befalingen. Saaledes blev Resultatet i Virkeligheden kun en delvis Lettelse af Livegenskabets haardeste Sider. „ Kongen havde saa godt som Intet naaet. Han havde virket stærkt tilskyndende og lagt Grunden for en Overlevering for hans Herskerhus. Det uindskrænkede Mo-narchi saa sig lænket paa Haand og Fod af de Kollegier, til hvilke Forvaltningen var betroet". Til en fuldkommen Ophævelse af Ufriheden turde Kongen ikke skride, da det var umuligt for de store Landejendomme at bestaa uden Hovbøndernes Arbejde; saaledes maatte en Afløsning ved offentlige Midler have fundet Sted, men det var ganske umuligt for Statens Finantser at bestride en saadan, saa længe Landet endnu led efter Trediveaarskrigens Efterveer8.

Frederik II havde en uvilkaarlig Følelse af, at166

Bøndernes Ufrihed var et stort Onde for Landet. „Det er den ulykkeligste Tilstand af alle, skriver han. og den, der mest oprører den menneskelige Følelse. Ganske sikkert fødes intet Menneske for at være Træl for sine

Medmennesker*4. Det var under Tilskyndelse af denne Følelse og af dette Syn paa Forholdene, at han 1763 i Kolberg gav følgende Befaling for Pommern: „Man skal strax paa Stedet ubetinget og uden mindste Ræsonneren hæve al Slags Livegenskab fuldkommen, baade paa de kongelige, de adelige og Kjøbstædernes Landejendomme, og alle dem, der ville modsætte sig det, skal man saa vidt muligt med det Gode, men i Tilfælde af, at de fremture i Modstand, med Magt formaa til, at denne Hans Majestæts Tanke sættes i Værk til Bedste for den hele Provins". Men Landstænderne i Forpommern søgte at vise, at her slet ikke bestod noget Livegenskab - jeg omtalte i mit femte Foredrag, hvorledes Ordet Livegen kunde have en meget forskjellig Betydning — og i Bagpommern indrømmede Stænderne vel, at der fandtes Livegenskab, og erklærede sig villige til at give Afkald paa enkelte Sider af det; men i ingen af Landsdelene kunde man dog tænke sig Muligheden af, at Bønderne bleve løste fra Stavnspligt eller i det Hele frigjordes.

Den paa Grundlag af disse Betænkninger givne kongelige Anordning af 1764 skaber derfor heller ikke synderlige Lettelser for Bønderne; de skulde fremdeles blive paa Godset og til Herskabets Tjeneste, saaledes at det kunde anvende dem efter Ejendommens Behov til enten at overtage Gaarde eller paa anden Maade; kun hvor der var Overflod af Folk paa Godset, kunde en enkelt Søn faa Lov af Herskabet til at lære et Haandværk eller anden Profession. Gaard, Have og Mark skulde fremdeles tilhøre Herskabet, og Bonden kunde udsættes af Besiddelsen, saafremt han paa nogen Maade var forsømmelig, dog kunde han ved Klage til Øvrig-Frederik II af Preussen og Bonden. 167

heden faa dennes Kjendeise i Sagen9. Tillige udgav Frederik II en Anordning om, at paa Domænerne skulde Bøndernes Børn have Ret til at faa Gaard og Jord i Arv, hvorved iøvrigt kun Lovhjemmel opnaaedes for hvad der faktisk saa godt som altid havde været Tilfældet. Langt vigtigere var det, at man paa Krongodserne i Østpreussen bestræbte sig for ikke at gjøre nogen Stavnspligt gjældende10.

Saaledes var man i Virkeligheden kun naaet faa Skridt fremad. Frederik II havde ligesom Kronprins Frederik havt en Indskydelse, der bragte ham til en varm Udtalelse som hin berømte, da Kronprinsen udbrød, at „i en saa vigtig Sag, hvorpaa Landets Vel beror, bør man ikke tabe nogen Dag; kan man ikke begynde derpaa ligesaa godt imorgen som iovermorgen?" Frederik, den preussiske Konge, havde faaet at mærke, hvor uvillig Adelen var til at slippe Lænkerne, og han havde bøjet sig. Frederik, den danske Kronprins, havde følt den samme Modstand hos danske Herremænd og Proprietærer. Han havde ladet ogsaa uvillige og modstræbende Godsejere faa Sæde i Landbokömmissionen, men han havde ikke tilladt deres Villie at være den bestemmende. Forordningen af 1788, med en ypperlig Række af andre Lovbud, viste hans dristige Mod og Fortrøstning til den gode Sag.

Og Preussen fik heller ikke under Frederik Vilhelm II (f 1797) nogen Lov om Bondebefrielse, hvorimod de Bønder paa kongelige Godser, som endnu ikke havde faaet Fritagelse for Stavnspligt, frigjordes i Aarene 1799—1807; i de samme Aaringer, og senest 1808, fik alle Fæstere paa de kongelige Domæner Ejendomsret til den Jord, de besade. Allerede Aaret forinden ved Edictet af 9de Oktober 1807 var al personlig Ufrihed bleven hævet i de preussiske Lande, ogsaa for Bønderne paa de private Godser11.168

Ottende Foredrag.

Preussen var altsaa i denne Henseende en Snes Aar senere fremme end vi. Og lad os nu kaste et hurtigt Blik paa andre tydske Lande for at belæres om, naar de naaede til at frigive de Livegne. Intet Land var kommet saa vidt i forrige Aarhundrede, at det løste Bønderne fra Stavnen. Den franske Revolutions Rædsler og de følgende Krige skulde ikke give Anledning til at fremme Frigjørelsen eller skaffe Ro til at varetage indre Reformer. Derfor bliver det først efter Napoleons Fald, at vi høre om Forsøg i saa Henseende, og mærkelig nok, først efter den Frihedsrørelse, som gav sig Udtryk i Julirevolutionen 1830, briste omsider alle Baand. 1817 hævedes saaledes i Wartemberg Livegenskabet uden Erstatning til Godsejerne, 1808 i Bayern og 1818 i Baden — hvor iøvrigt Markgrev Karl Frederik 1783 havde overordentlig lettet den bestaaende Ufrihed — her dog mod en vis Løsesum. I det Hele er det indtil 1830 det sædvanlige, at Lovene vel gav Bønderne Ret til at kjøbe sig Frihed, men ikke videre. Saaledes bestod i Sachsen paa flere Steder Livegenskab indtil 1830, og det Samme var Tilfældet i Kurhessen, hvor det lige indtil dette Aar var en Bondes Søn forbudt at gaa den studerende Vej! I Hannover kom

den fuldstændige Ophævelse først 1830, og det uagtet det agerrige Land var i en saa uheldig Forfatning, at en eneste mislykket Høst kunde skabe de største Farer for det. I Mecklenburg kom Befrielsen endnu senere. Saaledes se vi, at de tydske Lande vare mindst en Menneskealder, men snarere et halvt Aarhundrede bag efter os12.

For Frankrigs Vedkommende véd vi, at hin berømte Nat den 4de August 1789 ogsaa bortblæste Livegenskabet — fjorten Maaneder efter at vi havde løst Spørgsmaalet herhjemme uden Blod! Og det vil sige uendelig meget, at Revolutioner af Samfundenes indre Tilstande foregaa uden Blod, saaledes som vi netopBøndernes Frigjørelse i Frankrig. 169

lære ved at blade i Frankrigs Historiebøger. I de nærmeste ti Aar efter den 4dé August — siger en aandfuld Forfatter — blev i Stedet for de i hin Nat forkyndte Sætninger om Maadehold og Retfærdighed kun den revolutionære Statsomvæltning øvet, og derved tilintetgjordes alle de Fordele for Landmanden og Agerbruget, som man ellers havde kunnet vente. Uagtet Befrielsen fra alle Lenstidens Lænker og uagtet saa mange Godsers Overgang paa Borgeres og Bønders Hænder, blev hverken Bøndernes Stilling lettet eller Landets Dyrkning fremmet. Først da Napoleon havde skabt Orden i Landet og dernæst var bleven Principerne af 1789 tro, mærker man en Opblomstren, som er saa meget mere lærerig, som der ellers jo stilledes uhyre Fordringer til Landets Befolkning under de uendelige Krige. Derfor forbausedes ogsaa de allierede Hære, som 1814 rykkede ind i Landet, over at træffe en velklædt og velfødt Bondestand i gode Gaarde. „Dette er vel en af de mest talende Stadfæstelser paa den gamle Sandhed, at en Stat før kan taale alt Andet end indre Forvirring, Opløsning og Lovløshed, og at, naar Alt kommer til Alt, er Orden i højere Grad nødvendig for det store Hele som ogsaa for den Enkelte end Frihed. Men ogsaa en anden gammel Sandhed — nemlig at en fornuftig Frihed, gjældende for Jorden som for dens Dyrkere, en saadan, som i Erfaringens' Skole er renset og lutret fra ødelæggende Udvæxter, hører til de alleruundværligste for Staternes indre Blomstring og for den derved begrundede Magtudfoldning og at den alene formaar at lade en uudtømmelig Livskraft gjennemstrømme Staterne — ogsaa denne Sandhed se vi paa den mest overbevisende Maade bekræftet ved Frankrigs Udvikling i vort Aarhundrede*13. Disse samme Sætninger om en utidig og umoden Frigjørelse og om Frihedens senere lykkelige Følger kunne stadfæstes ved at betragte det østerrigskeMonarchi.170

Ottende Poredrag.

Man maa tillægge Maria Theresia store Fortjenester af den Maade, hvorpaa hun tog Bønderne i Beskyttelse imod Godsejernes Vilkaarlighed og søgte at afhjælpe deres værste Nød, om hun end havde stærk Modstand at bekjæmpe og kun paa Domænerne fik gjennemført, hvad hun vilde; men dybt kunde hendes Forsøg ikke gribe ind. Især i Ungarn hvilede et haardt Livegenskab paa Bonden. Hendes Søn, den varmt følende, for Frihed og Reformer begejstrede Joseph II tog ikke i Betænkning at hæve Livegenskabet i alle sine Lande, hvad der dog nærmest vil sige at afkaste dets værste Sider og forvandle det til en mildere Hörigkeit med skarpt begrænsede Ydelser. Det dristige, ikke ret planlagte Forsøg vakte en gjærende Misfornøjelse hos de priviligerede Stænder. Det er bekjendt, at Joseph II kort før sin Død maatte ophæve saa godt som alle sine Foranstaltninger, og vel undtog han Budet om Livegenskabets Ophør, men hans Broder Leopold II saa sig nødsaget til for at sikre sig sin Stilling lige over for Adelen igjen at ofre Bondens Frihed. Imidlertid skal det naturligvis ikke glemmes, at Joseph II havde været mellem Bondestandens tidligste Talsmænd og at hans Love havde bidraget Meget til at skabe gode økonomiske Tilstande for Jordens Dyrkere';. Jeg har tidligere omtalt, af hvilken ejendommelig Art den personlige Ufrihed var i England. Den lader sig aldeles ikke sammenligne med Livegenskabet og Ufriheden i andre Lande, men dens Aag var ikke lettere at bære, det Tal af Mænd og Kvinder, som den omfattede, var overordentlig stort, og vist er, at den for Samfundets Lykke og Trivsel var den argeste Fjende. Og naar skrede da saa Englænderne til at ophæve disse Baand? Ja, de til Stavnen bundne Arbejdere i Bjergværkerne frigaves først 1799, og vel havde man i Løbet af det 18de Aarhundrede ved enkelte Hjælperegler søgt at bøde paa de urimelige Love om Fattiges Forsørgelsesret, menDanmark frigjør Bonden tidligere end andre Stater. 171

først en Lov af 1795 gjennemførte den vigtige Regel, at Ingen skulde udvises af et Sogn blot fordi han

sandsynligvis kunde blive byrdefuld for det, men at dette alene kunde ske, naar han virkelig var faldet det til Byrde ved Modtagelse af Understøttelse eller ved Anmodning derom. Endelig omordnedes den hele Fattiglovgivning og Reglerne om Hjemstedsret i Aaret 1834l5.

En Betragtning af endnu andre Lande i Europa vilde ikke forandre det Resultat, hvortil vi ere komne. Det er klart, at vi for Fremtiden ikke blot bør skrive i vore Fædrelandshistorier, at Danmark var det første Land i Europa, som forbød Negerhandlen — vi bør tillige skrive, at blandt alle deRiger, i hvilke Bondestandens personlige Stilling havde en Befrielse Behov, var Danmark det første, som fuldkommen og strax skaffede Friheden til Veje16, medens de andre Lande først senere og langsomt fulgte efter, mange Lande endog efter en Menneskealders eller et Par Menneskealdres Forløb eller et Aarhundrede senere.

Men der staar paa Frihedsstøtten ikke blot: „Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre" —- der føjes til: „Landbolovene gives Orden og Kraft*, og derfor skulle vi nu undersøge, i hvilken Grad Danmark iøvrigt var med til at foretage Reformer i Bondens Stilling.

Hoveribyrden maatte afhjælpes. Indsigtsfulde Godsejere havde tidligt indset dette, og paa Hørsholms Gods var det 1761 bleven afløst mod en Pengesum, medens J. H. E. Bernstorff tre Aar efter lod det bortfalde paa sit Gods i Gjentofte uden Vederlag. En halv Snes andre Godsejere fulgte med Held det givne Exempel. 1766 gav Christian VII Bønderne paa Kronens Gods i Kjøbenhavns Amt Arvefæste og tillige Hoverifrihed, og da Struensee var bleven raadende, udkom den fortjenstfulde Anordning 20de Februar 1771 om at alt Hoveri172

skulde være bestemt og fastsættes til otte Spanddage og 16 Gangdage aarlig af hver Tønde Hartkorn. Men det Guldbergske Ministerium lod dette Bud falde (1773), og Hoveriets Omfang blev i Stedet for gjort afhængig af hver Egns gamle Skik og Brug. I Virkeligheden var man nu kommet tilbage til den gamle Vilkaarlighed.

De Forsøg, som man 1785 og i de følgende Aar lod foretage med at udskifte og udflytte Kronens Bønder paa Krongodset i Frederiksborg og Kronborg Amter, tilvejebragte tillige Hoverifrihed for Bønderne imod en mindre Pengeafgift. Regjeringen vilde dog endnu ikke paabyde, at Hoveriet overalt skulde ophøre eller afløses, men der blev ved Forordning af 25de Marts 1791 om god Ordens Overholdelse ved Hoveriet sat Grænser for Anvendelse af legemlig Revselse mod Hovbonden, og kort efter udstedtes en Opfordring til Jorddrotter og Fæstere om at indgaa mindelige Foreninger om at ændre det ubestemte Hoveri til bestemt. Dette, som ogsaa Frygten for, at Regjeringen skulde komme med et Tvangsbud, havde til Følge, at der i de følgende Aar paa de fleste Godser blev indgaaet faste Kontrakter om Arbejdets Ydelse. Da Regjeringen tillige indrettede Hoverikommissioner, der skulde mægle mellem Godsejer og Fæster og, saafremt Forlig ikke kom i Stand, ved Kjendeise fastsætte den fremtidige Ydelse, blev i kort Tid alt Hoveri fastslaaet ved Kontrakt eller afløst, og Regjeringen kunde ved en ny Hoveriforordning 1799 paabyde, at alt Hoveri for Fremtiden skulde være bestemt.

Saaledes var allerede inden Udgangen af det 18de Aarhundrede den store Byrde bleven taget fra Bonden, at han til ubestemt Tid og i ubestemt Maal skulde være til Herskabets Tjeneste og derved forsømme sin egen Avl. Senere er vor Lovgivning gaaet videre i sammeUdskiftning af Markfællesskab i andre Lande 173

Retning, især ved at tillade, at Hoveriet kan fordres afløst, saaledes at nu Hoveri er saa godt som forsvunden.

Jeg behøver ikke her nærmere at belyse, om vi i dette Punkt have været forud for Udlandet eller ere gaaede bag efter det. Arbejdspligten er paa det nøjeste sammenknyttet med Stillingen som Livegen, hvor denne findes, og derfor gjælder hvad der i det Foregaaende er sagt om Livegenskabets Ophør, ogsaa Hoveripligten, dog saaledes, at denne som oftest først er forsvundet en god Stund efter at den personlige Ufrihed var hævet.

Et Omraade i Landbruget, paa hvilket der nødvendigvis maatte træffes Reformer og hvor man lykkeligvis ikke kunde paastaa, at den bestaaende Ordning var Følge af et Misbrug eller en Undertrykkelse, var Markfællesskabet. I dette laa den største Hemsko for en Forbedring og Forandring af Jordernes Drift. Dette føltes i Danmark, men ikke mindre i andre Lande, hvor man havde de samme Dyrkningsforhold. Derfor havde man i ét Land allerede tidligt havt Tanken henvendt paa en Ændring — nemlig Skotland. Allerede 1665 udkom her en

Lov, som gav enhver Interessent i et Fællesskab Ret til at fordre sin Lod udlagt ved Hjælp af en Kommission, og som tillige fastslog, at Enhvers Lod skulde bestemmes i Forhold til hans hidtilværende Ejendom. Denne Lov hidførte den Virkning, at ved det 18de Aarhundredes Ende alle Markfællesskaber vare forsvundne i Skotland. Det Exempel, som her var givet, fandt Efterligning i England i forrige Aarhundrede, saaledes at en stor Del Landsbyfællesskaber ved frivillig Overenskomst bleve hævede. Derimod var der ikke ved Lov paalagt nogen Pligt til at skulle finde sig i en Deling, og den enkelte Besidder kunde altsaa modsætte sig den; ligesaa vare Omkostningerne ved Udskiftningen meget store. Saaledes gik Fællesskabets Ophør temmelig langsomt for sig, og Lovgivningen støttede den ikke174

særlig. I vort Aarhundrede er Udskiftningen i England væsentlig foregaaet efter de samme Grundsætninger17.

I Tydskland havde man havt Opmærksomheden fuldt henvendt paa, hvad der foregik hinsides Kanalen. Derfor se vi allerede Frederik den Store af Preussen opmuntre til Udskiftning og uddele Præmier herfor. Samme Plan følge Bayern, Baden og Brunsvig, og i Østerrig paabydes Udskiftning af Græsgangene. Alle disse Foranstaltninger havde dog det samme Maal, især at skulle fremme Opdyrkningen af det hidtil udyrkede Land. Tanken om, at selve det dyrkede Agerland fortjente at udskiftes af Hensyn til en rationel Drift, kom kun lidet frem. Derfor kommer man endnu i det 18de Aarhundrede ikke ud over det Standpunkt at anbefale og tilskynde til en Udskiftning; om en Tvang hertil er der ikke Tale. Først i 1821 gav Preussen en Anordning, som tillader hver enkelt Andelshaver at fordre en Deling; saafremt en Omfordeling af Jorden skulde finde Sted, maatte dog Forlangendet stilles af Besiddere af en Fjerdedel af den Jord, som skulde deles. Omtrent lignende Regler opstiller de øvrige tydske Landes Lovgivninglb.

Vi skulle nu se, naar Danmark træder frem i Rækken af de Lande, som paabyde eller fremme Ophævelsen af Markfællesskabet. Ja, saa tidlig som Skotland have vi ikke været inde paa denne Vej, men næst efter det maa vi dog nævnes. Allerede i Aarene 1758—61 udkom Forordninger, der søgte at rydde Hindringerne bort for en Udskiftning. Mere direkte stræbte tvende Forordninger af 1769 og 1776 at virke og endelig den Guldbergske Forordning af 23de April 1781. Den Kommission, som var nedsat til at fremme Landboforholdene paa Frederiksborg og Kronborg Amter, havde endvidere her ladet alle Landsbyer udskifte til stor Nytte og Tilfredsstillelse for Bønderne.

Udskiftningsforordningen af 1781 gav enhver Lods-Efter Skotland er Danmark det første Land, som udskifter. 175

ejer i en By Ret til at forlange sin Andel særskilt udlagt og saaledes, at den laa samlet paa et eller to Steder; de andre Lodsejere kunde ikke modsætte sig og vare endog pligtige til at deltage i Omkostningerne derved. Fæstebønderne kunde derimod ikke paastaa Udskiftning, og da Omkostningerne vare betydelige og alene kom til at paahvile Herskaberne, vare disse ikke ret tilbøjelige til at lade dem foretage. Selv om Fæsterens Avl derved forbedredes, vare Godsejerne jo ikke berettigede til at forlange en højere Afgift. Paa disse Ulemper maatte der raades Bod, og derfor udgav Regjeringen Forordningen af 15de Juni 1792, hvorved det tillodes at fordele Renten af Omkostningerne ved Udskiftningen paa Fæstebønderne under Forudsætning af at virkelig Udflytning havde fundet Sted og at Markerne vare vel skiftede; dog skulde denne forhøjede Afgift først kunne fordres efter en vis Tids Forløb.

Fra nu af fik Sagen fuld Fart, og i mindre end 10 Aar var Halvdelen af Danmarks Jordejendomme udskiftede; inden Reventlow døde (1827), var Fællesskabet saa godt som fuldkommen ophørt (1837 var kun 1 p. Gt. af Landets Hartkorn endnu ikke udskiftet)10.

Saaledes se vi, at Danmark var det første Land, som efter Skotlands Exempel paabød eller dog saaledes lettede en Udskiftning, at denne blev mulig, og at det var det første Land efter Skotland, som fik gjennemført, at dets Jorder udskiftedes. Regjeringen havde givet saa kraftige Regler, at en Udskiftning let kunde fordres, og om dens Fordelagtighed havde Bønderne forholdsvis hurtigt overbevist sig2u. Imidlertid maatte vi ogsaa betale

Lærepenge. Udskiftningerne bleve i den første Tid ingenlunde altid heldig udførte, det vil sige ikke radikalt nok. Man tog alt for mange Hensyn til den Enkeltes Vilje og Fordomme, og saaledes kunde en Gaard alligevel faa sin Jord liggende paa en halv Snes Steder eller176

mere; eller Lodderne kom til at danne langsidede Trekanter med Spidserne ind imod Landsbyen, saa at de tilsammen dannede en Sjerneform, eller de udgjorde lange smalle Strimler. I flere især af Jyllands Amter var derfor Udskiftningen ofte utilfredsstillende og maatte senere omgjøres21.

Den kongelige Regjering gik i Hertugdømmerne frem paa samme Maade som Nord for Kongeaaen. Ved Udskiftningsforordninger af 10de Februar 1766 og 26de Januar 1770 for Slesvig og 19de November 1771 for den kongelige Del af Holsten gav den et vist Antal af Andelshavere i et Fællesskab Ret til at forlange Udskiftning, og den bestemte nærmere, hvorledes denne skulde gaa for sig. Disse Regler gjaldt dog ikke Godsdistrikterne, men Godsejerne indsaa hurtigt Fordelen ved at følge Exemplet, saaledes at i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede de sidste Fællesskaber forsvandt.

Georg Hanssen, den højtansete Statsøkonom, som har skrevet Frigjørelsens Historie i Hertugdømmerne, udtaler derfor: „det er Hertugdømmernes som Danmarks Hæder, at de vandt den første Rang mellem alle Europas Lande ved at have et velordnet Agrarvæsen"22.

Ved den øvrige Række af Lovbud skal jeg ikke her dvæle. De sluttede sig nøje til de alt nævnte Love og vare til Dels Betingelserne for at de kunde virke. To Forordninger af 8de Juni 1787 fastslog Jorddrottens og Fæsterens Pligter ligeoverfor hinanden. Ingen Bortfæstning maatte finde Sted uden efter foregaaende Synsforretning over Gaarden og dens Besætning. Bonden kunde alene sættes fra Gaarden ved Rettens Hjælp, og de almindelige Dommere skulde paakjende Godsejerens Fordringer i Bondens Dødsbo; det forbødes aldeles paa egen Haand at lade Bonden straffe med Træhest, Halsjern, Fængsel eller Lignende. 1 Juni 1788 blev Korn-Selvejendom fremmes.

handlen frigivet, og Enhver fik Ret til at fede og udføre Øxne. 1793 omordnedes Vejvæsenet og Vejarbejdet. Den 29de Oktober 1794 udkom Forordningen om Hegn og Fred; ved andre Love sørgedes for skadeligt Vands Afledning o. s. v. — men især bør nævnes de Foranstaltninger, som gjordes for at fremme Selveje. Allerede under Frederik V, i 1760erne, bleve Böndergaardene paa Domænerne i Fyen og Koldinghus Amter solgte enkeltvis ved Auktion, og næsten alle Bønder kjøbte her selv deres Gaarde. Fra 1769 af blev det tilladt Ejere af komplette Sædegaarde at bortsælge Gaarde af det tilliggende Fæstegods til Selvejendom eller Arvefæste, uden at Sædegaardene derved mistede deres Skattefrihed; en i Aaret 1786 oprettet Kreditkasse skaffede Bønderne Laan til at kunne kjøbe deres Gaarde og blev i høj Grad benyttet, og Virkningen af disse forskjellige Foranstaltninger var saa stor, at inden 1806 omtrent en Fjerdedel af alle danske Bønder vare blevne Selvejere eller Arvefæstere 23.

Saaledes var Danmark i Alt, hvad der vedrører Bondens Frigjørelse, gaaet foran de fleste Lande i Europa. Med rolige, bestemte Skridt havde Regjeringen stadig arbejdet videre; den lod sig ikke forlede til Overilelser eller fuldkomne Brud med Fortiden, Retfærdighed mod Alle, Billighed mod de Store som mod de Smaa var dens Maal, og derfor kom den lykkeligt ud over Forandringernes kritiske Tidsrum.

Og hvorledes blev dette Held muligt? Den Forfatter, som i et stort Værk har skrevet Bondefrigjørelsens Historie i Europa, siger: „den største Hindring for fredelige, lovmæssige Reformer er altid — Revolutionen*24. Om revolutionære Bevægelser var der ikke Tale i vort

Land; saa stærkt havde Buen aldrig været spændt, og til at sende Pilen mod Brødre har den danske Mand aldrig havt særlig Hang. Men dernæst blev den anden store Betingelse for en rolig Omformning af uheldige Tilstande fyldestgjort, nemlig at vi i omtrent 80 Aar ingen Krige havde. Efter de uophørlige Krigstilstande i det syttende

Aarhundrede trængte vi overordentlig til Fred. Et Land maa have saadanne fredelige Tidsrum, hvori Løsningen af den indre Politiks Opgaver kan beskjæftige Sindene og hvor Besvarelsen kan afgjære uden at hindres ved at Statsmændene kaldes til Vagttjeneste udadtil og Borgerne sendes i Vaaben til Grænsen, medens Finantserne ere beslaglagte for lange Tider. Selv de Konger i forrige Aarhundrede, som ikke fremhjalp Bonden, bave derfor stor Fortjeneste ved gjennem saa langt et Tidsrum at have fjernet Krigens Farer og Lidelser fra vore Lande.

Men dernæst kræve saa store Opgaver store Mænd. Turgot udbryder i Begejstringen over hans Samtids Fremskridt i Viden og Erkjendelse, at det attende Aarhundrede var de store Mænds Aarhundrede. Og Danmark kan være stolt af at have havt virkelig store Mænd i sin Tjeneste, indfødte og fremmede, men ogsaa disse sidste grebne af national og patriotisk Aand. Saadanne Statsmænd og Lovgivere som Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Andreas Peter Bernstorff, som Christian Reventlow, Henrik Stampe og Christian Colbjørnsen kunde ethvert Land misunde os, og haardt maatte vi i den nærmest følgende Periode savne, at vi ikke havde deres Lige. Den Humanitetsfølelse, der betegner dansk Aand og som uagtet alle Forvildelser dog endnu paa Enevældens Tid lod Lighedsfølelsen — som tidligere paavist — have et langt større Raaderum her end i andre Lande, var ligesom repræsenteret i disse varmtfølende Mænd, hvis brændende Hjerter gav deres Tanker Genialitet.Æren for Frigjørelsen.

179

Men dernæst havde vi en Regent, som med den dybeste Følelse, den redeligste Villie og den skjønneste Tillid til sine Raadgivere og til den Sag, om hvis Godhed han havde overbevist sig, gjennemførte den store Omvæltning i Samfundets indre Bygning. Ikke alene slåp vi bort fra de kuende Baand, som havde holdt saa mange Kræfler nede, men vi gjorde ved den forandrede økonomiske Ordning ligesom en ny Opdagelse, nemlig i hvilken Grad ved Naturens Gunst Rigdommens Kilder springe i Danmark, og hvilke uudtømmelige Muligheder for Fremtiden de indeholde. Bondefrigjørelsen i forrige Aarhundrede er en af vor Histories mest hæderfulde Begivenheder, som det har været en af de mest velsignelsesrige.

12*Anmærkninger og Henvisninger.De her offentliggjorte Foredrag ere blevne holdte dels paa Universitetet, dels i forskjellige Foreninger; de meddeles dog saa godt som alle i en stærkt omarbejdet Skikkelse. Enkelte Afsnit af Æmnet har jeg tidligere behandlet i Afhandlinger af lærd Karakter, nogle andre ere blevne meddelte i Blad- og Tidsskriftartikler. Herom henviser jeg til Bemærkningerne ved de enkelte Foredrag.Förste Poredrag.

Demokratiske Højsletter og Lavlande. (S. 1—20.)

Hovedindholdet af dette Foredrag har været meddelt i en Artikel i Dagbladets Søndagsnummer for 4de November 1883.

1 Paludan-Mullers Anmeldelse af Allens Haandbog i For Litteratur og Kritik I. (1843) 95 f. Prof. N. Falcks Indledning til den tydske Oversættelse af Allens Bog (1842). Allen havde god Grund til at beklage sig over den Maade, hvorpaa Falck havde omdannet hans Text, men Falcks kritiske Bemærkninger ere træffende; jfr. nedenfor 6te Foredrag Anm. 29.

Om Allens „Lærebog i Danmarks Historie til Skolebrug" skriver Paludan-Muller saaledes: „Heller ikke kan jeg anse det for ønskeligt, at det bliver denne Bog, hvoraf den op-voxende Ungdom herefter kommer til at hente sin Kundskab til Fædrelandets Skjæbne, eller at dens Anskuelse skal gaa over i Folkets Bevidsthed som den herskende. Den er hverken mere upartisk i sine Domme eller lysere i sin Grundfarve end Haandbogen, saa at det ikke er let at begribe, hvorledes den op voxende Ungdom efter Forfatterens Hensigt (se Fortalen) ved dens Fremstilling skal kunne voxe i Kjærlighed og Agtelse for Fædrelandet; thi naar det Forkerte og Bedrøvelige har havt saa megen Overvægt i det danske Folks Liv, som Forf. skildrer det, kan Betragtningen deraf hos den tænksomme Ungdom kun altfor let vække Mismod og Uvillie, der ikke vil opvejes af de enkelte lysere Partier, Bogen fremhæver. Ja, var dens Skildring uomtvistelig sand, da Sandheden frem for Alt, især i Ungdommens Undervisning!]84 Anmærkninger og Henvisninger.

men denne Egenskab kan, som ovenfor antydet, ikke ubetinget tillægges Hr. Allens Fremstilling.u

* G. F. Hertzberg, Geschichte von Hellas und Rom. I. 128. 3 Hertzberg 1. c. 130. 4 Bluntschli, Allgemeine Staatslehre (fiinfte Auflage) Bog 6, Kap. 21. S. 532. 5 N. M. Petersen, Fortællinger om Islændernes Færd. Anden Udgave. IV. 294 f. 6 Dahlmann, Geschichte von Danemark. I. 166, 173. 7 N. M. Petersen 1. c. IV. 296 f. 8 V. Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik. IV. 53 f., 57. 9 N. M. Petersen 1. c. IV. 297. Jfr. Historisk Tidsskrift II. 460. 10 Danmarks Statistik I. 58. 11 Stemann, Retshistorie 301 f. 12 Joh. Steenstrup, Normannerne IV. 217. 13 Stemann 1. c. 170, 183, 186. u Ste mann 1. c. 154.

15 Udkast til Lov om Domsmagtens Ordning. Udarbejdet af den ved allerh. Rescript af 28de Februar 1868 nedsatte Proceskommission. 1876. § 61: Til Nævning kan kaldes Enhver, som har Valgret til Folketinget, medmindre han paa Grund af legemlige Mangler eller utilstrækkeligt Kjendskab til det danske Sprog er ude af Stand til at fyldestgjøre en Nævnings Pligter. — § 63: Fritagen for at være Nævning er Enhver, som udelukkende eller væsentligst ernærer sig ved egne Hænders Gjerning. Jfr. Motiverne S. 35 f.

18 Normannerne IV. 200 f. ,7 Keyser, Efterladte

Skrifter II. 362, 367, 371, 376, 381. Fr. Brandt, den norske Retshistorie II. 26. Nordstrøm, Svenska Samhållsförfatt-ningens Historia II. 460, 462.

Andet Poredrag.

Deu iiselige Bonde. (S. 21—49.)

Den første Halvdel af dette Foredrag har været trykt i Dagbladets Søndagsnummer for 6te April 1884.

1 Se mine Bemærkninger om disse Betegnelser i Historisk Tidsskrift 5. R. VI. 401 f. * N. M. Petersen, Bidrag tilAnmærkninger og Henvisninger.

den danske Literatnrs Historie. Anden Udgave. I. 132 f.

3 Fr. Winkel-Horn, Den danske Literaturs Historie. 1. 41.

4 M. H. Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nøvreris. 28 (jfr. 379). 5 Svend Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser Hl. 384. 6 1. c. III. Nr. 153 (8. 455), Nr. 133 (S. 202), Nr. 166 (S. 624). 7 1. c. n. Nr. 52. 8 Vedel Simonsens Afhandling i Molbechs Nordisk Tidsskrift III. 182. 9 Svend Grundtvig, Danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen (ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme) 162 f. 10 Grundtvig, Folkeviser Nr. 139 III. 280. 11 Abrahamson, Nyerup, Rahbek, Udvalgte danske Viser II. Nr. 61 S. 29 f.

12 Grundtvig, Folkeviser III. Nr. 162. — Her kan ogsaa mærkes Visen Nr. 161 om Erik Puke (1437), hvis Upartiskhed Grundtvig fremhæver:

de Bønder de klager dennem op ad Land, de Hofmænd der de udride, de klager paa Erik Stygesøn, han vil imod Marsken stride.

13 Udvalgte Viser Nr. 63, II. 47, sammenholdt med Svend Grandtvigs haandskrevne Samling af Visetexter paa Kongens Bibliothek. I den trykte Text skildres Bondens Hus som rigt og med mange Tjenere, men denne Form synes fremkommet ved en Sammensmeltning af to forskjellige Viser.

14 Grundtvig, Nr. 152, III. 439. 15 Udvalgte Viser Nr. 102, II. 288. 16 Grundtvig, Nr. 222, IV. 297. *7 Saxo, Mullers Udgave, 783. 18 Troels Smith, Ungdomsdigte 172. 19 Gamla eller Erikskrönikan. utg. af G. E. Klemming, 212—18. *° Nya eller Karlskrönikan, 25-28. 31 Allen, tre nordiske Rigers Historie III. I. 218. 22 G. F, Knapp, die Bauern Befreiung und der Ursprung der Landarbeiter I. 44: der arme Mann — so nannte sich der Bauer. II. 27.

98 Bøndernes Klage imod Adelen 1660, Suhms Nye Samlinger I. 228. Andragende af 1734 i Ferd. Petersen,

Grevinge Sogn 28; Borgerskabets Bemærkning 1645, at ved Adelens Tilbud om forøget Rostjeneste Intet afgaar

den, men benlægges paa den fattige Bonde, Hist. Tidsskrift 2. R. Y. 860, 413. Fremdeles Hist. Tidsskrift 5. R. VI. 449. Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie II. 159. Danske Magazin 3. R. V. 167 f.

24 Gehejmearkivets Aarsberetninger VI. Tillæg 20. Jfr-Ansøgning fra „vi fattige Folk i Nykjøbing paa Mors", 1660, i Ny kirkehist. Samlinger V. 687. 25 I den fordrevne jydske Adels Begjæring til Rigens Marsk 1627: „vi fattige Folk". Kr. Erslev 1. c. II. 89.

86 Grundtvig, Folkeviser II. 308 (V. 10), 458 (V. 21> — I en utrykt Vise om Liden Trøjer tilbyder Adelsmanden saadan Bod for hans Drab „som plejer for en Bondesøn at gaa".

27 Allens Haandbog, 7de Udgave, 238. 28 Se mine Undersøgelser i Historisk Tidsskrift 5. R. VI. 397 f. Kr. Erslev, Aktstykker II. 89. 29 Hist. Tidsskrift 1. c. 398. 30 Allen 1. c. 373. öl Om alle disse Forhold henviser jeg til mine Undersøgelser i Hist. Tidsskrift L c. 658—662. 32 Tr. Lund, Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarh. Indre Historie II. 9—52.

33 R. Mejborg, Borgerlige Huse 42, 64 og flere andre Steder. Hans Hildebrand i (Svensk) Historisk Tidskrift I. S. XX f. og samme Forf.s oplysende Skildring af Bondehusene i Sveriges Medeltid I. 141—159, hvor vi finde et karakteristisk Modbillede til Troels Lunds Fremstilling. Fremdeles en Anonym i Letterstedtske Nordisk Tidskrift 1881, 572. Prof. Kr. Erslev i Morgenbladet for 1. Juni 1881 og Svensk Hist. Tidskrift II. S. LXVU. — Jfr. herom Dagbladet for 1. December 1880 og 3. Mai 1887.

34 Carstensen, Vigsø Sogns Historie 24 f. Ferd. Petersen, Grevinge Sogn 84 f. 38 Gram, den danske Formueret I. 72 f. 36 L. Stein, Verwaltungslehre VII. 301 f. Ersch u. Gruber, Encyklopædie, Art. Expropriation. ö7 Chr. H. Brasch,Anmærkninger og Henvisninger. 187

Vemmetoftes Historie I. 167—177. Ny kirkehist. Samlinger V. 689 — 693. Jfr. H. Rørdams Meddelelser om Præstevalget i Kirkeh. Samlinger II. 205 f., Ny kirkeh. Samlinger I. 92 f., V. 433 f., 657 f. samt Rørdams Danske Kirkelove. Biskop C. T. Engelstoft i Theol. Tidsskrift, udg. af Scharling og Engelstoft V. 2. 145-224, VI. 2. 1—143. 38 Ny kirkeh. Saml. V. 435 f. — I et Kaldsbrev af 1659 lover omvendt en Menighed at være Præsten „paa sit Embedes Vegne hørig og lydig«, Ny kirkeh. Saml. I. 98. • Brasen, Vemmetofte, I. 75, 240 f. og Forfatterens træffende Bemærkninger i Fortalen S. III. Allen, Tre nord. Rigers Historie, IV. 1, 169 f. 40 Kolderup Rosenvinge, Gamle Domme I. S. XXV, XXVII f.

Tredie Foredrag.

Hvorledes blev Bonden vorned? (S. 50—66.) Med Hensyn til dette Æmne henviser jeg til min udfør« lige Afhandling „Vornedskabet hos den danske Bonde" i Historisk Tidsskrift, 5. R. VI. 339 f. * Steenstrup 1. c. 356. 9 J. H. Deuntzers Afhandling „Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1688a i Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger, 170. 8 Steenstrup 1. c. 361.

4 S. 363. Jeg véd ikke, at Ordet Skattehøne forekommer andensteds i danske Kilder, og Forklaringen af det er usikker. I alt Fald til Sammenligning kan her nævnes, at de Livegne i Tydskland flere Steder aarlig svarede en Høne til deres Herskab som en Art Anerkjendelse af dette; se Walter, deutsche Rechtsgeschichte § 390 („alle jar eyn fasznacht hun"). Jfr. Grimm s Rechtsaltertumer 326.

6 S. 366. 6 S. 381. 7 S. 417 f. 8 S. 429. 9 s. 370—380. 10 Forordning af 4. Aug. 1728, hævet ved Forordning af 10. Febr. 1731. Jfr. L. Koch, Kong Christian den Sjettes Historie 36.

11 S. 868 f. Forbudet imod, at Personer paa Landet188 Anmærkninger og Henvisninger.

ernære sig som Daglejeie, gaar igjen indtil sene Tider, se D. L. 8—19—15 og Frdg. 25. Marts 1791 § 1; det hæves først ved Tyendeloven af 10. Mai 1854 § 8.

12 S. 385 f. 18 S. 388 f.

14 8. 392 f. J. Engelmann, Leibeigenschaft in Russiand 32 f. Det er ogsaa lærerigt at se, hvorledes Livegenskabet i sene Tider udbreder sig til Lande under russisk Scepter, hvor der tidligere var Bondefrihed. Saaledes i Lille-

rusland, hvis Særrettigheder man vilde til Livs. „Vor al lem galt es, die Einheit des Volkes zu spalten und, um jede Opposition unmöglich zu machen, den Adel auf die Seite der Regierung zu ziehen. Es geschah auf möglichst einfache Weise, man gab ihm seine Bauern zu Leibeigenen, damit war jedes Band zwischen Adel und Volk zerrissen, der Adel stand nun auf Seiten der Regierung. Am 3. Mai 1783, des-selben Jahres in welchem zum dritten Mal die Unverjåhrbar-keit der Freiheit proklamirt worden war, wird in Kleinrass-land die Leibeigenschaft eingefiihrt. Es handelt sich um Steuern, um deren rechtzeitige und sichece Einzahlung und um Vermeidung der Ueberbiirdung der Gutsherren und Bauern durch die Steuern fur die Låuflinge. „Damit ... die Eio« nahmen der Krone sicher und zweifellos wiirden und das Entlaufen der Bauern, was Gutsherren und zuruckbleibende Bewohner belaste, verhindert werde, hat jeder Bauer auf der Stelle und in dem Stande zu verbleiben, wo er bei der jetzigen letzten Revision angeschrieben worden ist, mit Ausnahme derer, die vor diesem Ukase sich entfernt haben. Wer aber nach diesem Ukase låuft, soli nach den allgemeinen Reichs-gesetzen behandelt werden." Also ganz wie vor 200 Jahren in jenem Ukase von 1597. Ohne weiteres wird als Laufling bezeichnet, wer das ihm zustehende Recht der Freizugigkeit ausubt . . . Ganz wie vor 200 Jahren: dieselben Ursachen, dieselbe Verlegenheit der Verwaltung, dieselbe Massregel, dieselbe Motivirung, dieselbe Ausdrucksweise, dasselbe Igno-riren des Rechtes, dieselben Folgen." Engelmann 148 f.

Fjerde Foredrag.

Kampen om Retten mellem Herskab og Bonde. (S. 67—80.)

Dette Foredrags Indhold støtter sig paa en Række Studier og Undersøgelser, der ere meddelte i rain Afhandling om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid i Historisk Tidsskrift, femte Række, Bd. VI. S. 655—714. l S. 673. 2 S. 677. 3 S. 690 f. * S. 704.

5 Etatsraad O. F. C. Rasmussen har gjennemgaaet Jordebøger fra 28 forskjellige Jordegodser og har derved kunnet konstatere, at Landgilden gjennem forrige Aarhundrede uforandret var den samme indtil 1792 og i de fleste Tilfælde endogsaa i lang Tid derefter, se Optegnelser om Gisselfeld 167, 169, 174. — Om en betydelig Nedsættelse af Landgilden paa de offentlige Godser paa Sjælland 1732, se L. Koch, Christian den Sjettes Historie 37.

6 S. 709 f. 7 Rasmussen, Gisselfeld 132. N. Rasmussen Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle 353. 8 S. Jørgensen i Historisk Tidsskrift, 4. R. V. 228. 9 ib. S. 259. 10 Rasmussen Søkilde 1. c. 62 f. 283 f. ll Edv. Holm, Danmark-Norges indre Historie fra 1690 til 1720 II. 292. 12 Tocque-ville, Pancien regime et la revolution, livre 2 chap. 1. Taine, les origines de la France contemporaine I. 451 f. Sugenheim, Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft 151, 177. la Se Artikler i Dagbladet for 1. Dec. 1884 og 13 Febr. 1885, jfr. Ugeskrift for Landmænd, ved Hertel og Frederiksen, for 18. Dec. 1884. u Rasmussen Søkilde, Holstenshus 284. 15 Rasmussen Søkilde og S. Jørgensen, Hillerslev og Øster-hæsinge Sogne 134 f.

16 Henning Matzen, Kjøbenhavns Universitets Retshistorie II. 283. — Jfr. hermed en Udtalelse af Bønder i Pommern 1718: „wir haben immer einen Herrn gehabt und wollen .einen behalten". Knapp, Bauern-Befreiung I. 88, II. 17.

17 I det Foregaaende har jeg betragtet Selvejerne som Bønder uden Husbond. Fra ei formelt Standpunkt set maa det dog bemærkes, at de i Lensmanden havde deres Husbond

og ofte til ham svarede et Husbondhold, se min Afhandling om Vornedskabet i Historisk Tidsskrift 5. R. VI. 347—349.

Femte Foredrag.

Dommen ovor Vornedskab og Stavnsbaand. (S. 81—101.)

Med Hensyn til den første Del af dette Foredrag henviser jeg til den udførlige Redegjørelse for Vornedskabets Indhold og Væsen i min Afhandling i Historisk Tidsskrift, 5te Række, VI. S. 339 f.

1 S. 351, 424. 2 S. 424. 3 S. 430 f. 4 S. 439 f. 5 S. 421 f. 6 S. 423. 7 Samtale mellem en Skaansk og en sjællandsk Bondedreng 1703. Wielandt, Samling af danske Vers VII. 260 f. 8 S. 432 f. 9 Om hvorledes Bønderne flytte fra hoveripligtigt til hoverifrit Gods i Aarene før 1733 se L. Koch, Christian den Sjettes Historie 43. 10 W. Roscher, System der Volkswirthschaft L § 69. G. Hanssen, Aufhebung der Leibeigenschaft in den Herzogthiimern 46. Stadelmann, Preussens Könige in ihrer Thåtigkeit fiir die Landeskultur II. 108. ll Se mine Oplysninger i en Artikel „Christian den Fjerde og Vornedskabet« i Hist. Tidsskrift, 5. R. IV. 521 f. 12 S. 448 f. 13 Suhm, Nye Samlinger I. 227 f. 14 S. 444 f. " Edv. Holms Afhandling om Frederik IVs Landmilits og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark i Historisk Tidsskrift, 5. R. IV. 529 f.; Etatsraad O. F. C. Rasmussens Polemik herimod og Prof. Holms Svar ib. V. 572 f., VI. 159 f. 16 IV. 558 f. 17 IV. 565. 18 IV. 593 f. 19 L. Koch, Christian Vis Historie, 37 f. 20 Rasmussen Søkilde, Holstenshus 188.

21 C. Christensen. Hørsholms Historie 146, udtaler, at „efter at Godset i 1761 var overgaaet til Selvejendom skalde man tro, at Vornedskabet af sig selv maatte ophøre, men dette var ingenlunde Tilfældet", og han anfører bl. A. en Udtalelse fra Amtsforvalteren om, at „Selvejer fri heden ikke fritager Nogen af dem, der ere forbundne at pleje Fødestavns Ret, fra denne Pligt". Herved overser Forf. For-Anmærkninger og Henvisninger. 191

skjellen mellem en Statspligt (Værnepligten) og en Godspligt (Vornedskabet).

23 L. Engelstofts Afhandling om Christian IVs Forsøg paa at afskaffe Vornedskabet i Skandinav. Litteratur Selsk. Skrifter 1813 S. 2. 2S G. F. Knapp, die Bauern-Befreiung und der Ursprung der Landarbeiter. I. 22 f. Sugenheim, Aufhebung der Leibeigenschaft, 367 f. Bluntschli u. Brater, Staatswörterbuch, Leibeigenschaft.

Sjette Poredrag,

De tunge Tider. (S. 102-120.)

1 Rasmussen Søkilde og S. Jørgensen (Kistrup), Hillerslev og Østerhæsinge Sogne 8, 11: næsten alle Synsforretninger og Tingsvidner i Salling Herreds Tingbøger samstemme i, at de tydske og polske Hjælpetropper vare langt værre end Svenskerne. Rasmussen Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle 40, 43: naar det siges, at Tiden før Enevoldsmagten var Bondens Trængselstid, saa tager man storlig fejl. Den blev endnu kun forberedt. Tiden og Sæderne vare raa, og der forefaldt ganske vist Scener, som ikke vidnede om Andet; men man har lige saa mange Beviser for, at alle de Ulykker, der hidtil havde ramt Bondestanden, endnu ikke havde lagt Aaget haardere, end at Bonden ofte nægtede sin Husbonde Lydighed og trodsede hans Befalinger. Han var end ikke bange for at vise sine skarpe Kløer, naar Ridefogden eller en anden af Herremandens „Myndige" kom ham for nær. Ogsaa uden særlig Anledning viste Bonden ofte Trods og Opsætsighed mod sit Herskab og sin lovlige Øvrighed, hvilket vi i vor Tid næppe vilde tro, dersom ikke de garale Tingbøger og Domsakter vidnede derom. Indtraf Misvæxt eller daarlige Oldenaar, udeblev Bonden med sit Landgilde. Han brød sig ej heller synderligt om at gjemme Sædekorn til det følgende Foraar; thi han vidste, at fra Herregaarden maatte man yde ham saadant, om det end maatte tilbagebetales med Renter. Det var paa denne Maade ofte umuligt for Gods-192 Anmærkninger og Henvisninger.

ejerne at yde Sædekorn til alle deres Fæstebønder, thi der var Maade med Adelens Rigdom. 79: Landboforboldene vare bedre før end efter 1660, da det udvidede Hoveri næsten overalt var indført. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 II. 271 f.

* Holm II. 310 f. 8 Holm II. 286—88. Det bør iøvrigt bemærkes, at fra samme Tid skriver sig Molesworths mørke Skildringer i „An account of Denmark as it was in the year 1692u ; men foruden at Forfatteren som bekjendt i høj Grad overdriver, har han saa godt som alene sjællandske Bønder for Øje. 4 Holm I. 157 f. 5 Holm II. 298, 307. 6 L. Koch, Christian den Sjettes Historie 38, 51, 57—58. Falbe-Hansen i Danmarks Statistik II. 104. Bergsøe, Reventlows Virksomhed I. 24—25. 7 Tocqueville, Fanden regime, livre 2. ch. 1. 8 Suhm, Samlinger II. 3. 71—72. 9 G. Hanssen, Aufhebung der Leibeigenschaft 81. 10 Rasmussen Søkilde, Holstenshus 43, 59, 255. u Holm I. 31—39, II. 292—94. 12 Holm II. 312 f.

13 S. Jørgensen (Kistrup) i Historisk Tidsskrift 4. R. V. 267: „de fleste Godser gik da over i Hænderne paa

Kjøbstadborgere eller Embedsmænd til liden Glæde for den fattige Bonde, der i den danske Adel — paa meget faa Undtagelser nær — havde havt et mildt og naadigt Herskab".

14 Rasmussen Søkilde, Holstenshus 71, 255. 15 Holm 1. c. II. 317 f. og i Historisk Tidsskrift 5. R. IV. 542. Rasmussen Søkilde 1. c. 255. S. Jørgensen, Historisk Tidsskrift 4. R. V. 267. 16 Stampe, Erklæringer I. 546. 17 Danske Magazin 3. R. V. 147—171. Rasmussen, Gisselfeld 110 f. 18 Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier I. 185. 19 Suhm, Nye Samlinger I. 227 f. Knapp, Bauern-Befreiung I. 41, II. 44. 20 Rasmussen Søkilde, Holstenshus 97 f.

21 Jeg har ikke taget dette Udtryk af en Betænkning af 1810, afgivet til det preussiske Ministerium, i hvilket „die lassitischen Bauern" ligefrem betegnes som „ an gesi edeltes

Gesinde", men dette Udtryk er aabenbart rigtigt, og G. F. Knapp skriver herom: -,es ist hiermit das bezeichnende Wort gesprochen: der lassitische Bauer erscheint nicht etwa bios seinem Gutsherrn, sondern bereits den gebildeten Beamten als ein mit Land versehener Dienstbote." Bauern-Befreiung I. 76, II. 231.

22 Rasmussen Søkilde 195. 28 Bergsøe, Reventlow I. 21—52. Reinhardt, et Afsnit af den danske Bondestands Krønike 3 f. 24 Rasmussen, Gisselfeld 244. C. Christensen, Hørsholms Historie 189. Holm II. 340 f. 25 G. Hanssen, Aufhebung der Leibeigenschaft 28 f. 2e Holm II. 342. 27 Knapp, Bauern-Befreiung I. 67 f. 28 Holm II. 334 f. og i Historisk Tidsskrift 5. R. IV. 564. 29 Iøvrigt fortjene følgende Ord af Prof. N. Falck (jfr. første Foredrag, Anm. 1) at huskes: „fra én Vildfarelse, der uden at vi mærke det let gjør sig gjældende hos os, maa man advare, nemlig den, at Forraadet af de ydre Goder og den ydre, mer eller mindre lette eller lykkelige Stilling ogsaa skulde være Maalestokken for Livslykke og Livsnydelse. At det lykkeligvis ikke forholder sig saa i Verden, derom kan ingen Forstandig nære Tvivl; men i det vi selv kun alt for gjerne mere stræbe efter Lykkens Skin end de sande Livets Glæder, kunne vi let komme til at lade denne falske Vurdering af de menneskelige Ting indvirke paa vore Domme og til at lade os anse det som Hovedsag, der kun er Bisag. Ligesom det til Exempel vilde være en Daarskab at anse vore Selvejerbønder, hvad den indre Tilfredshed med deres Stilling og den Livsnydelse angaar, som deres Stilling giver dem, for lykkeligere end Fæsterne, eller endog blot at anse Herskaberne for lykkeligere end Tyendet, saaledes bør man ved Fortidens Tilstande ikke netop tro, at Ejendoms Forvandling til Fæste har havt en saa stor Indflydelse paa Menneskenes Lykke og Tilfredshed, som man ved første Øjekast maatte være tilbøjelig til at antage."

Syvende Poredrag.

Borgerlig Frihed i Danmark og England i forrige Aarhundrede.

(S. 121—158.)

Den største Del af dette Foredrag har været meddelt i Nordisk Tidskrift, utgifven af Letterstedtska Foreningen 1885 S. 655—679. x Steenstrup, Normannerne IV. 97 f. 2 Liljegren, Svenskt Diplomatarium I. 53. 3 Gehejmearkivets Aarsberetninger V. 79 (c. 4). — Jfr. Steenstrup, Studier over K. Valdemars Jordebog 22, 67, 82, 147, 180, 181. Langebek, Scriptores I. 48, VII. 39—41. 4 Anton Nielsen, Den danske Bonde VII. Molbech, Dansk Dialekt - Lexikon, Bonde.

5 L. Holbergs trende Epistler, udg. af J. Levin, 19—27.

6 L. Holberg, Danemarks Riges Historie (ved Levin), I. 97.

7 Holbergs Epistler (ved Chr. Bruun) I. 82 f., III. 276, 351, IV. 64, 208. Trende Epistler 232 f.

8 Skildringen findes i et Brev å M..., Oeuvres de Voltaire, par M. Beuchot, XXXVII. 22 f. I tidligere Udgaver findes det indsat i Rækken af Voltaires Breve, men det er aabenbart et litterært Arbejde og ikke nedskrevet umiddelbart efter Oplevelserne paa den første Dag.

9 1. c. LI., 166. 10 Oncken, das Zeitalter Friederichs des Groszen I. 167. u Oeuvres XIII. 213. 12 Oeuvres

complétes de Montesquieu par É. Laboulaye, VII. 183 f. Jfr. Oncken 1. c. I. 464 f.

13 May, The constitutional history of England (third edition). Vol. III. ch. 11. Lecky, A history of England in the eighteenth century III. 535 f. Blackstone, commentaries on the laws of England, book I. ch. 13. H. J. Stephen, New commentaries on the laws of England (See. edition) IL 564. M'Cullochs Note 12 til Adam Smiths Wealth of nations. — Lecky oplyser ogsaa om, hvorledes Presning brugtes af Regjering og Politi til at fjerne ubekvemme Personer, der ikke havde begaaet nogen Forseelse; saaledes bleve under Kampen med Methodismen nogle Wesley'ske Præster pressede til Soldater.

14 H. J. Garde, Efterretninger om den danske og norske Sørøagt II. 251, 328 f. Garde, den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700, 321. Garde, den dansk norske Sømagts Historie 1700—1814, 21, 122, 171 f., 174, 253 f., 295 f. (Jfr. tillige Riegels, Fjerde Friderichs Historie 278, 280). Udvalg af L. Engelstofts Skrifter III. 29: Brev fra Engelstoft, dateret 14. Marts 1798: En dansk Officer, Lieutenant Nidaros fra Aalborg, ligger her (i Miihlhausen) paa Hverving. Han afskikker jævnlig Transporter. Den Klasse af Væsener, der saaledes sælge sig, skal fortrinlig søge den danske Krigstjeneste, dels fordi der gives større Haandpenge, dels fordi man holder Capitulationen.

15 Blackstone L c. Stephen 1. c. 16 Lecky III. 535. 17 May III. 29. Stephen II. 158. 18 J. H. Deuntzer, Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1683, i Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger 142 f. 19 May III. 31. 20 Lecky I. 500 f.

May III. 32. Ashton, Social life in the reign of queen Anne 425 f.; Andrews, The eighteenth century 298. Stephen II. 159. 21 Bang og Larsen, Procesmaade III. 526 f. Nellemann, Execu-tion og Auction 156. I Kjøbenhavn indskrænkedes de sex Uger til én Uge ved kgl. Befaling af 4. September 1761 (jfr. Stampe, Erklæringer III. 364 f.) og Betalingen skulde erlægges forud. 22 Ed. Fischel, Die Verfassung Englands, zweite Auflage 102. May III. 33. 23 Fischel 1. c. 102. Stephen IV. 171. 24 Lecky I. 490 f. Ashton 27 f. Andrews 42 f. Stephen II. 229. 25 May III. 38. 26 Will. Scharling, Den engelske Fattiglovgivning, i Tidsskrift for Retsvæsen 1866, 268 f. Smith, Wealth of Nations I ch. 10 part 2 og M'Cullochs Note hertil. Stephen, Commentaries III. 155. Gneist, Verfassungsrecht II. § 98. Gneist, Ver-fassungsgeschichte 639. Fischel 1. c. 61 f. 27 Oversigt over Fattigvæsenets tidligere Historie i Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 4. 28 Epistler I. 210. 29 Fischel 37. 30 Lecky I. 489. 31 Stampe, Erklæringer V. 90. 32 Smollet, The history of England (1812) II. 494.

33 Kan i enkelte Sager og ved enkelte Retter anvendtes i Danmark det pinlige Forhør eller Tortur, og alle Forfattere ere enige om at rose det Maadehold, som den danske Lovgivning og Praxis udviste i Sammenligning med andre Lande, se Ørsted, Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed I. 18. J. E. Larsen, Samlede Skrifter, 3die Afd. II. 99. Aubert. De norske Retskilder og deres Anvendelse 178.

34 Lecky I. 504 f. 35 Smollet II. 494. Andrews 231. 36 Trende Epistler 238. 37 Epistler III. 276. Voltaire, Oeuvres XXXVII. 31. 38 Montesquieu 1. e. VH. 195 f.

39 Montesquieu IV. 93. Fischel 1. c. 460. Lecky I. 252.

40 Lecky I. 439 f. May II. 74. Fischel 419.

41 Saaledes var jo i Grunden Montesquieus Stilling, se den mærkelige Udtalelse i Bog 11. Kap. 6: „det tilkommer ikke mig at undersøge, om Englænderne i Virkeligheden nyde denne Frihed eller ikke. For mig er det nok at vise, at den er fastslaaet i deres Love, og jeg tragter ikke efter mere" (IV. 23). — Man skulde ikke tro, at det var den samme Forfatter, som havde skrevet i sine Notes sur TAngle-terre sytten Aar tidligere: „Naar jeg rejser i et fremmed Land, undersøger jeg ikke, om det har gode Love, men om det bringer de Love til Udførelse, som det har; thi der er gode Love overalt" (VII. 188).

42 Stampe, Erklæringer V. 79.

43 Jeg sigter herved til den vilkaarlige Magt, hvormed Rigsd om stolene vare udrustede og ved hvilken de kunde paalægge Private, lige som ogsaa underordnede Embedsmænd, Straffe uden at Rettergang havde fundet Sted og

uden at der gaves Retsmidler derimod — nemlig for Overtrædelse af Rettens Decreter eller Foragt for disse, og fremdeles for Forsømmelser af Embeds- og Bestillingsmænd, af Executorer, Sagførere, Vidner osv. Alle Forfattere ere enige om at fordømme denne Fremgangsmaade som i høj Grad tyrannisk og uretfærdig. May skriver herom saaledes: „En Brøde afsone8 ellers ved Fængsel i en vis Tid; man lider Straf og bliver

fri igjen. Men ingen saadan Naade blev vist dem, der undlod at lyde Rettens Decret i en Processag. Deres Fangenskab var paa ubestemt Tid, om ikke for bestandig. Deres Brøde kunde kun afsones ved at adlyde — hvad der maaske laa ganske udenfor deres Magt. Der var for saadanne Fanger kun én Befrielse, nemlig Døden. Nogle fremturede i deres Foragt af Haardnakketbed, Vrangvillie og Trættekjærhed, men mange lede ikke paa Grund af nogen Forseelse, men kun af Uvidenhed og Fattigdom" (III. 26). Blackstone, book IV., chapter 20. Fischel 1. c. 209.

44 Ørsted, Haandbog I. 11 f., A. V. Scheel, Privatrettens alm. Deel I. 31. Edv. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I. 130.

45 Voltaire gjentager dette oftere, se Oeuvres XVIII. 397; XIX. 14; i sine Idées républicaines 1762 tilføjer han: „Stænderne syntes at forudse, at Danmark vilde faa vise og retfærdige Konger i mere end ét Aarhundrede. Maaske vil det i Aarhundredernes Gang blive fornødent at ændre denne Lov.« XL. 571.

46 Fortalen til l'Esprit des Lois; Oncken 1. c. I. 470.

Ottende Foredrag.

Frigjørelsen. (S. 159—179.)

1 L. Koch, Christian den Sjettes Historie 129. Easmussen Søkilde, Holstenshus 292. 2 Gr. Hanssen, Agrarhistorische Abhandlungen I. 432, 436. Hanssen, Aufhebung der Leib-•eigenscbaft in den Herzogthumern Schleswig und Holstein 4, 12, 13. 8 Sugenheim, Geschichte der Aufhebung der

Leibeigenschaft 515 f. Hanssen, Aufhebung 31 f. 4 Sugenheim 516 f. Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge I. 496. 5 Hanssen, Aufhebung 34, 159 f. 6 Bergsøe, Reventlows Virksomhed 148 f. 7 Hanssen, Aufhebung 52 f. 8 Stadelmann, Preussens

Könige in ihrer Thåtigkeit fur die Landeskultur I. 76, II. 102.

Knapp, Bauern Befreiung in Preuszen I. 83 f. II. 9 f., 18 f. 9 W. Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in DeutBch-land 400 f. Knapp I. 118, II. 54 f. 10 Knapp I. 89 f., 91 f.; II. 81 f. 92 f. " Knapp I. 94 f.. l2 L. Stein, Verwaltungslehre VII. 210 f. Sugenheim 406, 425, 428, 434, 444, 450. 13 Sugenheim 171 f. u Sugenheim

385 f., 396 f., 399. A. Wolf u. H. v. Zwiedineck, Österreich unter Maria Theresia, Josef II. u. Leopold II. 97 f, 192 f., 266 f., 358. 15 Gneist, Verfassungsrecht II. § 98 S. 643 f. Fischel, Verfassung Englands 63.

16 Den Deputerede i det tydske Cancelli C. U. D. v. Eggers skriver i Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter 1805 I. 495 f. i en Afhandling om Forberedelsen til Livegenskabets Ophævelse paa de adelige Godser i Slesvig og Holsten: Kronprinsen har med lige saa megen Fasthed som Eftertænksomhed drevet igjennem, hvad endnu ikke er sket i noget Land, hvor germaniske Sæder herske. Han er den første, der afskaffede Livegenskabet fuldkommen og hævede alle dets væsenlige Bestemmelser . . . „Jeg glædes hjertelig", sagde han, da Forordningen for Hertugdømmerne af 19de December 1804 blev underskreven, „at jeg nu endelig ser fuldført et Ønske, der næBten i tyve Aar har været mig saa magtpaaliggende." Hvad jeg her fortæller, siger jeg af egen Kundskab.

17 Stein, Verwaltungslehre VII. 269 f. 18 Stein 285, 289. 19 Bergsøe, Reventlow 251 f. Danmarks Statistik II. 125 f.

20 Som Exempel paa, hvor overordentlig vanskeligt det er at oprykke Troen paa, at Jord bedst dyrkes og besiddes i Fællesskab, hidsætter jeg følgende Oplysning fra de sidste Aar om, hvor lidt den russiske Regjerings

Paabud om, at Udskiftning kan fordres, hidtil har frugtet: Nach dem Statut vom 19. Februar 1861 iiber die Befreiung der Bauern aus der Leibeigenschaft ist es den Bauern gestattet, nach Ent-richtung der Ablösungsgelder das communale Eigentum in Privateigentum aufzulösen, wenn im SchoBze der Gemeinde fiir einen solchen Beschluss eine Majoritåt von drei ViertelAnmærkninger og Henvisninger. 199

der Gemeindemitglieder sich findet. Wie die Beamten und die adeligen Grundbesitzer auf die Anfragen der Kegierung sich åuszerten, ist an eine Benutzung dieses Rechtes durch den spontanen Willen der Bauecn nicht zu denken. Den Wunsch den communalen Grundbesitz in Privatbesitz um-zuåndern, sagt Einer, babe ich nie einen Bauern aussprechen gehört. Im Gegentheil jeder Versuch, eine solche Reform herbeizufuhren, ruft Klagen, auch Widerstand hervor. Merk-wiirdig, sagt ein Anderer, dass obwohl die Bauerngemeinden das ihnen gegebene Recht der Anflösung der Feldgenossen-s c haft sehr gut kennen, nicht eine einzige von ihnen einen solchen Entschluss gefasst håbe. Das Propagandiren der Idee des Privateigentunis durch die Beamten hat ebenfalls keinen Erfolg gehabt. Ein Dritter constatirt dieselbe Tat-sache und behauptet, dass ohne Gewaltmittel diese Reform nicht durchzufuhren sei." Zeitschrift fur Völkerpsychologie X. 375 f. (1878).

21 C. Christensen, Hørsholms Historie 204 f. 22 Hanssen, Aufhebung 72.

23 Jeg henviser iøvrigt med Hensyn til Frigjørelsestidens Love og deres Betydning til de bekjendte Arbejder: Bergsøe, Reventlows Virksomhed; C. F. Wegener, en liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde; C. E. F. Reinhardt, et Afsnit af den danske Bondestands Krønike; V. Falbe-Hansens Skildring af Landbrugets Udvikling i Danmarks Statistik II.

Sugenheim, Aufhebung der Leibeigenschaft 396.Af Johannes C. H. R. Steenstrup er tidligere udkommet:

Kjøbenhavn. — I. Cohens Bogtrykkeri.